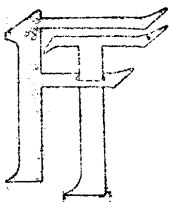

OSZTÁLYHARCZOK

XIX. SZÁZADBAN

ÍRTA

Dr. WOLFNER PÁL

BUDAPEST

FRANKLIN -TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1905

OSZTÁLYHARCZOK A TIZENKILENCZEDIK SZÁZADBAN

I.

A midőn a tizenkilenczedik század leglényegesebb osztályharczairól egy rövid, összefoglaló áttekintést akarunk adni, szükséges lesz, hogy mindenekelőtt az osztályharozról való felfogásunkat néhány szóval ismer- tessük.

A szocialista történetírók, elsősorban Marx és Engels, felállították azt a tételt, hogy a történelem nem más, mint kizsákmányolók és kizsákmányoltak folytonos har- cza. Szerintük a legrégebb időktől kezdve az összes eddigi állami szervezetekben mindig létezett egy kivált- ságos osztály, a mely a gazdasági és társadalmi javakat a többiek rovására bitorolta. Ennek a bitorlásnak for- mái igen különbözők voltak, de akár szabad polgárok- nak, akár patricziusoknak, akár lovagoknak hívják is az elnyomókat, a bitorlás lényege mindig ugyanaz marad. Az elnyomott osztályok azonban egy bizonyos idő múlva öntudatra ébrednek és harczot kezdenek elnyo- móik ellen. A római agrármozgalmak, a francia Jaque- rie felkelése, Wat Taylor lázadása, a német paraszt-

háború, vagy nálunk Dózsa György, Hóra és Closka véres kísérletei a történelem különböző korszakaiban erre a közös okra vezethetők vissza.

Az osztályharcznak ilyenén való felfogása — véleményünk szerint — sok tekintetben teljesen helyes, bizonyos tekintetben azonban némileg egyoldalú, illetőleg tendenciósus. A «Kommunistische Manifest»-nek, amely ezen tételeket először problemálta, igaza van abban, hogy mindenféle állami vagy társadalmi szervezetben tényleg találunk olyan osztályokat, a melyek uralkodnak és olyanokat, a melyek ezen uralkodásból ki vannak zárva. És természetes az is, hogy a hatalmon lévők teljes erővel ragaszkodnak ehhez a hatalomhoz és minden eszközt felhasználnak a végből, hogy minél tovább kezükben maradjon. Mindez igaz és a történelmi fejlődés bármely korszaka megadja a példákat, a melyek ezen állításokat igazolják. A tévedés csak akkor kezdődik, a mikor a szociálisták osztályharozelmélete mindebben természetellenességet lát, a melyet csak ravasz és tendenciósus elnyomatással lehet megmagyarázni. Ha levonjuk tanításaik végső következtetéseit, a történelemben mindenütt egy-egy különösen ravasz, különösen agyafúrt csoportot találnánk, a mely erőszakkal vagy furfanggal bizonyos eszközöket kerít a hatalmába, és ezekkel a többieket azután lenyűgözve tartja. Az egész történelmi fejlődés ezek szerint tulajdonképen mostanáig helytelen és igazságtalan volt és ennek megfelelőleg mindent egészen újból kellene kezdeni, hogy az emberiség igazságos és méltányos helyzetbe jusson. Tényleg a «Kommunistische Mani-

fest» írói a feltétlen, mindent leromboló szociális forradalmat kívánták, a mely teljes tabula rasat csinál és mindent újra épít.

Valójában azonban a mi felfogásunk szerint osztályharcok ugyan mindig voltak, de nem azért, mert egy természetellenes helyzet ebben a formában élesedett ki, hanem ellenkezőleg, *mert a természetes történelmi fejlődés ebben a formában ment és megy végbe.*

Az uralkodó osztályok csak addig tudják kiváltságos helyzetüket megtartani, a míg az utánuk következők nem szerezték meg az előfeltételeket, hogy az uralomból szintén kivehessenek a részüket. Mihelyest ez az időpont elkövetkezik, az átmenet néha véres rázkódások árán, néha szinte észrevétlenül — de mindenestre végbemegy.

Bernstein Ede, a német szociálisták azon részének feje, a melyet közönségesen revizionistáknak szoktak nevezni és a melyről lentebb még bőven lesz szó, egy ízben a következő hasonlattal világította meg a szocialismus mai helyzetét. A szocialismus egy vándorhoz hasonlít, a ki egy köves, szomorú sivatagon keresztül a távoli kékes hegység felé halad. Addig, a míg útja a pusztán visz keresztül, egyenesen, céltudatosan megy előre — sem jobbra, sem balra nem tér ki, szeme előtt mindig csak a kék hegyek lebegnek. Fáradság, szomjúság, éhség gyötri, néha úgy érzi, hogy már-már lankad, vadállatok rémítik, rablók állják az útját — ő mégis csak megy előre, a merre a célát látja. És a vándor végül csakugyan eléri a hegységet. Ámde akkor veszi csak észre, hogy a mi távolban tömör, összefüggő egész-

nek látszott, az tulajdonképpen szakadozott lánczolat, á melyen nem lehet csak úgy egyszerűen átkelni. Lassan, óvatosan kell előrehaladnia, szakadékokat kikerülnie, vízmosásokon átgázolni, sziklákon kúszni, a míg azután valahogy eléri a célját.

Ebben a hasonlatban, ha még egy kissé kibővítjük, röviden és tömören kapunk képet az osztályharczokról is. A sivatagnak nem a munkásosztály az egyedüli vándora. Más osztályok már előtte ugyanezt az utat tették meg; más osztályok jönnek majd utána akkor, a mikor már régen túl van a sivatagon. A sivatag szélén mindig újabb vándorok tűnnek fel, a kik mindnyájan el akarják érni a kék hegyeket, prózai nyelven a politikai hatalmat, a gazdasági jólétet. Minden osztálynak nehéz és fáradságos munkával kell ezt megszerezni. Mindegyik csak hosszú, néhol szenvedélyes küzdelem útján éri el ezt a célt. Ezek a nehézségek talán formájukban különbözök egymástól, de lényegükben mégis ugyanazok. Egyrészt magában a küzdő osztályban jelenek, másrészt az uralmon lévő osztályok idézik elő őket, hogy a hatalmat továbbra is megtarthassák. És ehhez képest a polgári osztály harcza és a munkás osztály harcza talán mennyiségileg különbözik egymástól, de minőségileg mégis ugyanaz marad.

A jelen könyvecske azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a tizenkilencedik század fejlődésének legjelentősebb változásait az ilyenképen felfogott osztályharcz szempontjából világítja meg. Nem kerestünk messzebb eső kiindulási pontot, mert azon osztályok harcza, a mely osztályok a mai társadalmi elhelyezkedésben tekintetbe jönnek,

úgyszólván a maguk egészében a tizenkilencedik században játszódnak le. Természetes, hogy a hol szükségesnek tartjuk, ki fogunk térni az előzményekre, nagyjában azonban a tizenkilencedik század első két évtizedénél régebb időkre nem kell visszamennünk, és a kép, a melyet adni akarunk, remélhetőleg mégis eléggé világos lesz.

Jól tudom, hogy az anyag, a melyet feldolgoznom kellene, tetemesen nagyobb, mint a mennyit e könyv terjedelme megenged. Jól tudom azt is, hogy egy ily rövid áttekintés mindig magában hordja a felületesség és tudománytalanság vádját. Szabadjon tehát még egészen röviden megjelölnöm azon indokot is, a mely a könyvnek ezen formáját és terjedelmét, hitem szerint, jogosulttá teszi.

Hazánkban a legutolsó esztendőök alatt a társadalmi tudományok iránt hirtelen és nagy érdeklődés keletkezett. Rövid idővel ezelőtt még csak néhány magányos, meg nem értett ember foglalkozott velők. A közvélemény gyanúval és gúnynyal fogadta mindazt, a mi hozzájuk tartozott. Legelső apostoluk, Pulszky Ágost tudományos működése folytán az élczlapok állandó czéltáblája lett. Socziologia és soczialismus még nem voltak a köztudatban egymástól megkülönböztetve, sőt hozzájuk számították az anarchizmust és a nihilizmust is. Egyszerre azután megtörtént a fordulat. Az egyetemen az új irány a jogbölcselet keretében tanszéket kapott. A növekedő soczialismus magára vonta a polgári, különösen a lateiner osztály figyelmét. Pár esztendőn belül társadalomtudományi folyóirat és könyvtár keletkezik, társadalom-

tudományi társaságok és olvasókörok alakulnak. Az általános érdeklődés fel van keltve. Mindazok a fogalmak, a melyekkel azelőtt senki sem törődött, most, szinte azt mondanók, divatba jönnek. A szociológiai társaság vitaestélyeire olyan közönség tódul, a mely eddig csak bálokon és más hasonló természetű mulatságokon érezte jól magát. Mindenki Marxról vagy Herbert Spencerről beszél; az csztályharcz, a történelmi materialismus, az evoluczio, az organikus és nem organikus világfelfogás mindenkinek szájában vannak. A polgári osztály egyszerre csak nagy érdeklődést kezd tanúsítani a szociálisták iránt. Fiatalabb ügyvédek és orvosok valósággal versenygenek a munkásvezetők kegyéért.

Lépten-nyomon halljuk a középosztály tagjaitól, hogy ők tulajdonképen szociálisták. Egyesületek és testületek hosszú szociális programmokat adnak ki, hogy részt vegyenek a kérdés megoldásában, sőt egyesek nyíltan fel is ajánlják szolgálataikat a proletariátusnak.

Bármennyire üdvös és örvendetes azonban ez a fordulat, a mely szellemi életünket modern irányba tereli, bizonyos tények előtt sem hunyhatunk szemet. Tapasztaljuk, hogy még a legjobb akaratú érdeklődők és sok tekintetben hiányos fogalmakkal bírnak éppen arról, a mi iránt érdeklődnek. A modern szociális jel-szavak történeti összefüggésükből kiragadva jelennek meg előttük. Figyelmük a munkásosztály szomorú sorsára terelődött, és mivel egyebet nem látnak, hajlandók az egész szociális kérdést azonosítani vele. Sajnos, a

történelmi oktatás még ott is, a hol nemcsak adatokra és nevekre szorítkozik, a társadalmi osztályok harcaira és ezen harcok elválasztására csak nagyon csekély súlyt fektet. Szakmunkáink legnagyobbrészt egészen más szempontok szerint vannak megírva. Ilyen módon egy szociális történelmi áttekintés úgyszólván teljesen hiányzik. E könyvecske feladata az, hogy az elmúlt század szociális mozgalmairól, osztályharczairól egy ilyen rövid áttekintést adjon azoknak, a kiknek nincsen idejük vagy anyagi erejük arra, hogy ezt az áttekintést a külföldi, bizonyos fokig tendenciózus pártirodalomból maguk alkothassák meg maguknak. Elfogulatlan, lehetőleg világos, minden tendenciától ment tájékoztatás — ennyi és nem több a következő oldalak célja. Lehet, hogy ezt a célt egyesek nem «komolynak», «nem tudományosnak» fogják mondani — az én hitem szerint azonban szükség van rá.

II.

A rideg osztályharczelmélet hirdetői rendesen azzal egyszerűsítik tanításukat, hogy minden részletesebb megkülönböztetést elkerülnek. Szerintük az egyes osztályok helyzete mindig rendkívül tiszta és világos volt, az egyik oldalon az elnyomók, a másik oldalon az elnyomottak állottak. A két tábor belső viszonyait nem szeretik vizsgálni, nehogy azok között, a kiket látszólag közös érdek fűz össze, belső ellentéteket találjanak. A szociálizmus egyes tévedései ebből a helytelen kiindulási pontból származnak. Hogy csak egy jellemző

példát említsünk, a szociálista doktrínák alapvetői egy kalap alá foglalták az összes gazdaságilag elnyomott osztályokat és egy pártban akarták egyesíteni a mezőgazdasági és az ipari proletariátust. Hazánkban ez még igen könnyű dolog, mert hiszen az iparos és földműves munkások helyzete között nagy különbség tényleg nincsen — az iparos munkásoknak még csak aránytalanul kis része él kedvezőbb életviszonyok között. De már Németországban egészen más helyzet van. Eltekintve attól, hogy parasztok és mezőgazdasági cselédek csak igen kis számban csatlakoztak a szociálistákhoz, a fejlődés ma már ott tart, hogy a párt éppen földműves tagjaival szemben a legkényelmetlenebb helyzetben van. Természetes, mert hiszen az iparos munkásság helyzete az utolsó harmincz esztendő alatt lényegében megváltozott, a kelet-elbiai birtokok cselédjei és parasztjai azonban tovább folytatták majdnem jobbágy-szerű létüket. Mindinkább világos lett tehát, hogy a marxista doktrínákat nem lehet egységesen a két részre alkalmazni. Tavalý azután a német szociálismus egyik legkiválóbb tudósa, agrár kérdésekben pedig első szakértője, Eduard Dávid egy nagy munkában egyenesen élére állította a kérdést és kimutatta, hogy a parasztok számára éppen az ellenkező gazdasági tételt kell alkalmazni, mint a melyet a szociálismus az iparos munkások helyzetének javítására előnyösnek tart. A szociálista nemzetgazdaság egyik sarktétele, hogy az iparban az úgynevezett «kis üzemek» a munkások szempontjából károsak, mert megnehezítik a nagy tőkének mindig erősebb és erősebb tömörülését és ezzel

ä jövő kollektív termelés előkészítését. Dávid kimutatta, hogy a tétel a mezőgazdaság számára tarthatatlan, mert a parasztok számára éppen a «kis üzem» megszerzése a boldogulásnak egyedüli lehetősége. Dávidot megdicsérték, megtámadták, meggyanúsították — tanítása fölött nagy vita keletkezett, — de ezekbe a részletekbe már nem mehetünk bele. *Maga a tény azonban eléggé bizonyítja, hogy a különböző elnyomott osztályok solidaritása igen kétséges. Egy bizonyos ideig közös érdek vezeti őket és addig egy úton haladnak- De rövidebb vagy hosszabb idő múlva saját külön érdekeik nyomulnak az előtérbe és akkor ez a közös haladás természetesen megszűnik.*

Ha a tizenkilencedik század történetén végigtekintünk, mindenütt, a hol öntudatos osztályérdekek jöhetnek számításba, az előbb felállított tételnek igazolását fogjuk találni. Akár Anglia, akár Franciaország, akár Németország fejlődését vizsgáljuk, sehol sem látunk a társadalmi elhelyezkedésben állandó ellentéteket vagy állandó solidaritást. Ellenkezőleg, a különböző osztályok egymáshoz való viszonya folytonosan változik. *Az osztályharcoknak természetében rejlik, hogy tulajdonképpen sem győzelemmel, sem vereséggel — hanem megalkuvással, kompromissummal végződnek.* Bármennyire hangoztatják is a küzdő táborok, hogy «győzni vagy meghalni kell», bármilyen nagy legyen is a kölcsönös gyűlölet és fanatizmus, bármilyen erős, sőt véres rázkódtatások kísérjék is a küzdelmeket, a két fél végül mégis megtalálja azt a közös alapot, a mely a jövő együttműködést lehetővé teszi. Igaz, hogy ez a közeledés sehol sem történik

nyíltan; igaz, hogy az ellenfelek, még akkor is, a mikor közelednek egymáshoz, az elvek rideg hajthatatlanságát hirdetik — de a közeledés azért mégis megtörténik. És a fejlődés még itt sem áll meg. Mihelyest egy az uralkodásból eddig kizárt osztály megkapja az őt megillető részt, helyzete két irányban is megváltozik. Bármennyire tagadja is, érdeke a jövőben eddigi ellenfeleinek érdekeivel esik egybe, eddigi szövetségeseinek érdekeivel pedig összeütközik. Látni fogjuk, hogy a polgárság mindaddig, a míg a régi rendi államban a maga jogaiért küzdött, egy táborban harczolt a proletáriátussal. A tizenkilencedik század folyamán azután a polgárság úgyszólván mindenütt eléri célját. Nem semmisíti meg a régi osztályokat, nem szünteti meg az arisztokráciát vagy a nemességet, de velők együtt szintén vezető szerepet kap az állami élet minden terén. A régi korlátok tehát megmaradtak, csak azoknak száma szaporodott meg, a kik a korlátokon belül vannak. És még egy változás történt, a korlát elválasztja a régi szövetségeket. A mikor a proletariátus tovább támadja a fennálló állami rendet, a középosztály kénytelen lesz ezt az állami rendet régi ellenfeivel együtt védeni, mert hiszen most már ő is benne van.

Az utolsó száz esztendőben három osztály érdekeit különböztethetjük meg tisztán és világosan. Ezzel távolról sem akarjuk azt mondani, hogy mindössze csak három osztály léteznék, vagy hogy ez a három osztály egy-egy tömör, zárt egész volna. Ellenkezőleg. Mindjárt az, a melyik a legrégebb közöttük, a régi rendi osztály az úgynevezett konzervatív párt, a legsaját-

ságosabban van összetéve. A nagy arisztokrácia és a kis birtokos nemesség egyesül benne, két olyan csoport, a mely az elmúlt századokban állandóan ellentétben állott egymással. Hozzája tartozik a papság legnagyobb része is. Az az erő, a mely egyesíteni tudta őket, a fenyegetett közös érdek volt. *A nagy ipari forradalom előtt az államban majdnem kizárólag a földbirtok képezte a tekintély és hatalom alapját.* A földbirtokos osztály volt az egyedüli, a mely elegendő gazdasági eszközökkel rendelkezett akkor, hogy a közügyekkel foglalkozhassak, hogy tanuljon, hogy tovább képezhesse magát. Az összes katonai, igazságügyi, közigazgatási állások az ő tagjai számára voltak fenntartva. Az ipar és kereskedelem azonban egy új osztályt teremtett meg és megadta neki azt a gazdasági hatalmat is, a mely az érvényesülésre szükséges. Az első osztályharcz, a mely az újkor nagy gazdasági átváltozása után lefolyik, ezé az új iparos, kereskedő — egyszóval a középosztályé. Az összes földbirtokérdekek szövetkeznek ellene és ez a szövetség egy zárt osztályt hoz létre. De a középosztály, vagy a mint a szociálisták nevezni szeretik, a bourgeoisie, szintén igen különböző alkatelemekből van összetéve. Gyárosok, nagykereskedők, bankárok bizonyos időre egyesülnek a kis szatócscsal és mesteremberrel. Természetes, hogy ilyen különböző csoportok között állandó ellentétek vannak. Az, a mi őket mégis két irányban is külön osztálylyá határolja el, nem pozitív, hanem negatív valami. Egyrészt közösen támadják a régi rendi osztályt, mert gyáripar és kiskereskedelem egyaránt ellenséges szemmel nézi, hogy

a földbirtokos miként élvezi minden munka nélkül a maga földjáraadékát. A mikor az ancien régime elleni harczról van szó, a közös gyűlölet összetartja őket, ámbár a kis polgárság csakhamar kénytelen tapasztalni, hogy a közösen kivívott politikai jogok csak a nagy tőkének válnak előnyére. A proletariátussal szemben pedig a tulajdonhoz való ragaszkodás az összekötő kapocs. Míg a polgárság osztályharczánál a politikai forradalom szolgált jelszó gyanánt, a következő osztályharcz, az ipari proletariátus osztályharcza a teljes és gyökeres gazdasági forradalom alapján indult meg. A tulajdon elleni támadások azután a polgári osztályok különböző rétegeit olyankor is összekapcsolták, a mikor különben mély és elkeseredett ellentétek voltak közöttük.

A harmadik osztály, a mely a tizenkilencedik század folyamán öntudatosan próbálja érdekeit megvalósítani, az ipari munkásság. Az «ipari» jelszót nem használtuk ok nélkül. Mert míg a szocializmus jelszavával: «Világ proletárjai egyesüljetek», azt a hitet akarja felkelteni, hogy programja tényleg az összes, az uralkodásból kizárt osztályok érdekeit öleli fel, *a valóság az, hogy a tizenkilencedik század szocializmusa csak a proletariátus egy bizonyos részét képviseli*; később fogjuk majd kifejteni, hogy miként fejlődött az ipari munkásság osztályharcza, egyelőre csak reá akartunk mutatni arra, hogy a harmadik osztály, a melylyel foglalkoznunk kell, egyáltalában nem meríti ki a proletariátus összes rétegeit. *Ott, hol a fogalmak teljesen tisztázva nincsenek, így különösen nálunk, szokássá vált, minden szociális elégedet-*

lenséget, minden támadási a fennálló rend ellen a szociális-mussal azonosítani. Ebben az értelemben nevezik a szabolcsi földosztókat parasztszocialistáknak; látják az aradi, bihari vagy krassószőrényi oláhok mozgalmában a szociálizmus tüneteit. Kétségtelen, hogy mindezen forrongások gazdasági okokra vezethetők vissza, de ahhoz, a mit szociálizmusnak nevezünk, tulajdonképen semmi közük. Fejtegetéseinkben különös súlyt helyezünk arra, hogy a szocializmusról való ezen téves felfogásokat, a melyeket különben nálunk nem egyszer a szocialisták is magukévá tesznek, eloszlassuk. Azon országokban, a hol az ipar fejlődésének még csak elején van, a szocialisták természetesen minden gazdasági forrongást a maguk számára akarnak lefoglalni és egy nagy egységes küzdelemnek látszatát felkelteni. Ha azonban majd kissé alaposabban vizsgáljuk meg az ipari szociálizmus tanait és következtetéseit, látni fogjuk, hogy egy önmagában befejezett rendszerrel van dolgunk, a mely a proletariátus egyik osztályának érdekeit fedi ugyan, de azon túl nem terjed. Szükségesnek tartottuk, hogy ezen általános szempontokat bocsássuk előre, mielőtt, ha csak némileg is, a részletekbe belemennénk.

III.

A tizenkilencedik század első másfél évtizede folytonos háborúk között folyt le. Ezernyolczszáztizenötben azután a «Bellerophon» elhagyta császári foglyával Franciaország partjait és a nagy, nemzetközi felfor-

dulás, a mely Bonaparte nevéhez fűződött, végleg befejezést nyert. Vizsgáljuk meg Európa egyes államait ezen időpontban.

Vizsgálódásunk tárgya természetesen csak az lesz, a mire a jelen helyzetben szükségünk van. A bécsi kongresszus fényes ünnepélyei sem érdekelnek. Nem fektetünk súlyt az egyes dynasziák helyzetére sem, a mely helyzet a napóleoni háborúk alatt lényegesen megváltozott. Szükségünk van ellenben arra, hogy Európa vezető államainak gazdasági és társadalmi helyzetét megismerjük.

Az utolsó negyedszázad alatt Franciaországban egy a történelemben páratlan forradalom ment végbe. A legfenségesebb és legvisszataszítóbb jeleneteknek olyan sorozata játszódott le, a melyeknek méltó leírását a toll legnagyobb művészei is hasztalanul próbálták meg. Carlyle óriási ereje, Lamartine pathosza, Hugo Victor lendülete nem elégséges arra, hogy magát a valóságot elérje. Néhány évvel később Napóleon harczai egész Európát csatatérre változtatták át. Forradalom, világháború azonban 1815-ben véget ért, a forrongó Franciaország trónját a száműzött Bourbonok harmadszor is elfoglalják, a nyugodt összehasonlítások korszaka ismét eljött. A kérdés most az, mit változtatott meg tényleg a forradalom?

Első tekintetre úgy látszik, hogy ezek a változások lényegtelenek és egyáltalában nem állanak arányban a forradalom óriási erő kifejtésével. Az alkotmány, a melyet XVIII. Lajos az orosz czár sürgős kívánságára Franciaországnak megad, nem megy tovább, mint a

meddig a királyi udvar a forradalom első napjaiban elment volna. A forradalom összes nagy reformjai ismét eltűntek. Arisztokrácia, papság és nemesség régi kiváltságos szerepüket tovább játsszák. A katolikus vallás ismét államvallás. A királyi udvar teljesen a régi alapon rendezkedik be. Szó van arról, hogy az úgynevezett «nemzeti birtokokat», a melyeket az állam az emigránsoktól elkobozott és nagyrészt eladott, új tulajdonosaiktól egyszerűen elvegyék. Még azok is, kik ezt a rendszabályt nem helyeslik, az emigránsok javára megfelelő kártérítést követelnek. Felületes szemlélők mindezek folytán 1815-ben úgy Ítélnének, hogy Franciaországban tulajdonképen semmi sem változott.

Ez az ítélet azonban helytelen volna. Igaz, hogy a nagy forradalom rohamos átmenetei nem tarthatták fenn magukat. De az első francia köztársaság lényege nem is abban volt, hogy Gobel érsek ünnepélyesen megtagadta a katolikus vallást, vagy hogy a konvent az ész istennőjének ünnepélyt rendezett. Mindeme túlzások egy bizonyos idő múlva megszűntek, de a francia társadalom elhelyezkedésében mélyreható és maradandó változás történt. A Bourbonok hasztalanul próbálták meg, hogy a földbirtokos nemességnek régi, kiváltságos állását visszaadják, *a forradalom és a császárság a középosztályt annyira megerősítette, hogy csak idő kérdése volt, mikor foglalja el ismét a restauráció által elvesztett helyét.*

Talán különösen hangzik, ha azt mondjuk, hogy a nagy francia forradalom minden jelentősége daczára mégsem képezi egy fejlődésnek sem kiindulási, sem

végpontját, hanem csak egyik része a francia középosztály osztályharcának. Ez az osztályharc a XVIII. század közepétől indul meg és 1830-ban fejeződik be. Döntő csatáját tényleg a nagy forradalomban vívja meg, de közel negyven esztendőnek kell még elmúlnia, a míg a júliusi királyság a bourgeoisie végleges uralmát meg- hozza.

A középosztály megerősödése Franciaországban is ugyanazokra a tényezőkre vezethető vissza, mint máshol mindenütt. A XVIII. század a gazdasági életben átalakító változásokat hozott létre. Az úgynevezett ipari forradalom, melyről majd Anglia fejlődésénél fogunk beszélni elsősorban ugyan Angliában játszódott le, de hatásai és eredménye? a kontinensen először Franciaországban voltak érezhetők. Az ipar és különösen a külkereskedelem hatalmasan fellendült, Franciaországnak fényűzési cikkei már akkor el voltak az egész világon terjedve. Taine kimutatja, hogy az ország kivitele a XVIII. század végén, közvetlenül a forradalom előtt, körülbelül a hatszorosát tette ki annak az értéknek, a mely a század közepén ezen tétel alatt előfordul. Parisban, Lyonban, Marseilleben, Toulonban és a többi nagy városban egy vagyonos és befolyásos polgári osztály keletkezik. Dél-Franciaországban a bórkereskedés mindig nagyobb arányokat ölt, Franciaország és Anglia között közvetlenül a forradalom előtt kereskedelmi szerződés jön létre, a mely a francia boroknak kedvező vámokat biztosít. Az amerikai szabadságharca megfosztotta Angliát legjobb fogyasztási piacától és kárpótlást ígért Franciaországnak

ezen nagy veszteségekért, a melyeket a XVIII. század folyamán a gyarmatok kérdésében elszenvedett. Ismeretes az a lelkesedés, a melylyel az egész francia közvélemény az amerikaiak küzdelmét kísérte és a mely végül nyílt szövetségben nyert kifejezést. Az amerikai kereskedelem új jövedelmi forrás lett a kikötővárosok számára. Mindent összefoglalva, a nagy forradalom egy erős és vagyonos középosztályt talált Franciaországban.

A nagy francia forradalom kétségtelenül egyike a legbonyolultabb történelmi tényeknek. A legkülönbözőbb felfogások, a legellentétebb vélemények magyarázzák okait és lefolyását. A socialista történelem tisztán gazdasági okokra vezeti vissza. A szabadkűművesek a maguk eszményeinek megvalósítását látják ez emberi jogok proklamálásában. Az egyházi írók Voltaire és társai átkos befolyásának tulajdonítják a történeteket. A modern Franciaországnak talán legnagyobb történésze, Taine szinte egész életét annak a feladatnak szentelte, hogy a forradalom problémáját megoldja. Lelkiismeretes buzgalommal tanulmányozta a harcz összes forrásait, ismert szinte minden darab papírt, a mely ebből az időből reánk maradt, elfogulatlanul, hazafias Chauvinismus nélkül végezte munkáját, ámde ha nagy munkájának utolsó kötetét letettük kezünkbe, megismerkedtünk ugyan az adatok óriási halmozásával, de a forradalom szerkezetét mégsem látjuk világosan a szemeink előtt. Egy dolog azonban bizonyos, és a mi keretünk számára elegendő is: — a forradalom a francia középosztály helyzetét alapjában megváltoztatta. A földbirtok több mint két évtizedre

elvesztette minden befolyását az államban. A földesurak legnagyobb része kénytelen volt az országot elhagyni. Birtokaikat a városi polgárság, a parasztok, a községek vették meg. A forradalmi és később a napóleoni háborúk az országra óriási terheket róttak ugyan, ámde éppen a középosztálynak bőséges kereseti forrással szolgáltak. A hadsereg szükségletei száz és száz milliókat igényeltek. Ebből az összegből gyárosok, kereskedők, szállítók egyaránt kivették a részüket. A meggazdagodott hadseregszállító a Bourbon-restauráció egyik legtipikusabb képviselője. A forradalom előtt a tisztí, a bírói, a minisztériumi állások mind a földbirtokos osztálynak voltak fentartva. Forradalom és császárság huszonöt esztendő alatt majdnem kizárólag a középosztály tagjait ültette bele. Egyszóval a visszatérő Bourbonok a középosztályt úgyszólván már birtokon belül találták.

A Bourbonok azonban nem tértek egyedül vissza. Velök jöttek mindazok, a kiket a forradalom az országból száműzött, a kiknek érdekei egy negyedszázadon keresztül teljesen a háttérbe voltak szorítva. Banális történelmi phrasisok ezt úgy szokták kifejezni, hogy a Bourbonok «nem tanultak és nem felejtettek» és ismét a «sötét reakziót» akarták diadalra juttatni. A «sötét reakció» azonban igen természetes indokokkal magyarázható meg. A földbirtok vissza akarta foglalni a forradalom előtti helyzetét. A régi rendi osztályoknak szükségük volt azokra a helyekre, a melyeket a középosztály saját tagjaival töltött be. A királyi ház viszont egészen természetesen azt az osztályt támogatta, a

melynek érdeke a saját érdekével összeesett. Az ő szemében is kívánatos volt, hogy a konzervatív földbirtok a felforgató középosztályt ellensúlyozza és éppen ezért minden erővel azon volt, hogy a régi arányokat valamilyen módon visszaállítsa.

A francia középosztály tehát 1815-ben ugyanazon ellenfelekkel áll szemben, mint a forradalom előtt, de — hogy egy stratégiai kifejezést használjunk — természetesen előnyösebb hadállása van, mint 1789-ben. Igaz, hogy a királyi udvar és az udvarhoz tartozó osztályok visszanyerték a tényleges hatalmat, de a hatalom kezelése minden ponton nehézségekbe fog ütközni. Mert a középosztály tisztában van a maga osztályérdekeivel és minden erővel azon lesz, hogy az ancien régime vissz állítás át megakadályozza.

A következő esztendőök alatt a két osztály harcza teljes erővel ki fog törni.

IV.

Sokkal bonyolultabb, sokkal nehezebben áttekinthető az a kép, a melyet Anglia socialis és gazdasági viszonyai ugyanezen időpontban nyújtanak. Éppen azért szükséges lesz, hogy fokozott figyelemmel vizsgáljuk mindama tényezőket, a melyek e kép megalkotásánál tekintetbe jönnek.

A XIX. század elejéig Angliában szintén a földbirtokos osztály tartotta az egész állami hatalmat a kezében. És sehol osztályuralom teljesebben, következte-

sebben keresztül vivé mert volt, mint éppen Angliában. Az angol történelmi fejlődés egyes sajátosságai hosszú időig azt a hitet tartották fenn, hogy Anglia alkotmányában egy korai szabadelvűség eszméi érvényesültek. Még modern munkák is nem egyszer Anglia két nagy történelmi pártját ezen szempontok szerint különböztetik meg. Olvassuk, hogy míg a toryk a konzervatív felfogást képviselték, a whigek a szabadelvű eszméknek voltak hirdetői. Ezt a szabadelvűséget a közfelfogás egészen modern értelemben magyarázza és egy 17-ik századbeli nagy whig lordot, egy Whartont vagy Devonshiret, a modern szabadelvű politikus tulajdonságaival ruházza fel. Valójában azonban a wigh és tory elnevezés egészen a 19-ik századig csak az uralkodó osztály különböző csoportjait különbözteti meg. A szabadelvű történetírók rendszeren nagy elégtétellel emlékeznek meg a dicsőséges forradalomról, a mely II. Jakab helyébe Orániai Vilmost hozta és mely a whigpárt végleges uralmát közel száz esztendőre megállapította. A kik azonban Anglia történetét a XVIII. században ismerik, semmit sem találnak abból az állítólagos szabadelvű szellemből, a mely a whig vezetőkben élt volna. A kormányzat, a közigazgatás éppen oly kizárólag a földbirtokos osztály kezében marad, mint eddig. A törvényeket, melyek az osztály saját, külön érdekeit védik, a bíróság ugyanazon szigorral kezeli, mint a Stuartok idejében. A vadászásra, falopásra és hasonló kihágásokra kiszabott, rettenetes kegyetlenségű büntetéseket egy parlament sem enyhíti. És ez csak természetes, mert Anglia parlamentje egészen 1832-ig

úgy van összetéve, hogy szinte tisztán a földbirtok érdekei találnak benne képviseletet. Ez az öszetétel minden magyarázatnál világosabb. Bármily hihetetlenül hangzik is, egészen az 1832. esztendőig Anglia legtöbb nagy városa egyáltalában nem választott képviselőt. A grófságokon kívül a követküldés joga azon testületeket illetik meg, a melyek ezen jogot a koronától megkapták. Ez az úgynevezett «borough» rendszer a legképtelenebb helyzetet idézte elő. A testület ugyanis nem veszihette el jogát, mégha a város, a melyben egykor fennállott, már régen elpusztult, mégha tagjainak száma annyira megfogyott, hogy már csak egykettő volt életben. A borough azért tovább küldötte képviselőjét, és ilyenképen egy-egy düledező falnak, magányos háznak, vagy egyáltalán csak névleg létező testületnek követei benn ültek azon parlamentekben, a melyekben Birmingham, Liverpool, Manchester vagy Leeds nem tudott helyet kapni. Az 1832-ik évi parlamenti reform 63 úgynevezett «nomination borough» törölt el, a melyeknek székei eddig tisztán kinevezés útján lettek betöltve, mert választók egyáltalában nem voltak. Sőt Anglia legragyogóbb szónoka, egyik legkiválóbb publicistája, Edmond Bürke nem átalotta még a napóleoni háborúk alatt is kijelenteni, hogy a «nomination borough»-kat hasznosaknak és szükségeseknek tartja, mert a nagy arisztokraczia ilymódon fiatal, tehetséges kezdőket könnyű szerrel a parlamentbe küldhet.

A városok kedvezőtlen helyzete főleg annak tulajdonítható, hogy Angliában még a 17-ik század végén

is a városok teljesen alárendelt jelentőségűek. A dicsőséges forradalom idejében (1688) Anglia már nagy iparos és kereskedő városai a legjobb esetben mint nagyobb faluk jelennek meg. Azon a helyen, hol száz esztendővel később Manchester, Hull vagy New-Castle bánya- és gyártelepei terülnek el, ezen időben alig néhány ezer ember lakik. London után az ország első városa Bristol, utána mindjárt Norwich következik. A 18-ik században a nagy átváltozás azonban rohamosan megy végbe. A közsén- és vastelepek, melyeket Anglia északi részében felfedeznek, kis falvakat néhány évtized alatt nagy városokká változtatnak át. Anglia ezidőszerinti gyarmatpolitikája pedig még csak fokozza az ipar egyre növekedő jelentőségét.

Az angol gyarmatpolitika a 18-ik században rendkívül szerencsés volt. A nagy harcok, a melyeket az angolok Erzsébet és Cromwell ideje óta előbb spanyolokkal, majd később hullandusokkal és francziákkal vívtak, gazdag és termékeny gyarmatokat szereztek. A mai északamerikai Egyesült-Államok a 18-ik század végéig még az anyaországhoz tartoztak. A hétéves háború elvette Franciaországtól Kanadát és angol gyarmattá tette. Még nagyobb eredményeket értek el Kelet-Indiában. A francia kormány hasztalanul tette meg egyik kísérletet a másik után, hogy e mesés gazdagságú országból legalább valamit mentsen meg a maga számára. Lord Clive és később Warren Hastings hadjáratai végleg megszilárdították az angol uralmat. A gyarmatok nagy mennyiségben küldték haza a nyersterményt, viszont ipari cikkek számára újabb és újabb piacok

nyíltak meg. Az ipari termelést tehát szükségképen fokozni kellett. Százan és százan keresik az eszközöket, a melyekkel ezt az eredményt elérni lehetne. Megkezdődik az a nagy átalakulás, a melyet a nemzetgazdaságtan «ipari forradalom» neve alatt ismer. Az emberi munkával szemben az iparban mindig jobban a gépek lépnek az előtérbe. Ez a fejlődés egyenesen rohamos. 1738-ban a kezdetleges gyapotfonó gépeken lényeges javítások történtek. 1767-ben Hargreaves felfalálja az úgynevezett Spinning Jennyt, egy új fajta fonóeszközt, a mely a termelést aránytalanul fokozza. Két évvel később Cartwright már a mechanikai szövőszéket találja fel, tíz évvel később Crompton új javításokat tesz rajta. És végül 1785-ben James Watt elkészíti az első gőzgépet és ezzel az iparban egy teljesen új korszak kezdődik meg.

Az ipari forradalom oly számos és mélyreható változásokat hozott létre, hogy meg kell elégednünk azzal, ha a leglényegesebbeket ismételjük. Kétségtelen, hogy a modern osztályharcok ebben a nagy gazdasági változásban találják alapjukat. Úgy a középosztály, mint az ipari proletariátus osztályharcza csak most kezdődik meg. Gyakran hallottuk, hogy polgári szabadelvűek Róma, Velence vagy Amsterdam intézményeit, mint a polgári szabadság eszményképeit emlegették. Gyakran halljuk még most is, hogy a szocialismus oly régi, mint az emberiség maga és hogy az első keresztények tulajdonképpen marxisták voltak. De ezek a hasonlatok és képek merőben tévesek. A tizenkilencedik század polgári szabadelvűségének a gazdasági változás éppen úgy

előfeltétele volt, mint a hogy az ipari socialismus szintén rajta épült fel.

Az angol középosztály a tizennyolczadik század folyamán nemcsak vagyonban, de számban is rendkívül gyarapodott. A század elején Anglia összes népessége nem tesz ki többet hat milliónál, a század végén ez a szám éppen megkétszereződött. Ez a szinte páratlan növekedés részint a középosztály, részint az ipari munkárság javára történt. Az ipari forradalomig ez a két osztály még nem volt szorosan elválasztva egymástól. Igaz, hogy Londonban, Bristolban, Edinboroughban és még néhány nagyobb városban vagyonos, néha gazdag kereskedők éltek. Igaz, hogy a tizennyolczadik század gyarmatkereskedése ezeket a vagyonokat tetemesen növelte és számos új vagyont hozott létre. Mindazonáltal egy külön kereskedőosztályról bajosan lehetett volna szólni. A londoni Citynek megvoltak ugyan a maga ősi szabadalmi és London ezen kerületében tényleg a kereskedelem emelkedik, de ez a jelenség évszázadokon keresztül teljesen egyedül áll. És ha a londoni Cheapsiden vagy Leadenhall-Streeten már a 17-ik század végén is gazdag hajótulajdonosokat, az indiai társaság igazgatóit láthatjuk végigmenni, a mint a királyi udvar ügynökei alázatosan, levett kalappal követik őket, hogy egy újabb kölcsönt eszközöljenek ki — a City hatalma és befolyása mégsem terjed a City határán túl. Az iparban még mindig a régi, középkori rendszer uralkodik. Mester és legény között még nincs az a nagy különbség, a melyet a gépek néhány évtized múlva létrehoztak. Minden munkásnak megvan a kilá-

tása arra, nagy ügyesség, szakértelem és kitartás útján maga is mester lehessen. A tizenharmadik század mindezt megváltoztatta. A kereskedelemnek ipari cikkekre volt szüksége, mindazok tehát, a kik mostanáig tisztán közvetítéssel foglalkoztak, termelni akartak. Azok, a kik eddig tőkájukkal csak hajókat szereltek fel vagy kész árukat vásároltak össze, most belátták, hogy jobb üzletet csinálnak, ha pénzüket arra fordítják, hogy vas- vagy textilárukat minél olcsóbban maguk állítsanak elő és úgy küldjék át Amerikába vagy Indiába. A fokozott ipari kereslet a mestereket is abba a helyzetbe hozza, hogy az új gépeket megszerezhessék maguknak. A közséntelegek közelében városok emelkednek, és a kinek kevés tőkéje van, oda siet, hogy gépeket állítson fel és ipari cikkeket termeljen. Ilyen módon a kereskedelem mellett egy nagy iparos osztály fejlődik ki, a mely termelésének súlypontját a gépekre fekteti.

A gépek pedig rövid idő alatt elváltatják a munkást a munkaadótól. A munkás tevékenysége mindig jobban mechanikai munkává süllyed alá. A gyáros nem látja benne többé az ügyes, a szorgalmas kezét, egyszerűen kéz lesz, a mely a kereket hajtja. Láttuk, hogy már a 18-ik század folyamán a kezdetleges gépeken lényeges javítások történnek. Minden ilyen javítás függőbb, kedvezőtlenebb helyzetbe hozza a munkást. A termelés folytonos fokozása mindig több és több munkást kíván, míg azelőtt egy mester legfőlebb nyolcz-tíz legénnyel dolgozott, az új gyárakban százakat alkalmaznak. És minél jobban nyomulnak a gépek az előtérbe, annál inkább szűnik meg a munkás reménye, hogy sorsában

még valami változás állhat be. Hiába erős, hiába szorgalmas, hiába érti mesterségét — annak a lehetősége, hogy önállóan termelhesen, a gépek birtokától van föltételezve és ezeket csak tőkével lehet megszerezni. Ötven esztendő sem telik el, és a két osztály már teljesen el van különítve.

De már itt jegyezzük meg jól magunknak, hogy az, a mit ennek a fejlődésnek ismertetésében a munkásokról mondunk, mindig csak *az ipari üzem munkásaira vonatkozik*. A mezőgazdasági munkások sem Angliában, sem másutt nagyobb szabású, öntudatos szervezkedést még nem tudtak elérni. Igaz ugyan, hogy a 18-ik század a mezőgazdasági munkások egy nagy részét az iparba vonta belé. Kétségtelen az is, hogy Angliában és főleg Németországban a mezőgazdaság részéről általános a panasz, hogy munkásai a városokba vonulnak, hogy az iparban találjanak alkalmazást. Ezek azonban nem mint mezőgazdasági, hanem mint ipari munkások vesznek részt a proletariátus e részének osztályharczában. A mi magát a szoros értelemben vett földművelő proletariátust illeti, történtek ugyan Angliában kísérletek, hogy őket is egy trade-unionba szervezzék, legújabbán Henry George követői járnak szerte az országban és harcot hirdetnek a földjáradék ellen, ámde eddig alig volt eredmény. Éppen azért, ha szervezett munkásokról, munkásmozgalomról beszélünk, mindig csak az ipari munkásokat értjük.

Úgy az angol középosztály, mint az angol ipari proletariátus a tizennyolczadik század végén már megkezdte a küzdelmet a maga osztályérdekeiért. A közép-

osztály természetesen aránytalanul jobb helyzetben van. Vagyona, befolyása igen erős, de a politikai hatalomból még szinte teljesen ki van zárva. Ezt a politikai hatalmat csak akkor fogja majd elérni, ha a parlamentben megfelelő számú képviselővel rendelkezik — ez pedig csak úgy lehetséges, ha a parlament egész szervezete megváltozik. *Az angol közép-osztály osztályharcza tehát először a parlamenti reformért vívőit küzdelemben nyer külső kifejezést.* Közvetlenül a francia forradalom előtt az angol parlamentben egymás után merülnek fel a reformjavaslatok, sőt maga a kormányelnök, Pitt, is hajlandó volt egy bizonyos, korlátolt változtatásba belemenni. 1783-ban egy oly reform-bilit terjesztett a parlament elé, a mely 33 helyet adott volna a nagyobb városoknak. A javaslat azonban nem nyert többséget, — és a következő esztendők elterelték a figyelmet ezen tervről.

Az ipari munkások osztályharcza Angliában a szenvedély egy igen természetes kitörésével kezdődik, a melynek, igaz hogy szelídebb viszhangjait később a kontinensen is látjuk. A tizennyolczadik század munkásai még nem ismertek szociális doktrínákat. A jövőről még halvány képet sem tudtak rajzolni maguknak. Egyedüli öntudatos érzelmük a nagy, mindig fokozódó elkeseredés volt a gépek ellen. A gép miatt csökkentek a munkabérek, a gép tette lehetetlenné helyzetük javítását, a gép volt a mostani, lealázó viszony alapja. Az angol proletariátus haragja tehát a gépek ellen fordul. Már néhány esztendővel a gépek alkalmazása után zendülések törnek ki, a melyeknek célja a gépek

elpusztítása. Ezek a zendülések az egész tizenhét századon keresztül tartanak, sőt például az úgynevezett Manchester-riktsekben, nem egyszer komoly forrongássá válnak. Czél, tervet, szervezetet ebben a mozgalomban találni nem lehet. A munkás, a ki betört a gyárhelyiségbe és ízzé-porrá törte a gyűlölt gépet, csak pillanatnyi elkeseredését akarta kielégíteni, maga sem tudta tulajdonképen, hogy mire számít. A mikor a parlamenti reform érdekében az első népgyűléseket megtartják, ott vannak a munkások is. A «reform» szó nekik is kedves és ők is fenyegető hangon követelik a parlamenti szervezet megváltoztatását. Politikai programjok azonban éppen olyan kevésbé van, mint a hogy gazdasági sincsen. *Az ipari proletariátus mozgalmanak különben ez a nagy, bizonytalan elkeseredés mindenütt az első stádiuma.*

A francia forradalom és a napóleoni háborúk Anglia társadalmi harczait egy negyedévszázadra megszüntették. Úgy az uralkodó földbirtokos, mint az uralkodásra vágyó iparos és kereskedő osztály megegyezett abban, hogy Franciaország ellen a végletekig menő háborút viseljen. A két osztály indokai azonban lényegesen különbözők voltak.

A francia események az angol arisztokráciát és nemességet megdöbbsentették és elkeserítették. Közvetlenül szemök előtt olyan jelenetek játszódtak le, a melyeknek tanulságait lehetetlen volt félreérteni. Egy ^{na}gy» hatalmas uralkodó osztály hirtelenül minden átmenet nélkül mindenétől lett megfosztva — és ennek az osztálynak tagjai hercegek, grófok, mágnások, föld-

birtokos nemesek voltak, akárcsak ők. Anglia minden squireje reggeli hírlapjában olvashatta, hogy francia osztálytársai mint koldusok bolyonganak a külföldön, és hogy ezeknek sorsa még aránytalanul kedvező azokéhoz képest, a kik a Conciergerie börtönében sínylődnek vagy éppen a Gréve-piacz verpadján végzik be életüket. Ma, a mikor adatok, okmányok állanak rendelkezésünkre, a mikor az időbeli távolság már megkülönböztetni engedi azt, a mi a kartársak szemében csak örületes chaos volt — még ma sem tudjuk megérteni a forradalom rettenetes kaleidoskopját. Nem csoda, ha Anglia uralkodó osztálya egy ideig dermedt rémülettel bámult a csatorna tulsó felére. Azután megjött a reakció. Az egész angol társadalom el volt szánva arra, hogy hasonló eseményeknek kellő időben útját fogja állani. A konservatív irány egyszerre felülkerekedett. A whigek és toryk ellentéte majdnem teljesen megszűnt. A whigek legkitűnőbb publicistája, Burke, a kit a királyi udvarral szemben tanúsított mogorva ellenzéki szelleme különös szabadelvűség hírébe hozott, vállalkozott arra, hogy a francia forradalom eseményeit megbélyegezze. A reformjelszavak egyszerre elhallgattak. Mindazok, a kik a francia jelszavakkal távolról is rokonszenveztek, gyanúsakká váltak. Priestleyt nagy tudományos hírneve nem tudta megkímélni attól, hogy politikai elvei miatt a tömeg házát meg ne támadja és földig le ne rombolja. A Pitt kormány legnagyobb ellenfele, Charles Fox, egy ideig ellenezte a kormány háborúját Franciaország ellen, de XVI-ik Lajos kivégzése után már ő sem tudott a francia köztársaság

védelmére érveket találni. Az egész angol földbirtokos osztály követelte ezt a háborút, nehogy a veszedelmes tanok Franciaországban megerősödjenek és szomszéd-ságukkal állandóan fenyegeessenek.

Az angol középosztály bizonyos mértékben osztotta ezeket az érzelmeket. A francia forradalom nemcsak a régi rendi osztályokat fenyegette. Bailly, Barnave, Vergniaud — sőt Danton és Desmoulins is — ugyanarra a vérpadra léptek, mint a királyi pár; Marat, később Baloeuf kommunismusa pedig egyenesen a tulajdon ellen irányult. A középosztály igazi haragja és elkeseredése Franciaország ellen azonban csak a direktórium alatt, különösen pedig Napoleon idejében tört ki. Ettől az időponttól kezdve ő jár elől a háború hirdetésében és újabb és újabb terheket vesz magára csakhogy ez a háború sikeres legyen. Két szám bizonyítja a legjobban, hogy Anglia milyen óriási áldozatokat hozott ezen esztendőök alatt. 1792-ben Anglia összes államadósága 239 millió 650 ezer font sterling volt. 1815-ben ez az összeg kerek 860 millióra szaporodott fel.

Addig, a míg csak Franciaország belügyeiben történtek változások, a bristoli vagy liverpooli hajótulajdonosok kétségkívül kellemetlen érzéssel olvasták, hogy naponta hány elitelt hajtja fejét a guillotine alá, de saját legegységesebb érdekeiket még nem érezték veszélyeztetve. Néhány esztendő múlva azonban ez a helyzet megváltozott. A francia seregek elfoglalták Hollandia, Németország, Olaszország tetemes részeit. A direktórium átküldötte Bonaparte tábornokot Egyiptomba és Anglia helyzete a földközi tengeren Málta elfoglalása

által erősen szenvedett. Még több is történt. Bonaparte Egyiptomból egyenesen India fellázítását vette tervbe. Szövetséget kötött Anglia legfanatikusabb ellenségével, Mysore szultánjával, Tippto Sahibbal és láthatólag újra fel akarta venni Duppleix ötven esztendővel azelőtt megíúsult tervét az angol befolyást Kelet-Indiában francia befolyással helyettesíteni.

Anglia kereskedői, gyárosai, hajótulajdonosai nem lehettek kétségben a fölött, hogy mindez mit jelent. Az a harcz, a melyről azt hitték, hogy már befejeződött, újra megindult. Az amerikai, az indiai, az afrikai gyarmatok ismét veszélyben voltak. Attól kellett tartaniok, hogy a nagy fogyasztási piacok, a melyeken az angol ipar évtizedek óta korlátlanul uralkodott, most francia befolyás alá kerülnek. Az angol középosztály egy nagy részének egyenesen létérdekéről volt szó. Ha a francia tervek, a melyekhez később Napoleon egyéniségének egész szívósságával ragaszkodott, sikerülnek, Manchester, Birmingham, Leeds, egymástán becsukhatják gyáraikat, helyükbe Lyon, Roubeaix, Marseille fog majd lépni. A tengerentúli piacot hajóhaduk még csak megvédte, de az európai szárazföldet Napóleon az úgynevezett «szárazföldi zárlattal» elzárta előlük. Az árúk óriási mennyisége, a mely eddig Németország, Oroszország, Spanyolország szükségleteit elégítette ki, most évről-évre raktárakban halmozódott fel. A francia császár arra számított, hogy ennek a túltermelésnek egy rettenetes gazdasági válsághoz kell vezetnie, a mely összetöri Anglia egész erejét és akkor könnyű szerrel foszthatja meg tengerentúli befo-

lyásától és gyarmataitól. Az angol középosztály viszont kétségbeesett pénzáldozatokkal küzd egyre tovább. 1815-ben azután ez a harc eldőlt. Napoleon Szent-Ilona szigetén angol katonáktól őrizve révedezik a távolba.

Az elmúlt huszonöt esztendőben úgy a középosztály, mint a proletariátus osztályharcza úgyszólván teljesen szünetelt. A közös nagy veszedelem sem szüntette ugyan meg az ellentéteket, de a háttérbe szorította őket. A munkások öntudatosabb része tudja, hogy ha Napoleon tényleg fölényt tudna biztosítani magának Anglia fölött, sorsuk természetszerűleg még csak rosszabbra fordulna. A silány munkabérek nem emelkednének, ellenkezőleg, részben, esetleg teljesen megszűnnének, ők is csak azt kívánhatják, hogy Anglia gyarmatai megmaradjanak, Anglia piacjai ne kerüljenek egy idegen ipar befolyása alá. A középosztály figyelmét pedig a veszélyeztetett gazdasági hatalom teljesen elterelte a politikai hatalomtól. Minden parlament, a mely a háború erélyes folytatása mellett dönt, most az ő osztályérdekeit is képviseli. Míg a gépek elleni zavargások is nagyrészt megszűnnek, minden forradalmi mozgalom annyira ellenszenvesé lett, hogy nem akad, a ki megpróbálkozzék vele.

1815-ben tehát Angliában éppen az ellenkező helyzet áll fenn, mint Franciaországban. Amott a középosztály tulajdonképeni döntő küzdelme már lefolyt, és ha a Bourbonok névleg vissza is állítják a régi állapotot, a középosztály más birtokon belül van. Angliában viszont ugyanaz a huszonöt esztendő, melyek alatt

Franciaországban minden változás megtörtént, a már megkezdett osztályharcokat felfüggesztette, sőt erős reakciót teremtett meg a régi uralkodó osztály érdekében.

Ez a konzervatív reakció azonban a napóleoni háborúkkal együtt azonnal elmúlik. Rögtön érvényesül az, a mit fenntebb mint az osztályharozok egyik leglényegesebb törvényét emeltük ki, hogy külső nyomások ellentétes osztályérdekeket egy időre egyesíteni tudnak, a nyomás megszűntével azonban ez a szövetség rögtön felbomlik. A míg a háború tartott, Manchester vagy Scheffield polgárai nem törődtek azzal, hogy ül-e képviselőjük a parlamentben, vagy sem — szemökben az volt a lényeges, hogy vas- és gyapotáruikat Németországban vagy Kelet-Indiában továbbra is megfelelő nyereséggel eladhassák. De most a háborúnak vége volt. A merész francia tervekből semmi sem jutott kivitelre, ellenkezőleg a francia és spanyol hajóhadak Abukirnál és Trafalgarnál elpusztultak és Anglia egy félszázadig korlátlanul uralkodik a tengeren. A gyarmatok nemcsak hogy megmaradtak, hanem Afrikában és Indiában még nyertek is térfogatban. Az angol uralom régi ellensége, Tippó Sahib nem folytathatta tovább titkos terveit, mert fővárosának romjai őt is eltemették. A külső veszedelem tehát elmúlt, a belső osztályérdekek ismét előtérbe léptetnek. Ez a fordulat tényleg meg is történik. Középosztály és proletariátus egyaránt felveszi 1815-ben azt a fonalat, a melyet a francia forradalom egy negyedszázad előtt elszakított.

V.

Míg Anglia és Franciaország helyzete mégis több mondanivalót igényelt, aránylag igen röviden végezhetünk a többi államokkal. Ennek a rövidségnek oka abban rejlik, hogy míg a fejlettebb államokban, Németországban, Ausztriában is a század elején öntudatos osztályérdekek — az uralkodó osztály kivételével — alig voltak kifejlődve. Az uralkodó osztályok a bécsi kongressuson különben rendszeresen szervezkedtek. Ennek a szervezkedésnek legjelentősebb ténye kétségkívül az úgynevezett «szent szövetség» megalakítása. Szabadelvű történetírók, tanárok, szónokok sohasem mulasztják el, hogy ezen szövetség említésénél többé vagy kevésbé hangzatos frázisokkal ne ítéljék el már pusztá létezését is. Kivált a negyvenes és ötvenes esztendőök polgári szabadelvűsége bőségesen pazarolta reá mindazon jelzőket, a melyeket különben azóta a szociálista irodalomtól kamatostól visszacapott. Az osztályharczok szempontjából tekintve azonban a szent szövetség éppen annyira jogosult vagy jogosulatlan volt, mint ma az általános nemzetközi sztrájk, a melylyel a szociálista kongresszusok fenyegetőznek. Az uralkodó osztályok, illetőleg ezeknek képviselői az államfők és kormányok nemzetközi szövetségre léptek és arra kötelezték magukat, hogy «felforgató tanokat» és «forradalmi áramlatokat» nem fognak megtűrni, vagyis nem fogják megengedni, hogy a földbirtok domináló állása csorbát szenvedjen.

1815-ben különben, Anglián és Franciaországon kívül, ez a veszedelem alig fenyegetett valahol közvetlenül. Németország ezidőtájtban még majdnem kizárólag földművelő állam. Poroszország sziléziai és rajnai tartományaiiban ugyan van egy kis kezdetleges ipar, de vagyonosabb ipari középosztály képzésére még sem elegendő. A német középosztály a század elején kizárólag a városi önkormányzatban merül ki. A városok fejlődése Németországban a középkor óta egyre tart, de az egyes városok polgárait közös érdekek nem kapcsolják össze. Ennek a fejlődésnek sajátosságos partikulárismusa igen jellemző. Bár Németország számos kisebb, nagyobb városában a polgári elem meglehetősen erős, egységes középosztályt még sem tud alkotni. A német polgári elem a reformáció óta sem talált közös érintkezési pontot. Hamburgnak vagy Frankfurt-nak, Nürnbergnek vagy Lipcsének külön-külön kétségkívül igen fontos gazdasági érdekei voltak, — ámde ezek az érdekek nem estek össze. A lipcsei vásárok sikere nem érintette a hamburgi városházán székelő tanácsot, Hamburg tengeri hajózása viszont teljesen közönyösen hagyta azokat, a kik a frankfurti tőzsdén mindennap összejöttek. Németország politikai helyzete különben az egyes részek minden szorosabb érintkezését megnehezítette. A bécsi kongresszus után is 100-nál több önálló tartomány, a maguk külön pénznemeikkel, mértékeikkel és főleg pedig vámjaikkal nagyszabású gazdasági életet egyenesen lehetetlenné tesznek. A napóleoni háborúk elsősorban Németországot forgatták fel. A francia politika új tartományokat

alakított, régieket megszüntetett vagy egyesített. Fölös-«leges volna e helyen a westfáliai királyság vagy a rajnai szövetség történetét elmondani. Elég, ha annyit állapítunk meg, hogy a bécsi kongresszus idejében Németországban a modern osztályharczokkal még semmi sem észlelhető. Öntudatos középosztály éppen olyan kevéssé van, mint öntudatos proletariátus. Hasonló képet kapunk, ha Ausztria tartományaiba megyünk át, ámbár az osztrák ipar a század első felében fejlettebb volt a németnél. Csehországban, a mely ma az osztrák ipar középpontja, még majdnem kizárólag földművelést találunk. Osztrák-Szilézia és Morvaország még szintén alig rendelkeznek iparral. Az alpesi tartományokban, vagy éppen Galíciában, Bukovinában középosztálynak, ipari munkásságnak semmi nyoma. A földbirtokkal szemben más érdek még sehol sem jön tekintetbe. A mi hazánkat illeti, történetéből tudjuk, hogy az ipari fejlődés első, szerény kísérletei csak a húszas évek végén kezdődnek. És hazánk történetéből láthatjuk azt is, hogy a városi polgárság, a mely a felföldön, Erdély egyes részeiben, vagy a Dunán túl eléggé számos volt és a melyet különös szabadalmak és szabadságok védtek és oltalmaztak, ez ország ügyeinek intézésével a megyei nemességgel szemben mennyire nem jött számba.

El szeretnék kerülni minden félreértést, és ezért újra talán fölöslegesen hangsúlyozom a következőt. A mikor azt mondom, hogy Ausztriában vagy Németországban a földbirtokos osztály egyedül uralkodott és öntudatos polgári osztályérdekek még nem jöttek tekin-

tétbe, — teljesen tisztában vagyok azzal, hogy mindkét országban erős és számottevő polgárság volt. Az is igaz, hogy a polgári osztályok nem egy tagja magas állami hivatalokat ért el, sőt Ausztriában egy olyan hivatalnoki kaszt keletkezik, melynek tagjai nagyrészt polgári származásúak. De nincsenek közös érdekeik, melyek szükségessé tennék, hogy az állami hatalom ezeknek az érdekeknek megfelelőleg működjék, és így kísérletet sem tesznek arra, hogy ezen állami hatalmat eddigi birtokosaitól elvegyék vagy legalább részt kérjenek belőle. Fiatal diákok rajongása lelkesedik ugyan a nagy emberi ideálokért, a melyeket a francia középosztály a tizenharmadik században proklamált, de a polgári osztály nagy többsége csak akkor kezdi meg, hogy terminológiájukat használjuk «szent harczát a rendi korlátok ellen», a mikor ezek a korlátok terjeszkedésének útjában állanak. Ez a terjeszkedés pedig csak akkor kezdődik el, a mikor a gazdasági fejlődés szinte kényszeríti őket, hogy egy-egy város falainál tágabb látkörre tegyenek szert.

A német középosztály és természetesen a német ipari proletariátus osztályharcza tehát 1815-ben még nem indult meg. És ugyanazt mondhatjuk Európa többi államairól is. A nagy gazdasági változások még sehova sem jutottak el, bárhova nézzünk is, mindenütt csak a régi uralkodó osztályokat látjuk, sőt például Olaszországban vagy Lengyelországban ők is ki vannak zárva az állami hatalomból.

Olaszország a tizenkilencedik századnak egész tartama alatt folytonos forrongásban van. Hetven esztendeig

tartott, a míg az egységes Olaszország végleg kialakult. Ez a hetven esztendő nyílt és titkos harczoknak szüntelen láncolata. Titkos társulatok, összeesküvések, forradalmi testületek sehol a történelemben nem lépnek fel olyan nagy számmal, mint ezen harczok alatt. A legkülönfélébb, legellentétebb szempontok találkoztak, a legsajátságosabb egyesülések jöttek egymásután létre. Vörös republikánusok és szélső szocziálisták önzetlenül dolgoznak egy olyan királyi házért, a mely halálra ítélte őket. Rövid időközökön belül Garibaldit majd a király oldala mellett diadalmenetben látjuk, majd pedig megsebesülve, véresen a királyi csapatok börtönbe kísérik, miután az ütközetet ellenök elveszítette.

Az olasz osztályharczok egészen addig, a míg Viktor Emánuel csapatai Rómát meg nem szállják, a nemzeti küzdelem formájában folytak le. A bécsi kongresszus ismét visszaállította a Bourbonok uralmát Nápolyban és Szicziáliában, a Habsburgokét Velenczében, a Lombardiában, Parmában, Toskanában, Modenában és Piaczenzában, a pápáét Rómában. Olasz dynastia egyedül Piemontban uralkodott, Olaszország többi része idegenek kezén volt. *Az idegen uralom az összes osztályokat egyesíti.* Míg Angliában, Franciaországban vagy Poroszországban az uralkodó osztályok a fejedelemben saját képviselőjüket tekintik, a toskanai vagy lombardiai nemesség éppen úgy gyűlöli uralkodóit, mint a firenzei vagy milanói polgár. Ez az állapot teljesen indokolt. Már többször hangsúlyoztuk, hogy ez államban való «uralkodás» nem jelent valami mystikus hatalmat, hanem igen prózai elemekre bontható széjjel. *Az az osztály,*

a melynek gazdasági érdekei a törvények meghozatalánál külpolitikánál, kereskedelmi és vámszerződéseknél tekintetbe jönnek, a melynek tagjai a katonai, bírói, közigazgatási — egyszóval az állami hivatalokat elfoglalják — az uralkodik. Ilyen értelemben vett uralkodó osztály azonban Olaszországban, Piemont kivételével, nincsen. Az osztrák kormány Lombardiában vagy Velencéében osztrák hivatalnokokat, osztrák katonaságot tart, mert bennök bízik. Külpolitikáját, kereskedelmi politikáját Bécsben csinálják — az olasz főnemesség éppen oly kevés befolyást gyakorol reá, mint Olaszország többi osztályai.

A modenai vagy parmai herczeg tudja, hogy hatalmának alapja Ausztriában van, és bármit tesz is, ez a szempont lebeg előtte. Ilyenformán az az osztály, a mely máskülönben az uralkodás eszközeinek birtokában van, a melynek megvan az ősi neve, a vagyona, a műveltsége — mégis teljesen vagy részben ki van zárva az uralkodásból. Természetes, hogy ez a helyzet nincsen ingyére és minden erejéből változtatni kivan rajta.

A bécsi kongressus helyreállíthatta a régi állapotot, a régi elégületlenséget nem tudta megszüntetni. A mozgalom az idegen uralom ellen tovább tart és ennek a mozgalomnak, legalább ezen esztendőkbén, az arisztokraczia és a birtokos nemesség áll az élén, a mely csak egy független Olaszországban találhatja meg az őt megillető helyet.

A tizenkilencedik század folyamán láthatjuk, hogy polgári, köztársasági, sőt proletár elemek mint csatlakoztak ezen mozgalomhoz, a mely —és ez minden-

esetre sajtószerű jelenség — a tizenkilencedik század elején úgyszólván mint azon osztálynak támadó harca jelenik meg, mely a többi államokban már kizárólag védelemre szorítkozott.

Szükségesnek tartom, hogy e helyen valamit eleve megjegyezzek. A midőn mindig az osztályok gazdasági, politikai, egyszóval önző érdekét iparkodom megvilágítani, távolról sem állok azon az állásponton, a mely a történelemből idealismust, hazaszeretet, lelkesedést egyszerűen ki akar küszöbölni. De ezek a tulajdonságok mindig csak az egyénéi, nagy tömegek elhelyezkedésénél természetszerűleg nem jöhetnek tekintetbe. A keretben, a mely rendelkezésemre áll, csak kivételesen foglalkozhattam személyekkel és ezért kénytelen vagyok mindig az általános szempontokra szorítkozni, a melyek az ugyanazon osztályhoz tartozókat összekapcsolták.

Fölösleges volna, ha még tovább folytatnók Európa egyes államainak vizsgálatát. Feladatunk nem az, hogy a tizenkilencedik század történetét előadjuk, arra kell szorítkoznunk, hogy a nagy osztályharcokról lehetőleg tiszta képet rajzoljunk. Ezek az osztályharcok első sorban Angliában, Németországban és Franciaországban játszódtak le eddig és folynak tovább; a többi államok hasonló, de távolról sem oly világos és előrehaladt fejlődést mutatnak. Jövő fejtegetéseinkben tehát szintén a három nagy iparos államot fogjuk az előtérbe állítani, és csak a mennyiben a különös fejlődés szükségessé teszi, térünk ki a többire.

VI.

A tizenkilenzedik század első felét gyakran nevezték a «forradalmak korszakának». A rendes sablon, a melylyel a felvilágosodott, szabadelvű iskolai felfogás e mozgalmakat magyarázza, így hangzik: «A szent szövetség hiába verte a sötét reakció békóiba a nemzeteket, az eltemetett eszmény csakhamar újra feltámad. A leigázott népek egymásután rázzák le lánczaikat. A francziák elkergetik a bourbon zsarnokot, a belgák az orániai zsarnokot, ugyanezt teszik a görögök a török, a délamerikaiak a spanyol zsarnokkal. A fejlődés zenithje azután a dicsőséges 48-as esztendő, a mikor a szabadság szellője vihar gyanánt zúg végig a világon, megrázza a trónokat és felszabadítja a népeket.»

Nem ok nélkül írtuk le ezeket a phrasis szemelvényeket, melyek minden esztendő márcziusában ünnepi szónoklatok, ünnepi vezérczikk alakjában újra megjelennek.

Még olyanok is, a kik a dagályt különben nem szeretik, éppen ezen korszak ismertetésénél nem tudják mindig elkerülni. Valóban, ha az összes forradalmi tüneteket tisztán eszmei alapon egy kalap alatt akarjuk összefoglalni, nem is tudunk más fogalmakkal operálni, mint «szent lelkesedéssel» és «sötét reakcióval». Ha abból indulunk ki, hogy ugyanazok az indokok emelték a párisi júliusi forradalom barrikádjait, mint a melyek egy esztendővel később a lengyel kaszásokat Osztro-

lenka vagy Prága előtt a legdicőségesebb halálba kergették, vagy a bolíviai felkelőt mindig újabb hullatorlaszokon keresztül a barquisimeto győzelemre vitték — tényleg egy egységes képet kapunk. A szabadság eszménye mindent megmagyaráz. Közelebbi megtekintésnél azonban ez a kép sötét, zavaros, érthetetlen lesz. A «szabadság» fogalma minden esetben más és más. A galíciái lengyel urak szemében a szabadság az önálló, független Lengyelországot jelenti, ámde ugyanazon időben a galíciái lengyel parasztok a szabadságot úgy értelmezik, hogy az urak közül minél többet agyonütnek. Az 1830-ik év úgy Franciaországban, mint Belgiumban nagy változásokat hozott létre. Ámde míg a francia «szabadságmozgalom» az arisztokráciát duzzogó visszavonulásra bírta, Belgiumban éppen ellenkezőleg a polgárság élére állította. Vagy hogy az 1848-ik év történetéből egy igen jellemző példát hozunk fel, a badeni köztársasági párt kikiáltotta a köztársaságot, és egy részök Hecker vezérlete alatt katonailag szervezkedett. Ugyanezen időben a párisi köztársasági kormány megadta a Parisban élő idegen munkásoknak az engedelmet, hogy hazájuk felszabadítására légiókat alakíthassanak és haza térhessenek. A német munkáslégió tényleg Georg Herwegh, az ismert költő vezetése alatt elérte a badeni határt. Még francia földön voltak, a mikor hírt nyertek arról, hogy a badeni köztársaságiak alig egy napi járásnyira táboroznak tőlük. A természetes az volt, hogy a két tábor egyesüljön. Mindkettő a szabadság nevében nyúlt a fegyverekhez. Mindkettő a köztársaságot óhajtotta.

Ámde a mikor Herwegh neje álöltözetben megjelent a badeniek között és bejelentette a német munkáslégió csatlakozását — Hecker és tábornoka elutasították, sőt azt a kívánságot fejezték ki, hogy a német munkások egyáltalában francia földön maradjanak.

Ha tudjuk, hogy a badeni köztársaságiak többnyire vagyonos polgárok voltak, a kik az ipari proletariátustól szinte még jobban tartottak, mint a nagyhercegi udvar ármányaitól — nem fogunk túlságosan csodálkozni. De persze, ha feltesszük, hogy mindkét részt a szabadság tiszta idealismusa vezette, az elmondott eset teljesen érthetetlen lesz.

Az elmúlt század osztály harczai tisztán csak ennek második felében különböztethetők meg, 1848-ig még összefolynak és összevegyülnek egymással. A szent szövetség nemzetközi szervezkedésével szemben, mely az uralkodó osztályok érdekében történt, az elnyomott osztályok is bizonyos értelemben nemzetközi solidaritásban éltek. A szocialismus ellen gyakran halljuk azt az érvet, hogy nemzetközi. Ilyenkor azonban rendesen megfélekedeznek arról, hogy a polgári szabadelvűség a 19-ik század első felében szintén nemzetközi volt és speczialis osztály-nemzetközisége csak azért nem világos, mert mozgalma ezen időben már magában foglalta a többi elnyomott osztályok érdekeit is. Míg a szocialismus csak egy nagy osztály érdekeit tartja szem előtt és ezért, legalább elvben, a nemzeti különbségeket meg akarja szüntetni, a «Fiatal Európában», melyet Mazzini és társai alapítanak, nemzetek szerint különböző érdekek találkoznak, a nemzetköziség pedig csak ezen érdekek kölcsönös

előmozdítására szolgál. Rendkívül érdekes és tanulságos volna, ha valaki részletesen ismertetné ezen nagy titkos szövetség történetét és szervezetét, a mely úgyszólván Európa összes államaiban a bécsi kongressustól egészen a század ötvenes, sőt hatvanas éveikig szakadatlanul működött. A kontinens, sőt Anglia összes elégületlenei benne egyesültek. Ámde, ha az egyes elemeket vizsgáljuk, különös ellentéteket fogunk találni. Az olasz karbonarik az idegen uralmat akarják megbuktatni, viszont azonban Carlo Alberto sardiniai királylyal tartanak fenn titkos összeköttetéseket. Azok a titkos társaságok ellenben, melyek Franciaországban «ventak» neve alatt működnek, sem a Bourbonokról, sem később az Orleansokról nem akarnak hallani, hanem a köztársaságot óhajtják. F fiatal román bojárok abban a reményben csatlakoznak a szövetséghez, hogy a török hódoltság megszűnése után hazájukban a hűbéruralom ismét helyre fog állani és családjaik elfoglalják majd régi, kiváltságos helyüket. Az a mozgalom, a mely Angliában a Chartismus neve alatt az ipari proletariátus forradalmi részét egyesíti, éppen olyan élénk összeköttetéseket tart fenn a genfi központtal, mint a hogy Genfben jönnek spanyolországi karlisták is, a kik egy klerikális királyságért küzdenek. *Ezekből az ellentétekből egy sajtáságos típus fejlődik ki, amelylyel gyakran találkozunk a harminczas és negyvenes évek mozgalmaiban: az összeesküvő típusa, a milyen például Mazzini vagy talán még inkább Blanqui. Az összeesküvő jellemét vagy éppen programját ma már nehezen lehet megérteni. Életének rendesen megvolt a maga szilárd, állandó tengelye,*

a mely körül azonban gyakran a legfurcsább ellentétek csoportosultak. Próbáljuk meg egy ilyen egzisztencia képét, ha csak néhány vonással is, megrajzolni. Tegyük fel, hogy egy fiatal lengyel nemes, mondjuk Varsóban, résztvesz azon titkos társaságok egyikében, a melyek Oroszország ellen irányulnak. A mikor szövetségeseivel a jövő fölött tanácskozik, kétségkívül a régi lengyel dicsőség lebegett szeme előtt. Azt az időt kívánta vissza, a mikor a lengyel nemesség korlátlanul uralkodott a Keleti és a Balti tenger között, a mikor egy veto az országgyűlés elhatározását képes volt megváltoztatni. A szabadság eszménye a lengyel történelemben az ő osztályának uralmában jelenik meg — és az ő szívét ugyanaz az eszmény tölti el. Középosztályról, proletariátusról mitsem tud, odahaza nincsen is alkalmja megismerkedni velők. A kormányzó azonban felfedezi az összeesküvést és menekülnie kell. Szerencsésen eljut Parisba és egy ott élő honfitársa csakhamar titokban közli vele, hogy nincsen oka a kétségbeesésre, az elnyomottak mindenütt szervezkednek a zsarnokok ellen, egy nagy európai forradalom a küszöbön áll. A menekült természetesen részt akar venni a munkában és miután múltja jó ajánlólevél, egy este csakugyan elvezetik a kerület titkos szervezetébe. Miután a fölvétel szabadkőművesszerű szertartásai megtörténtek, egy egészen más jellegű társaságban találja magát, mint a melyhez odahaza volt szokva. Arisztokraták, papok teljesen hiányoznak, ellenben ott van a kis bourgeoisie, a melyet a választási rendszer kizár a politikai hatalomból; ott vannak munkások, a kiknek sorsa egyre ros-

szabb lesz és a kik mind a fennálló rendnek bukásától várják sorsuk javulását. A menekült csakhamar megszokja az új környezetet. A jelszavak, a melyeket esténként hall, egészen ugyanazok, mint a melyeket Varsóban hallott. A «venta» szónokai éppen úgy elnyomatásról és felszabadulásról beszélnek, mint saját lengyel rangtársai. Azt, hogy a két helyen tulajdonképpen egészen más dolgokról van szó, nem veszi észre. Nem veszi észre, hogy odahaza a «szabadság» a régi rendi alkotmányt jelentette, a kék-blúzos munkás pedig, a ki most szemben ül vele, a gazdasági forradalmat érti alatta. Mikor azután egy napon kerületében utczai harcz tör ki, ő is ott áll a barrikádokon és mialatt a nemzetőrségre tüzel, meg van győződve arról, hogy ugyanazt a harczot vívja most is, mintha kozákokkal állana szemben. A barrikádok estére a katonaság kezére jutnak és neki újra menekülni kell. Svájcba szökik, A párisi titkos bizottság ellátja ajánlólevelekkel Mazzinihez és a titkos társulatok vezére szívesen fogadja. Mindjárt alkalmat is ad neki, hogy tovább harcolhasson a zsarnokság ellen. A menekültek éppen egy nagyobb expedícióra készülnek, be akarnak törni Felső-Olaszországba. Francia munkások, német polgári köztársaságiak, lengyel nemesek egyesülnek a kísérletben, a mely, ha sikerülne, legjobb esetben a savoyai háznak egy újabb tartományt szerezne meg. A határon azonban feltartják őket, kisebb csatározás folyik le és az egyik golyó leteríti a lengyel önkéntest is, a ki ilyen módon egy olyan célért esik el, a mely teljesen idegen neki.

Természetes az is, hogy hasonló élet, mint a milyenről az imént szólottam, soknak lelkében az eredeti eszményt előbb vagy utóbb a háttérbe szorítja. A folytonos összeesküvések, a titkos gyülekező helyek állandó látogatása, az avatatlanok által fel nem ismerhető jelek használata, egyszóval az eszközök, lassanként önozellá lesznek. Az «összeesküvő» megszűnik francia, lengyel, olasz vagy angol lenni, nem akar már sem királyságot, sem köztársaságot, a kommunista vagy kollektív gazdasági rendszer szemében egyaránt közömbös — minden fennálló, minden pozitív rendben ellenségét látja. Úgy hisszük, hogy az Anarchismus első fejlődési korszaka itt kereshető; a német anarchisták rövid és teljesen dicstelen története legalább erősen ezeket a nyomokat hordja magán.

A tizenkilencedik század osztályharczainak tárgyalásánál tehát mindig szem előtt kell tartanunk ezen ellentéteket és bármely nemes, tetszetős eszme kedvéért nem szabad az általánosítás hibájába beleesni. Ezen osztályharczok három csoportját különböztethetjük meg, megfelelően a három osztálynak, a melyeket már fentebb megjelöltünk. Az első csoport igen szűk körre szorítkozik Olaszország társadalmi és politikai mozgalmában, Lengyelország felkeléseiben egészen 1848-ig, a másutt uralkodó földbirtokos osztály vezet. Ámde ez az osztály eredményeket elérni nem tud. A lengyelek kísérletei sorra meghiúsulnak, az egységes Olaszországot pedig csak akkor sikerül tényleg megcsinálni, a mikor a középosztály és a proletariátus veszi kezébe a vezetést. A középosztály és a proletariátus végleges

viszonya szintén az 1848-ik esztendő körül alakul ki. Ámbár történelmi fejlődéseknek kezdetét vagy végét csak igen nehezen lehet egy bizonyos évszámmal megjelölni — az 1848-ik esztendőben mégis felvehetünk egy ilyen hatást. A bécsi kongressustól egészen 1848-ig a polgárság, 1848-tól napjainkig a munkások osztályharcza folyik. A különbség a kettőnek helyzete között csak az, hogy úgy Angliában, mint Franciaországban, Németországban vagy Ausztriában, a polgári osztály a munkások segítségével küzd végig a maga osztályharczát, míg a munkások már a régi szövetségest szemben találják magukkal. Az 1848-ik és a következő esztendők azután a két osztályt elkeseredett ellenségekké tették, míg a legújabb fejlődés ismét közelebb hozta őket egymáshoz.

Az első csoportot nem fogjuk külön tárgyalni, hanem mondanivalóinkat róla a megfelelő helyeken beleszöjjük majd előadásunkba. Ellenben el kell választanunk egymástól a középosztály és az ipari proletariátus fejlődését.

VII.

Öntudatos osztályharczoknak egyik jellegzetes tulajdonsága, hogy fejlődésük egy bizonyos időpontjában elméleti alapot kapnak. Ezt az elméleti alapot nem szabad szem előtt téveszteni. Nem szoba- vagy katedrai bölcseiséget értünk alatta, hanem olyan tantételeket, a melyek átmentek az illető osztály köztudatába. A földbirtokos nemességnek, a polgári középosztálynak és az iparos

munkásságnak külön-külön megvannak a maga formulázott doktrínái, a melyekből álláspontjának igazságát le tudja vezetni. Miután először a két első jön összeütközésbe egymással, állítsuk mindenekelőtt ezt a két elméletet egymással szembe.

A magyar «Társadalomtudományi Társaság» 1904 tavaszán egy vitacyklust rendezett, a melyben a — felfogása szerint jogosult — négy társadalmi irány, a konzervatív, liberális, szocialista és anarchista világfelfogás képviselői a maguk tanait fejtegették és védelmezték. Ebből a vitából egy igen érdekes tanulságot vonhattunk le. A konzervatív és liberális felfogások képviselői más elméleti alapból indultak ugyan ki, de gyakorlatilag majdnem teljesen ugyanabban a körben mozogtak. Mindketten oda konkludáltak, hogy a mai társadalmi és gazdasági rendet bizonyos szocialpolitikai változtatásokkal és javításokkal fenn kell tartani. Mindketten teljesen azonos buzgalommal czáfolgatták a szocialismus következtetéseit. Úgy hogy lényeges különbséget a kettő között találni alig lehetett, arra a kérdésre, mit akar a konzervativismus, mit akar a liberalismus, majdnem szószerint ugyanazt a választ kaptuk.

Száz esztendővel azelőtt az a két tan, a mely ma békés egyetértésben ragaszkodik a meglévőhöz, mint kíméletlen ellenség állott egymással szemben. Pedig az akkori konzervatív álláspont a maitól, a formában legalább, nem különbözött. Akkor is azt mondta, a mit ma, hogy minden változtatás fölösleges és veszedelmes. Igaz, hogy száz esztendő előtt a rendi alkotmány, a nemesi kiváltságok, a jobbágyi terhek, a censura és az

ancien régime egész többi berendezése volt az, a melyen az uralkodó osztály nem akart változtatni, ma pedig természetesen találna még olyan szocialpolitikai intézkedéseket is, a melyeket még legradikálisabb polgári ellenfelei sem mertek azelőtt kívánni. És a konservativismus lényege mégsem változott, ma is éppen úgy a védelemre szorítkozik, mint az elmúlt század elején. A védelemben kénytelen volt lépésről-lépésre visszamérni, ma már egészen más intézményeket véd, mint a nagy forradalom idejében — de a védelem ereje, kitartása nem hogy csökkent volna, ellenkezőleg, növekedett. A védelmezők száma ugyanis ma már nemcsak a régi rendi táborra szorítkozik, a szabadelvű polgárság is kénytelen azt a vonalat védeni, a melyen egykori ellenfelei is állanak.

Az a politikai és gazdasági elmélet ellenben, a melyet a középosztály a XIX. században általánosan magáévá tett, a francia forradalom alatt még nem tudott érvényre jutni. A francia középosztály ezen évek alatt még nem Adam Smith, hanem Rousseau tanait tartja szem előtt. A nagy forradalom szomorú csődje a rémuralomban, tulajdonképen Rousseau eszméinek csődjét jelenti. Nem térhetünk ki e helyen Rousseau egész rendszerére, lényeges hibája az volt, hogy nem gazdasági, hanem tisztán philosophiai alapon épült fel. Alapelve az emberek teljes egyenlősége volt. Ezt az egyenlőséget azonban Rousseau és követői nemcsak mint lehetőséget értették, nem a szabad versenyt akarták behozni, a melyben mindenki ugyanazon külső előfeltételek mellett vehet részt, hanem egy tényleges,

positív egyenlőségi állapotot akartak megteremteni. A francia középosztály egy tetemes része, a melyet az ancien régime tetemes túlkapásai, igazságtalan kiváltságai, a végletekig keserítettek el, ragaszkodott ehhez a tanhoz. Voltak, a kik fanatikus kitartással próbálták a doktrínát megvalósítani. Robespierre, a kinek alakját sokan az őrjöngő vérengzés elriasztó példájának tekintik, tulajdonképpen a «Contrat social» rajongója volt, a ki fiatal korában a halálbüntetés ellen írt és a ki a guillotine hekatombáiban csak átmenetet látott a tökéletes egyenlőség felé. A forradalom tanulságai azonban tarthatatlanná tették Rousseau hagyományait és a francia középosztály is magáévá teszi azt a tanítást, a melynek első kezdeményezői úgylis francziák voltak és a melyet egy angol az angol viszonyok hatása alatt fejtett ki teljesen.

Adam Smith neve általánosan ismeretes. Munkássága, művének neve úgyszólván mindenkinek szájában van. Gazdasági liberalismus, manchester-iskola közkeletű fogalmak lettek. Ám ha nincs is igaza annak a mogorva német tanárnak, a ki azt állította, hogy száz közül, a kik Adam Smith nevét említik, hárman sem olvasták el azt, a mit írt — talán még sem lesz egészen fölösleges tanításának azt a részét ismertetni, a mely a középosztály fejlődésének elméleti bázisa lett.

Az ipari forradalom lefolyását és következményeit már fentebb jeleztük. Smith rendszere pedig tulajdonképpen nem más, mint a nagy gazdasági átalakulás praktikus eredményeinek elméleti megállapítása. Smith látta, hogy minden állami támogatás nélkül, az uralkodó osz-

tálynak úgyszólván részvétele nélkül, mint keletkeznek gyárak, mint nyílnak meg bányatelepek, mint szaporodik a lakosság, mint fejlődik el nem képzelt arányokban az ipar és a kereskedelem. Könnyű volt tehát az a következtetés, hogy az államnak nincsen oka és joga beleavatkozni az egyesek gazdasági tevékenységébe, hogy mindenkit a maga útján kell boldogulni engedni, hogy az állam pozitív tevékenységének lehetőleg a minimumra kell szorítkozni. Ebből azután logikusan következett az emberek közötti egyenlőségek Smith-féle értelmezése. A mi Rousseaunál óhajtott eredmény, az nála szükségszerű előfeltétel. Ő is egyenlőséget kíván, de csak a versenypálya egyenlőségét az összes versenyzők számára. Ha az államnak nincsen joga beleavatkozni az egyesek munkájába, nincsen joga arra sem, hogy egyeseket a többiekkel szemben előnyös helyzetbe hozzon. A kereskedő, a ki üzlethelyiségét kedvezőtlen előfeltételek mellett nyitja meg, nem kap az államtól egy fillér segítséget sem. Milyen alapon élveznek tehát bizonyos társadalmi osztályok olyan kiváltságokat, a melyek kétségkívül tetemesen megkönnyítik helyzetüket? Milyen alapon vannak a parlamenti ülőhelyek, az államhivatalok az ő számukra fentartva? Milyen alapon védik külön vámok az ő gazdasági érdekeiket? A felelet e kérdésekre csak az lehetett, hogy mindez jogos alap nélkül történt és történik, és hogy az igazság azt követeli, hogy minél előbb megszűnjön. Az úgynevezett «polgári szabadelvűség» eredeti követelése ezen az alapon indulnak meg. Ezzel szemben az uralkodó osztályoknak könnyű volt a maguk védelmi

elméletét megkonstruálni. A mint az új gazdasági liberalizmus egy szóval sem vallja be, hogy osztályérdekeket képvisel, hanem az általános emberi jogokból indul ki, úgy óvakodik a földbirtok is, hogy a maga fenyegetett érdekeiről beszéljen. Ők az egyénnel szemben az államot tolják az előtérbe. A felforgatók az államot a legfontosabb jogaitól akarják megfosztani és csak alárendelt szerepet engedni neki a jövőben. Ezzel szemben az állam védelme minden jó érzésű ember kötelessége. Az állam tekintélyéből, szuverenitásából, egyszóval a fennálló rendből nem szabad semmit sem engedni. Az állam nem automatikus gépezet, nem biztonsági szelentyű, a milyennek Smith és követői oda akarják állítani, hanem mystikus személyiség, erkölcsi organismus, a melyhez nem szabad szentségtörő kézzel hozzányúlni. Ha az állami rend egyes osztályokat kiváltságos helyzetbe hozott, senkinek sincsen joga ezen a renden változtatásokat tenni és minden hasonló kísérlet ellen kíméletlen harazot kell folytatni.

Vizsgáljuk először, hogy hogyan folyik le ez a harc Angliában ? Az angol fejlődést ott hagytuk el, a mikor a napóleoni háborúk által felfüggesztett ellentétek újra megújulnak. Az 1815 után következő esztendőök a középosztály gazdasági helyzetében ismét igen előnyös változásokat hoznak létre. A szárazföldi zárlat esztendőök óta tartotta távol a kontinenstől az angol árukat, de ha Napóleon meg is tudta rakni katonákkal és vámőrökkel az összes tengerpartokat, gyáratokat és ipartelepeket parancsszóval felállítani nem lehetett. Oroszországban épügy nélkülözték Anglia textil- vagy vasiparának ter-

mékeit, mint a spanyol földön, sőt magában Pranozi országban is. Már a császárság alatt is szokatlanul magas árakat fizettek azoknak, a kik kendőket, ruhaszöveteket, késeket csempészbárkákon mégis átszállítottak. A nyomás most egyszerre felszabadult, az angol raktárak az Ebrotól a Neváig egész Európát elárasztják fölöslegükkel és ez a fölösleg mindenütt vevőkre talál: A tengereken ismét teljes biztonság uralkodik, a hajóknak, a melyek a gyapotot Északamerika államaiból áthozzák, nem kell attól tartaniok, hogy francia kézre kerülnek; a nyersanyag ismét kellő mennyiségben jut a gyárakba és a magas árak, melyeket a bizonytalanság éveit alatt fizetni kellett, megfelelő módon csökkennek. Úgy látszik, hogy a politikai helyzet mindenféle zavart hosszú időre kizár. A míg a szent szövetség biztosítja Európa nyugalmát, az angol ipar előreláthatólag piacainak zavartalan birtokában fog maradni. A negyedszázados háború viszont a kontinens iparának egy jó részét elpusztította. A francia, spanyol, németalföldi hajók egy nagy része angol kézre jutott, a tengerentúli piac, a melyen eddig ők uralkodtak, most angol befolyás alá kerül. A spanyol gyarmatok elszakadnak az anyaországtól, mert a spanyol benszülött keverék faj nem hajlandó gazdaságilag és politikailag függő helyzetben maradni. Úgy vélekednek, hogy az állásokat, melyeket Spanyolországból küldött hivatalnokok foglalnak el eddig, ők is be tudják tölteni; az ezüstöt, aranyat, melyet eddig évenként az anyaországba kell küldeniök, a maguk számára is fel tudják használni. Anglia kereskedelme kitűnő üzletet csinál ezen eszten-

dők alatt. Ők látják el a felkelőket fegyverrel, egyenruhával, puskaporral. Viszonzásul ők veszik át Columbia és Peru azon terményeit, melyek eddig Spanyolországba kerültek. Előrelátható, hogy újabb, nagy fogyasztási piacok fognak megnyílni az angol ipar számára, a melyekre már jó előre be kell rendezkedni. Újabb bányák nyílnak meg, újabb gyárak emelkednek, a bánya- és gyárvárosok lakossága újra szaporodik. Egyszóval az angol középosztály most még rohamosabban fejlődik, mint a nagy forradalom előtt.

Minél jobban erősödik azonban vagyona, minél általánosabb lesz érdekköre, annál jobban érzi a politikai hatalom hiányát. A politikai befolyásra pedig egyenesen gazdasági érdekei mindig jobban ráutalják. A míg a parlamentben képviselőinek helye nincsen, semmi kilátás sincsen arra, hogy akár a törvényhozásban, akár a külpolitikában az ő érdekei érvényesüljenek. Az a nagy küzdelem, a mely két évtizeddel később a gabonavámok kérdésében lefolyik, már most veti előre árnyékát. Az angol vámpolitika mindjobban összeütközik a középosztály érdekeivel. A század elején az angol tarifa még több száz tételt tartalmaz. A nyersanyagokat magas beviteli vámok terhelik, a melyek a termelést tetemesen megdrágítják. A földbirtokos osztályt viszont rendkívül magas gabonavámok védik. Ilyen módon a középosztály kétféle szempontból is kedvezőtlenebb helyzetben van, mint ellenfelei. A gabonavámok magas gabonaárakat tesznek lehetségessé, a földbirtokos tehát az államtól egy bizonyos jövedelem-többletet húz, a mely képessé teszi arra, hogy a középosztály

vagyoni befolyását kellőleg ellensúlyozza. Viszont a megdrágított nyersanyagok az árakból származó nyereséget csökkentik, és így ismét az állam az, a mely vámtételei által megakadályozza, hogy a középosztály a vagyoni fölényt abban a mértékben szerezzék meg, a mint ez lehetséges volna. A fennálló vámrendszer tehát egyenesen osztályérdekeket képvisel. Ámde megváltoztatása csak a parlament többsége által történhetnék, a parlamentben pedig ez idő szerint a középosztálynak alig néhány képviselője ül. A harc a parlamenti reformért tehát újra, ezúttal fokozottabb mértékben tör ki.

Főlegesen volna e helyen hosszasan beszámolni arról, hogy hány helyen tartottak meetingeket a reform mellett, milyen beszédeket mondtak el ugyanott és hány aláírást tudtak a kérvények számára gyűjteni, a melyeket a parlamentnek a reform érdekében benyújtottak. A nagy utcza-i tüntetések, a véres zavargások, melyek ugyanezen kérdésben történtek, szintén csak távolról érdekelnek. Magát a reformot meetingek, tüntetések vagy petíciók úgy sem tudták volna keresztülvinni. Keresztülvitte ellenben egy kompromissum, a mely az uralkodó osztálynak egy része, valamint a többi osztályok között létesült.

Fentebb mondtuk, hogy a wigh és tory megkülönböztetés egészen a XIX. század elejéig elvi különbséget nem foglal magában. Mindkét párt az uralkodó osztály egy-egy csoportját képviselte. Az a csoport, a mely a wigh nevet viselte, annak idején a Stuartokkal szemben ellenséges magatartást tanúsított és ezen időből valók azon hagyományai is, a melyek egy bizonyos

szabadelvű színt kölcsönöztek neki. Nem mehetünk bele e helyen ezen indokok előadásába, melyek a wighek ellenszenvét a Stuart-ház iránt megmagyaráznák. A tény maga kétségtelenül fennállott, Anglia uralkodó osztályának egy része, nagy földesurak, világi, sőt egyházi lordok is, falusi nemesek és városi polgárok, a tizenhetedik századnak közel hat évtizedén keresztül élet-halál harcot vív a koronával, a mely vezetőiket a vérpadra küldi, számúzi és birtokaiktól megfosztja. Természetes, hogy ezen harcok alatt a wigh párt nem vallhatták azon felfogást a királyságról és az uralkodó személyéről, a melyet a Stuartok hívei. Nem nyugodhattak bele az úgynevezett «szenvedő engedelmességbe», nem hirdethették, hogy az alattvalónak nincsen jogában a király intézkedéseit bírálni és zúgolódás nélkül kell teljesítenie leglehetőlenebb parancsait, keresztény megadással kell túrnie legindokolatlanabb kegyetlenségeit. Ellenkezőleg, a tan, a melylyel a maguk küzdelmét igazolták, egészen másképen hangzott. Szerinte a királyság nem isteni eredetű, hanem szerződésen alapul uralkodó és alattvalók között, a mely szerződést mind a két félnek be kell tartania.

A wigh párt politikai hitvallását az oxfordi egyetem ugyan egész theologiai apparátusával hamisnak és kárhozatosnak jelentette ki, a Stuartok elűzése által azonban mégis sankciót nyert. Három évtized múlva a hannoveri ház trónralépése a wigh eszméknek úgyszólván végleges győzelmét jelenti. Ezzel a fordulattal a wighek ellenzéki szerepe hosszú időre meg is szűnik. A koronával szemben elfoglalt álláspontjuk azonban

úgy megelőzőleg, mint utóbb is olyan elemeket osztott hozzájuk, a kik szintén osztották a «szenvedő engedelmesség» iránti ellenszenvet is, a nélkül, hogy részük lett volna a wighnek politikai hatalmában. A városi polgárok többsége wigh érzelmű volt már akkor is, a mikor a középosztály öntudatos érdekeiről még egyáltalában nincsen szó. Természetes, mert hiszen a toryk azt hirdetik, hogy a királynak feltétlenül jogában van alattvalóit tetszése szerint bármilyen új adókkal terhelni, jogában áll bármely pillanatban alattvalói vagyonát is elkobozni, ha jónak látja — egyszóval korlátlan úr fölöttek. Ennek a felfogásnak úgy anyagi, mint szellemi része nem lehetett olyanoknak ínyére, kiknek éppen kereskedelem, hajózás már bizonyos tágabb látkört adott. A londoni city teljes erejével támogatta a hosszú parlamentet, a mely I. Károly ellen küzdött, a cityben volt II. Károly és II. Jakab ellenzékének egyik főerősége, és a city sietett nagy pénzáldozatokkal III. Vilmos kormányát megszilárdítani. A wigh lordok és a városi polgárság között az Indiai Társaságban és az Angol Bankban különben bizonyos szorosabb kapcsolat is fennállott. Mindkét testületben az angol arisztokraczia és nemesség tagjai is helyet foglaltak. A tizenharmadik század ezt a két testületet rendkívül megerősítette. A tizennyolcadik század utolsó évtizedeiben azonban a wigh párt súlyos veszteségeket szenved. A míg a hannoverai ház első két királya uralkodott, szinte korlátlan hatalommal bírt, mert úgy első, mint második György Angliában úgyszólván idegenek voltak. Nem ismerték az ország viszonyait és az angol

trónon is teljesen németek maradtak. Uralmok tisztán arra a pártra támaszkodott, a mely ezt az uralmat tényleg megalapította. III. Györggyel azonban egy már teljesen angol uralkodó lépett a trónra. Uralkodása tulajdonképen egy hosszú harcz a wighek túlzott hatalmi állása ellen. A tory párt, a mely két elődje alatt duzzogva visszavonult, most ismét az előtérbe lép. A francia forradalom a konzervatív szellemet Angliában újult erővel keltette fel. A toryk nem emlegetik többé a szenvedő engedelmességet, viszont az állami rend szigorú fentartása most az uralkodó osztály legnagyobb részének legsajátosabb érdekeit fejezi ki. A toryk jelszava tehát nyert népszerűségben, viszont a wighek tulajdonképen jelszó nélkül maradtak. A veszedelem, a mely ellen egykor küzdöttek, már régen megszűnt. Senki sem tart többé attól, hogy a királyi önkény 11. Jakab kegyetlenségeit újra felidézhetné. A szabadelvű jelszavak ellenben, a melyekkel pártjuknak bizonyos általános jelentőséget tudtak adni, most saját osztályuk előtt ellenszenszenvesekké lettek. Legjobb vezetőik sorra átmennek a torykhoz. Az a veszedelem fenyegeti őket, hogy pártjuk teljesen fölöslegessé válik, mert nincs érdek, a mely jogot adna létezésüknek.

A wigh csoport azonban nem hajlandó ebbe a fordulatba egykönnyen beletörődni. A kormány elvesztése számukra mélyreható következményekkel van összekapcsolva. A hosszú történelmi fejlődés a két párt viszonyát teljesen kialakította. A pártérdekek minden téren előtérbe nyomulnak. A wighek uralma alatt a toryk mindenünnen ki vannak zárva. A külügyi hivatalban, az

admiralitásban, a kings Bench vagy Old Bailey törvénytörvényesékek padjain, a grófságok és városok hivatalaiban a wigh érdekek hívei ülnek. A toryk végleges uralma viszont sok ezer család tagjait hosszú évtizedekre mindezen állásokból kizárná. A wigh aristokraczia tagjai kénytelenek volnának a miniszteri tározákról lemondani. Egy Russel, egy Grey, egy Essex hiába birna a legkitűnőbb képességekkel, családja történelmi hagyományai nem engednék meg, hogy egy tory kormányban részt vegyen. A wigheknek tehát két választása van. Vagy át kell adniok a teret a régi ellenfeleknek, vagy új érdekeket csatolni pártjukhoz.

Most kezdődik az az átalakulás, a mely a XVII. és XVIII. század wigh pártjából a XIX. század liberális pártját csinálja meg. Az uralkodó osztály azon része, a mely a politikai hatalom elvesztésétől fél, egyesül a középosztálylyal, a mely a politikai hatalmat meg akarja szerezni.

Manchester gyárosai szövetségeseket találnak a régi wigh családok tagjaiban. A parlamenti reform most már közös kívánságuk lesz és 1832-ben az első parlamenti reform tényleg meg is történik.

Ha végig megyünk ennek az 1832-es reform-bilinek tételes intézkedésein, első pillantásra is tisztában vagyunk azzal, hogy csupán a vagyonos középosztálynak szolgált javára. A nagy városok 68 ülést kaptak. A régi választókerületek mindenütt meg lettek szüntetve, a szavazati jog ezentúl csak vagyoni censushoz volt kötve. Ez a census azonban csak a 10 font sterling adót fizető háztulajdonosoknak adott szavazati jogot.

A proletariátus és a kispolgárság tehát üres kézzel került ki a nagy küzdelemből, a melyben pedig teljes erejével szintén részt vett. Mialatt ez a küzdelem tartott, a középosztály vezetői állandóan hangsúlyozták, hogy a reform az összes elnyomottaknak helyzetét meg fogja változtatni. Itt is látjuk az osztályharczok azon gyakori tünetét, a melylyel még többször fogunk találkozni, hogy egy bizonyos csoport határozott és tudatos kívánsága általános jelszó lesz, a mely alatt mindenki mást ért. Az angol munkások, a kik 1830-ban a reformot éltették, hasonló helyzetben voltak, mint francia osztálytársaik, a kik ugyanezen esztendőben a chartáért lelkesedtek, bár reform vagy charta az ő sorsukon semmit sem változtatott.

Az 1830-as reform tehát behozta a középosztály képviselőit a parlamentbe. A középosztály osztályharczának legjelentősebb fejezete azonban csak ezentúl folyik le. Most, hogy a politikai hatalomban is része van, megkezdheti azt a nagy küzdelmet, a mely 1846-ban a gabonavámok eltörlésével végződik.

Kétségtelen, hogy ha a parlamenti reform és a gabonavámok kérdésében folytatott harcokat összehasonlítjuk, hevesebbeknek, elkeseredettebbeknek az utóbbiakat fogjuk találni. A wigh párt egy tetemes része, a mely a reformot helyeselte — a vámok mellett nyilatkozott. A szabadkereskedelemnek viszont sikerült a proletariátus nagy tömegeit fanatizálni. Mindnyájunknak alkalma volt egy hasonló vámpolitikai harczt közvetlenül napjainkban megfigyelni. Láttuk, hogy a gabonavámok kérdése mint osztotta meg Németország

egész társadalmát. A «Bund der Landwirthe» és a «Handelsvertragsverein» mintaszerű szervezete és vezetése, a nagy összegek, a melyeket agitációra költenek, az általános figyelmet rájuk terelte. Ámde ezen más érdekellentétek távolról sincsenek annyira kihegyezve, mint a hogy a negyvenes évek Angliájában voltak. Forradalmak alatt rendszeren barrikádokat, vészharangkon-gást, puskatüzeléset, egyszóval fegyveres harczot érte-nek. Ilyen értelemben persze forradalom Angliában nem volt. De ha nagyobb szabású urczai csatákra nem is került a sor, a vámpolitika megváltoztatását minden más tekintetben forradalmi tünetek előzték meg.

A gabonavámok jelentőségét már az imént jeleztük. Mihelyest a támadások ellenök megkezdődtek, az uralkodó osztály zárt sorokban sietett védelmökre. Úgy lát-szott, hogy a wighek éstoryk politikai ellentéte meg fog szűnni. A középosztálynak azonban ebben a kérdésben egy mindennél erősebb szövetségese támadt a roszt termések egész sorozatában, a melyek a harminczas évek végén a tengeri árát szokatlanul megdrágította. A középosztálynak tehát aránylag könnyű feladata volt, hogy a vámpolitikára vonatkozó nemzetgazdasági elveit minél előnyösebb színben tüntesse fel.

Ezeket az elveket rendszeren a «szabadkereskedelem» neve alatt szokták összefoglalni, és Smith Adam rendszerének logikus folyományai. Ha azt valljuk, hogy az egyes államnak nincsen jogában alattvalóinak gazdasági életébe beavatkozni, csak egy lépéssel kell tovább mennünk és ugyanezt a tételt állíthatjuk fel az államok nemzetközi viszonyára is. A termelés és fogyasztás kér-

déseiben nem szabad bizonyos geográfiai helyzethez ragaszkodni. Termelésnek és fogyasztásnak egyaránt a legkedvezőbb feltételek mellett kell megtörténnie. A nemzetközi forgalomban minden országnak megvan a maga meghatározott rendeltetése. Az egyiket földrajzi, etnográfiai viszonyai a mezőgazdaságra utalják, a másikat az iparra. Gazdasági életét tehát ezen előfeltételekhez képest kell berendezni. Helytelen volna, ha erejének egy részét olyan munkára fordítaná, melyben kevésbé előnyös eredményeket tud elérni. Az orosz gabona jobb és olcsóbb, mint az angol, viszont az angol ipari cikkek jobbak és olcsóbbak azoknál, melyeket Oroszország ipara előállítani tud. Mindkét ország polgárait tehát abba a helyzetbe kell hozni, hogy szükségleteiket a lehető legjobban és legolcsóbban tudják kielégíteni. Ha a nemzetközi forgalmat vámok nem akadályozzák, ez a helyzet igen könnyen érhető el. Az áruk szállítási költsége aránylag csekély. Az egész világ egy nagy, egységes piaczczá változnék át, a mely minden vevőjének a legkedvezőbb feltételeket biztosítja.

Ezekben a tétélekben tagadhatatlanul sok az igaz, és még több a megvesztegető, az angol középosztály pedig szinte fanatizmussal czáfolta meg az összes ellenvetéseket. Megalapította a manchesteri Anti-Corn-Law-leaguet, és eddig páratlan összegeket költött agitaozionális czélokra. Millió és millió röpirat fordult elsősorban a szegényebb néposztályokhoz. Minden utozarsarkon kis, kemény papirosból készült ábrákat osztogattak, a melyeken egy kis és egy nagy kenyér volt egymás mellé rajzolva. A kis kenyér mutatta azt a

mennyiséget, a melyet a mostani vámrendszer folytán egy pennyért kapni lehet, a nagy kenyér ugyan-ezen egy penny ellenértéket akkor, ha vámok nem lesznek többé. Esténként a munkás külvárosokban gyűlések folytak le nap-nap után. A szónokok érvelése igen világos volt. Számokat olvastak fel, a melyek bizonyították, hogy a német, a francia, az orosz gabonapiacson az árak mennyivel olcsóbbak, mint Angliában. Azon napon, a melyen a gabonavámok az országban megszűnnek, a kenyér ára felényire fog leszállni. A fölösleget húsrá, burgonyára, fűszerekre lehetne fordítani. És ennek az előnyös változásnak néhány ezer landlord érdeke áll az útjában, a kik évi jövedelmök százazeiből egy fillért sem akarnak a szegény néposztályok javára feláldozni. Az angol irodalom, tudomány legjelesebbjei őszinte meggyőződésből vettek részt ebben a harczban. George Elliot lázító, szenvedélyes költeményekben hívta fel a proletariátust, hogy jogaiért harczoljon. A szabadkereskedelem egyértelmű lett a szabadsággal, a régi rend, az arisztokratikus előjogok elleni küzdelmmel. Ezzel szemben a földbirtokos osztály helyzete nehéz és kényelmetlen volt. A parlamenti reform kérdésében hivatkozhattak az állami rendszentségére, a régi alkotmányban rejlő biztosítokra. De a gabonavám tárgyalásánál ilyen szempontokat bajosan lehetett érvényesíteni. Nehezen lehetett érveket találni, a melyek ezt a specziális földbirtokosérdeket védeni tudták volna. Mikor Charles Pelham Villiers 1838-ban először teszi meg a képviselőházban indítványát a gabonavámok eltörlésére, óriási többséggel

szavazzák le. De a következő esztendőekben az aratások mindig rosszabbak, a gabona ára egyre emelkedik, Villiers pedig minden ülésszak elején megismétli indítványát. Mialatt az ország minden rétegének izgatottsága nőttön nő, mégis bajos ezt az indítványt mindannyiszor érvek nélkül egyszerűen elvetni. A középosztály egy pillanatnyi nyugalmat sem enged ellenfelének. A leghevesebb szemrehányásokkal, a legkíméletlenebb sértésekkel halmozza el őket. A manchesteri iskola legridegebb képviselői, gyárosok, a kik a munkabért a minimumra szorították le, most naponta hangos panaszkban törnek ki a proletariátus nyomora fölött. A proletariátus egyes, élesen látó vezetői ugyan keserű szavakkal utasítják el a bourgeoisie rokonszenvét és előre megmondják, hogy a munkásosztály éppen olyan kevésbé fogja támogatásának árát megkapni, mint a parlamenti reform után. Ámde egy tényt ők is kénytelenek elismerni, és ez a tény minden más érvnél erősebb — a kenyér tűrhetetlenül drága. A kormány a külső nyomás hatása alatt lassan engedni kénytelen. Nevezetes, hogy az új gabonatörvényt Sir Robert Peel vitte keresztül, ugyanaz a Sir Robert Peel, a ki a gabonatörvények miatt összes barátaival a wigh pártból kilépett és évekig makacsán küzdött ellenök. De az ország a forradalom szélén áll és 1842-ben, tíz esztendővel a parlamenti reform után, a középosztály elérte célját, az új gabonatörvény pár esztendei átmenetet ad még, de rendelkezései 1846-tól kezdve, a szabadkereskedelem elvéit viszik bele az angol vámpolitikába.

Az angol középosztály tehát a következőket vitte

keresztül: megszabadította a termeléséhez szükséges nyersanyagokat a vámtételektől, megfosztotta a földbirtokos osztályt jövedelmének egy részétől és az élelmiszerek olcsóbbá tétele által a munkások könnyebb megélhetését tette lehetségessé. Ez az utóbbi eredmény sem az emberszeretet szempontjából volt fontos számára, hanem azért, mert a munkabérek emelését fölöslegessé tette, sőt egy esetleges csökkentésükre is kilátást nyújtott. Smith Adam legkiválóbb követőjének, Ricardónak, munkabértétele tudvalevőleg úgy hangzott, hogy a munkásoknak annyit kell fizetni, a mennyi a maguk és családjuk fentartására éppen szükséges.

Az osztályharcz a gabonavámok eltörlése után sem szűnik meg Angliában, de az ellenfelek megváltoznak. A középosztály 1842 után már nem lép fel többé támadólag, hatalmi állása biztosítva van. A következő esztendőknben az ipari proletariátus lép az előtérbe és ezért a jövő fejlődést az ő sorsával kapcsolatban fogjuk ismertetni.

VIII.

1830 július végén, éppen abban az időben, a mikor a parlamenti reform érdekében az általános izgatás Angliában a legerősebb volt, egy menekülő öreg ember kért a maga és családjá részére vendégszeretetet az angol kormánytól. Az utolsó Bourbon király, X. Károly kénytelen volt a rideg holyroodi kastélyba beköltözni, és a közvélemény még ezt a szomorú, sivár helyet is sajnálta a «francia zsarnoktól». A száműzött királynak

tapasztalnia kellett, hogy az utolsó három évtized megváltoztatta Anglia felfogását. Mikor először jött menekülve angol földre, a sorsa általános részvétet, szánalmat, lelkesedést keltett. Bátyja XIII. Lajos helyett az emigránsok szervezését tulajdonképpen ő végezte és ebben a munkában Anglia minden osztályára számíthatott. A francia forradalom a lehető legnépszerűtlenebb volt. Polgárok és munkások biztosították arról, hogy minden jó angolnak az a kívánsága, hogy a forradalom minél előbb leveressék és családja ismét visszatérjen ősi trónjára. A kormány nemcsak hogy elismerte rangját, de minden eszközt rendelkezésére bocsátott, hogy a közvélemény, később Napoleon ellen, sikeresen működhessék. 1830-ban minden megváltozott. A kormány barátságatlanul csak azt az engedelmet adja meg, hogy mint egyszerű magánember angol területre léphet. Az egykori szeretet, jóakarát mind eltűnt, ellenkezőleg az angol középosztály lármás örömmel ünnepli a júliusi forradalom francia osztálytársainak győzelmét. Míg a nagy forradalom veszedelmes következményekkel fenyegetett, a júliusi változás, a mely a Bourbonok helyett az Orleansokat ültették a francia trónra, teljesen megfelelt az angol polgárság szellemének, a wigh párt szövetségben állott velük és még a toryk sem akarták ellenfeleiket ok nélkül ingerelni. A Bourbonok sorsa tehát nem szánalmat, hanem inkább örömet és megelégedést keltett.

A júliusi forradalom lényege tényleg nem más, mint a francia középosztály végleges győzelme. Előzményei egészen világosak és áttetszőek. A Bourbonok és a

hozzájuk tartozó földbirtokos osztály, vagyis az arisztokrácia és a nemesség a restauráció első napjai után tisztán látták, hogy a középosztály a forradalom alatt sokkal hatalmasabb lett, mintsem hogy a régi rendszert tisztán elméleti alapon vissza lehetne állítani. XVIII-ik Lajos öreg, beteges ember volt, s a hosszú száműzetés megtörte erélyét és egyéni erejét, nem volt reábirható arra, hogy az új rend ellen azt a harcot, amelyet környezete élénken óhajtott, megkezdje. Mihelyt azonban öcsse Károly váltja fel az uralkodásban, a harc megkezdődik. Károly a régi rend erős, hajthatatlan képviselője volt. Mint Artois gróf, ő volt az első, a ki 1789-ban a forradalomnak tett legelső engedmény után Franciaországból kivándorolt és a következő események nem voltak alkalmasak arra, hogy gondolkozását megváltoztassa. A kormány élére Villéle, az ancien régime legmerekvebb képviselője lép. Első feladata, hogy saját osztályának visszaadja azt az anyagi erőt, a melytől a nagy forradalom megfosztotta. Az emigránsok elkobzott birtokaikért a restauráció tizedik évében tényleg kárpótlást kapnak. A kormány nem követi ugyan túlzó híveinek tanácsát és nem veszi el egyszerűen a nemzeti javak vevőitől birtokaikat, de közel egy milliárd frankot fizet ki e birtokok értéke gyanánt a régi tulajdonosoknak. A középosztály ellenfelei tehát visszanyerték vagyonukat. Ámde a politikai hatalom még mindig a parlamentnél van, a választási törvényt pedig XVIII-ik Lajos alkotmánya, az úgynevezett charta úgy alkotta meg, hogy a középosztály képviselői túlsúlyban vannak. X. Károly tehát 1830-ban

egy újabb döntő lépésre szánja el magát. A charta tizennegyedik homályosan megszővegezett szakaszába kapaszkodva, mely szakasz jogot ad a királynak arra, hogy a szükséges törvényeket és rendeleteket kibocsássa, felfüggeszti az alkotmányt, megszünteti a sajtószabadságot, feloszlatja a parlamentet és új választási rendszert hoz be. Franciaország egész társadalma látja, hogy a Bourbon-királyság a forradalom előtti állapotot akarja helyreállítani. A középosztály X. Károly uralkodása alatt állandóan résen van. Nyílt szervezkedés ugyan nem történhetett, de a titkos társaságok minden nagyobb városban buzgón működtek. A polgárság minden rétege részt vesz ebben a munkában. A különbségek, a melyek a júliusi királyság alatt a nagy ipart, a bankárcsoportot és a kis radikális bourgeoisiet elválasztják egymástól, még nem nyomultak az előtérbe. A proletariátus még nem bír önálló párttal és programmal. A parasztság, amely Franciaország lakosságának legnagyobb részét teszi, esztendőök óta állandó félelemben él, hogy a birtokparcellát, melyet a jobbágyság megszüntete óta mint saját birtokát művei, a régi földesurak ismét jobbágyi szolgáltatásokkal fogják megterhelni. A «nemzeti javak» vevői többnyire parasztközségek voltak, sck ilyen birtok parcellázva egyes parasztok kezére került. A restauráció tíz évig fejük felett tartja a Damokles kardot, hogy egy napon mindent ismét elvesz tőlük. A mikor tehát a Bourbon királyság megdöntéséről van szó, X. Károly csak ugyanazokra támaszkodhatik, a kik már a nagy forradalomban is gyengéknek bizonyultak.

Az ordonnanceok, a melyekkel a királyi kormány 1830. júliusában az előbb felsorolt intézkedéseket nyilvánosságra hozta az általános elégtelenséget kitörésre bírták. A forradalom színhelye Paris volt, a mint hogy a francia történelem összes változásai mindig Parisban játszódtak le. De míg 18 évvel később a februári forradalom csak az ország színleges beleegyezését vonja maga után, míg 1871-ben a Commune a vidéket egyenesen Paris katonai ostromára kényszerítette, az 1830-ik júliusi forradalom teljesen megfelel az ország általános hangulatának. Bármily különösen hangzik is azt mondhatnók, hogy a júliusi forradalomnak konzervatív jellege volt, a mennyiben konzervativizmus alatt a meglévőnek megtartását értjük. A júliusi barrikád-harcok nem akartak újítani, nem akartak új reformokat behozni, a polgári osztály jelszava «Vive la charte» volt, tehát egy már meglévő valamihez ragaszkodtak. Igaz, hogy a proletariátus nem tudta mi az charta, igaz, hogy a kis polgárság érdekei a chartában sem voltak biztosítva, ámde az ancien régime gyűlölete összehozta őket. A júliusi napok története különben világosan mutatja, hogy a középosztály mennyire öntudatosan vitte a küzdelmet. A forrongás nem véletlenül, terv nélkül tör ki, — terv nélkül folyik le, mint 1848 februárjában. A bourgeoisie egyenesen provokálja a küzdelmet, mert tudja, hogy ha a király államcsínyje sikerül, érdekeik a legkomolyabban veszélyeztetve vannak. Látjuk, hogy a gyárak és nyomdák tulajdonosai az ordonnanceok közlése után sorra becsukják telepeiket és munkásaikat egyenesen a barrikádokra küldik. A középosz-

tály nem tesz ugrást a sötétbe, nem egy bizonytalan állapotot akar előidézni, ellenkezőleg kész programja van. A Bourbonoknak el kell hagyni a trónt és helyüket a polgárság jelöltjének, az orleansi hercegnek kell elfoglalni.

Július négy nevezetes napja alatt ez a fordulat tényleg megtörténik. A király kénytelen elmenekülni és a trónra Lajos Fülöp orleansi herceg lép.

Lajos Fülöp uralkodását a történelem a «polgárkirályság» neve alatt szokta ismertetni. Ez az elnevezés teljesen megfelel azon hatalmi elhelyezkedésnek, mely Franciaországban 1830 után végbement. A júliusi forradalom végleg biztosította a polgári osztály uralkodó állását. Ha nem is tartjuk valószínűnek, hogy az öreg Lafayette tábornok Lajos Fülöpöt e szavakkal szólította volna meg: «Az ön személye a köztársaság legjobb formája» — a középosztály felfogása a júliusi monarchiáról mégis benne van. A köztársaságot nem akarták, mert neve véres és borzalmas emlékeket idézett fel lelkükben. Más köztársaságot még nem tudtak elképzelni, mint a mely előbb vagy utóbb a rémuralomhoz vezet. A királyságot, mint az uralkodó rend védelmezőjét és biztosítóját ők is szükségesnek tartották. De az uralkodó rend alatt a saját uralkodásukat értették. Lajos Fülöp személye alkalmasnak látszott, hogy királyi állását ilyen értelemben fogja fel és ezért már a Bourbon restauráció alatt is az ő jelöltségében egyeztek meg.

Ha terünk megengedné, hogy személyekkel kissé bővebben foglalkozzunk, Lajos Fülöp alakja kétségkívül megérdemelné a részletesebb ismertetést. Még

ellenségei is elismerték, hogy ritka szellemi tulajdonságokkal volt megáldva. Fiatal kora sajtószerű ellen-tétekben telt el. Édes atyja az az orleansi herceg volt, a ki a francia forradalom alatt a köztársasági párt leg-szélsőbb részéhez, a jakobinusokhoz csatlakozott, a ki régi fejedelmi címét az Egalité névvel cserélte fel, a ki királyi unokafivérének halálára szavazott. Emléke mint a legmegvetendőbb, a leggonoszabb ember emléke élt a Bourbonok minden híve előtt, a kik annak idején sötét elégtétellel fogadták a hírt, hogy a szörnyeteg elnyerte bűneinek méltó jutalmát és maga is a vérpadon fejezte be életét. A fiatal Egalitét azonban apja bűnei nem terhelték. Még majdnem gyermek volt, a mikor a köztársaság hadseregéhez csatlakozott, a mely Dou-mourier alatt a poroszok és osztrákok ellen dicsőséggel harczolt. Lajos Fülöp életének e korszaka a francia polgárság szemében különösen becses volt. Míg az összes Bourbonok a francia trikolort sohasem ismerték el, a fiatal herceg a trikolor alatt küzdötte végig első csatáit, ott állt a Valmy ágyútűzben és részt vett a jemappesi fényes győzelemben. Apjának elfogatása után külföldre menekült és Svájcban mint tanító kereste meg azt, a mi a maga és nővére fentartására szükséges volt. Mialatt a Bourbonok Európa minden udvaránál Franciaország ellen háborút hirdettek, ő soha-sem küzdött hazája ellen, hanem csendes elvonultságban dolgozott. Mikor Franciaországba visszatért, helyes belátással távol tartotta magát az udvartól, bár Károly kibékült vele. Családi életében szinte nyárspolgár volt. Mindezek a polgári erények népszerűvé tették alakját

a középosztály szemében, a melynek különben még az az erős biztosítéka is volt, hogy Egalité Fülöp fia és a régi rendi osztály között szövetség sohasem jöhetett létre. X. Károly környezete már azt is rossz néven vette az uralkodótól, hogy a királygyilkos fiának rangját és vagyonát visszaadta.

A francia középosztály tehát a királyság egy oly formáját csinálta meg a júliusi forradalomban, a mely a monarchikus intézményt és a saját osztályérdekeit teljesen összhangba hozta. Osztályharcza, a mely a nagy forradalom alatt támadó, a restauráció alatt védelmi jellegű volt, ezzel tulajdonképen be is van fejezve. A belső harcok, a melyek Lajos Fülöp uralkodása alatt lefolynak, sokban hasonlítanak azon ellentétekhez, melyeket a 17-ik és 18-ik század angol történetében whigek és toryk között láttunk és a melyekben ugyanazon osztály különböző csoportjai állanak egymással szemben. Míg ugyanis az angol középosztály vezetését már a 18-ik század végén a nagyipar veszi a kezébe. Franciaországban a nagyipar csak a restauráció, leginkább pedig a júliusi királyság alatt fejlődik. A francia középosztály leggazdagabb, legelőkelőbb része a bankok és más pénzintézetek tulajdonosaiból alakult és Lajos Fülöp uralkodása, különösen kezdetben, reájuk támaszkodik. Jellemző, hogy a júliusi királyság két első miniszterelnöke Lafitte és Casimir Perier maguk is bankárok. Minél jobban fejlődik azonban a nagyipar, annál általánosabbak a panaszok a financiális érdekek túlzott befolyása ellen. Az úgynevezett dinasztikus ellenzék, a mely egészen a februári forradalomig

állandó parlamenti harcot folytat a júliusi királyság ellen, ennek a csoportnak képviselői vezetik.

A proletariátus fejlődéséről a júliusi királyság alatt később lesz szó, e helyen azonban még a polgári osztály egy másik csoportjáról kell szólni, a mely ellenében a dinasztikus ellenzékkel, nemcsak a kormányból, hanem még a parlamentből is ki volt zárva.

Az angol és a francia középosztály a tizenkilenczedik század első évtizedeiben lényegesen különbözött egymástól. Az angol fejlődés egyik sajátossága az volt, hogy a kispolgárságot néhány évtizedre teljesen a háttérbe szorította. A szocializmus legnagyobb theoretikusát, Marxot, ez a fejlődés egyenesen arra a következtetésre bírta, hogy a nagyipar és a munkásosztály között egy bizonyos idő múlva minden átmenet meg fog szűnni. Tagadhatatlan, hogy az angol társadalom a 19-ik század negyvenes és ötvenes esztendőiben ezt a feltevést némileg jogosulttá tette. A vagyoni különbségek mindig aránytalanabbak lettek. Mindazok, a kik elegendő tőkével bírtak arra, hogy a mint önálló termelők léphessenek fel, rövid idő múlva megszűntek kispárosok, kiskereskedők lenni és felemelkedtek a nagy bourgeoisiehez. Viszont mindazok, a kik ezen tőkével nem rendelkeztek, nem tudták kis üzemüket tovább folytatni és fokozatosan az ipari proletariátus tagjai lettek. Az angol kispolgárság tehát sem a reform mozgalomban, sem a gabonavámok elleni harczban nem tud külön érvényesülni, hanem kénytelen feltétlenül támogatni azokat, kiktől vagyoniilag is függ. Másképen alakul ez a viszony Franciaországban. Nagyipar olyan

arányokban és olyan értelemben, mint ahogy Angliában van, az 1848 előtti Franciaországban még majdnem hiányzik. Paris, Lyon és néhány gyárváros kivételével a nagyiparos bourgeoisie még nem tudta a középosztály többi részét magához csatolni, vagy teljes jelentéktelenségbe süllyeszteni. Mondottuk, hogy a júliusi királyság nem a nagyiparra, hanem a szorosabb értelemben vett pénzarisztokráciára támaszkodik. A kispolgárság még mindig igen jelentékeny erőt képvisel. A kis boltosok, a magányosan vagy legföljebb egy-két segéddel dolgozó iparosok száma nem csökken, hanem úgy a restauráció, mint a polgárkirályság alatt folyvást emelkedik. Ezeknek az elemeknek a forrongása a Bourbonok bukásával nem fejeződött be. Számukra tulajdonképen közönyös, hogy Chateaubriand vagy pedig Guizot ül a miniszterelnöki széken, Lajos Fülöp kormánya éppen úgy kizárta őket a politikai hatalomból, mint X. Károlyé. A választási törvény 200 frank adócensust követel, egy olyan összeget, a mely úgyszólván az összes külvárosi és vidéki kis polgárok számára lehetetlenné teszi, hogy érdekeiket a Palais Bourbonban képviseltethessék. 1847-ben Franciaország minden száz lakosára körülbelül egy választó esik. Míg azonban Angliában a reform-bili hasonló intézkedései csak a proletariátus erélyesebb akcióját vonták maguk után, Franciaországban a kispolgárság a júliusi királyság alatt állandóan forrong. Miután látták, hogy a monarchikus államformának változása nem elegendő és akár az arisztokratikus érdekeket védő Bourbon, akár a polgári erényekkel fölruházott Orleans uralkodik, az

ő helyzetük ugyanaz marad — természetsszerűleg elfordultak a monarchiától és a köztársasághoz tértek vissza. A titkos társaságok a júliusi forradalom után is tovább működnek, de most már határozottan köztársasági tendenciával.

Köztudomású, hogy a júliusi királyság ezen ellentétei az 1848-ik februárjában nyílt és általános kitörésre jutottak. Azok az események, a melyeket a februári forradalom neve alatt összefoglalni szokás, magukon hordják a modern osztályharczok összes jellemző vonásait. Miután azonban az ipari proletariátus is igen jelentékeny szerepet játszott bennök, egy és mást még előre kell bocsátanunk.

IX.

Az ipari proletariátus fejlődésében sokkal több közös vonást találunk, mint a középosztályében. Az előfeltételek mindenütt úgyszólván ugyanazok. Az ipari forradalom, a gépek fokozatos térfoglalása ugyanazon következményekkel jár Angliában mint a kontinens bármely államában. Gyakran hallunk egy külön angol, egy külön francia vagy egy külön szocializmusról beszélni, ;a melyek között belső, lényeges különbségek volnának. Valójában azonban az ipari proletariátus mozgalma mindenütt úgyszólván teljesen azonos periódusokat mutat, a melyek csak időben különböznek egymástól. Ez az időbeli különbség téveszti meg a szemlélőt. Hogy egy példát használjunk, a 70-es évek végén Német-

országban a proletariátus mozgalma határozottan forradalmi jellegű, Angliában pedig úgyszólván már beleilleszkedik a fennálló keretekbe. Ebből azonban nem az következik, hogy az angol szocializmus jellege a békés átmenet, a németé pedig az erőszakos rombolás, az igazság az, hogy a német munkások harmincz esztendővel később értek el a fejlődésben oda, a hol az angol ipari proletariátus már a tizenkilencedik század negyedik évtizedében tartott.

A szocializmus történetében három nagy korszakot tudunk megkülönböztetni. Az elsőben a munkások öntudatos része még nem alkot magának határozott programot. Érti ugyan a fennálló gazdasági rendszer súlyos következményeit, de nem találta még meg az utat, a mely kivezetne belőle. Mialatt sokan tompa kétségbeesésbe merülnek és vakon indulnak minden jelszó után, a mely pillanatnyi javulást ígér, azok is, a kik rendszeres és céltudaros változásokat óhajtanak, a fennálló keretekről nem vesznek tudomást. Fantasztikus tervekbe merülnek, utópisztikus állami és gazdasági formákat alkotnak meg képzeletükben, a melyeknek a valósághoz semmi közük. Ez az úgynevezett utópisztikus szocializmus ideje. A fejlődés azonban tovább halad. Az utópisztikus eszmények közül még azok is, a melyek a valósággal valami csekély kis kapcsolatot próbáltak fentartani, egymásután csődöt mondanak. Az ipari proletariátust egy új program egyesíti. Ez a program tudomást vesz a fennálló rendről, de teljes elpusztítását tűzi ki feladatául. Csak akkor, ha a mai állami és gazdasági keretek földig vannak lerom-

bolva, csak ha a jövő fejlődés tabula rasat kapott, változhatik meg a proletariátus helyzete. A forradalmi szocializmus elvei azonban az utolsó két évtizedben szintén veszíteni kezdenek merevségükből. A fejlettebb iparos államok munkásosztálya olyan irányban halad, a mely a nagy, általános forradalomtól mindig távolabb viszi őket. A forradalmi programra revíziója mindig inkább szükségessé válik és bár ezen revízió említése a szocializmus orthodox részét még mindig vad haragra ingerli, a gyakorlati téren mégis mindig jobban érvényesül.

Azok a kétségbeesett kitörések, a melyekben az angol munkások haragja mindenekelőtt a gépek ellen fordult és melyekről fentebb volt szó, még nem illeszthetők bele a proletariátus rendszeres mozgalmába. Öntudatos osztályérdekek még nem játszottak bennök szerepet. A napóleoni háborúk után pedig az angol proletariátusnak utópisztikus korszaka következik. Egy része a polgárság küzdelmét támogatja abban a reményben, hogy a «reform» vagy a «szabadkereskedelem» az ő sorsukon is változtatni fog. Legtanultabb, legfejlettebb tagjai pedig az utópista szocializmus első hirdetője és formulázója, Robert Owen körül csoportosulnak.

Owen az eszményi szocialistáknak jellemző típusa. Sajátságos, álmodozó lélek volt, a ki erős hajlammal bírt a misticismus felé. Kora nagy gazdasági változásában titokzatos tényezők munkáját látta. Gyárai nagy vagyont szereztek neki, és ő ezt az egész vagyont eszméinek megvalósítására fordította. Miután hosszú ideig kuta-

tott és tanult, egyszerre csak hirdetni kezdte, hogy megtalálta a «nagy titkot». Ez a nagy titok nem más, mint hogy minden értéknek a benne foglalt munka képezi a mértékét. Smith Adam kevésbé misztikus formában már szintén kifejezte ezt a tételt, Owen azonban évekig élt abban a hitben, hogy a jövő gazdasági rendszerének alapját megvetette. Ezen az alapon gyakorlati kísérleteket is tett és egy gyártelepet rendezett be, a melyben vagyont szinte teljesen elveszítette.

Az angol munkásosztály, a mely egy ideig Owen kísérleteiben komolyan hitt, most egyszerre kiábrándult. A «felebaráti szeretet», az «igazság» és a «jövő országa», a melyet az utópisták hirdettek, elvesztette minden vonzó erejét. A gabonavámokat ezen időben törölték el, a nagy küzdelemnek azonban más következménye nem lett, minthogy a középosztály még fokozottabb mértékben vagyonosodott, mint eddig. A munkások azonban egyet eltanultak a középosztálytól, azt, hogy a politikai hatalomra nekik is szükségök van. Addig, a míg a parlamentben csak a gyárosok képviselői ülnek, semmi reményük nincsen arra, hogy a törvényhozás az ő érdekeiket is tekintetbe fogja venni.

A politikai hatalmat tehát meg kell hódítaniok. Az angol proletariátus forradalmi mozgalma a negyvenes évek végén már javában folyik. Az úgynevezett «Chartismus» egy nagy, egységes táborba gyűjti őket. Charta tulajdonképen pergament lapot jelent és egy ilyen pergament lapon voltak a munkások alapvető kívánságai összefoglalva. Ezek a kívánságok mind politikai jellegűek. Leglényegesebbjük, mint az általános választási

jog, a titkos szavazás, a képviselők fizetése és az évenkénti parlamentek a politikai hatalmat természetesen az alsóbb néposztályok kezébe adták volna. Azok, akik azt állítják, hogy az angol munkásmozgalom sohasem volt forradalmi jellegű, láthatólag nem ismerik a Chartismus történetét. A negyvenes évek végén a munkásfelkelések egymásután törnek ki, sőt a chartisták több ízben nyílt forradalmat próbálnak meg és kísérleteket tesznek, hogy egész városokat a hatalmukba kerítsenek. A chartismus éppen tetőpontján áll, amikor a februári forradalom francia proletariátusra tereli reá a figyelmet. Az utópista szocializmus tulajdonképpen francia földön fejlődött ki. Míg az angol természet a bizonytalan révedezést nem szereti, fantasztikus almokba csak nehezen tud elmerülni, a gall lélek kiválóan alkalmas hasonló szellemi munkára. A francia proletariátus sorsa számos gondolkozó figyelmét vonta magára, akik egymásután alkotják meg rendszerüket. St. Simon, Fourier, Bazard, Infantin, Proudhon, Cabet, sőt Louis Blanc is többé kevésbé utópisztikus módon akarják a gazdasági ellentéteket kiegyenlíteni. Ámde úgy St. Simon vallásos miszticizmusa, amelyet követői egyenesen egyházi szellemen fejlesztettek tovább, mint Fourier phalanszterei vagy Cabet úgynevezett ikariai gyarmatai távol estek a munkások gondolkozásától. A júliusi forradalomig a francia proletariátus önálló fejlődésétől még csak igen keveset látunk, az utópista rendszerek megalkotói többnyire más osztályokból kerültek ki. St. Simon a legelőkelőbb arisztokrata családból származott, Louis Blanc nagybátyja Pozzo di Borgo az olasz nagykövet

volt, Proudhon és Fourier hosszú ideig kereskedelemmel foglalkoztak.

1832-ben azonban már Lyonban barrikádok emelkednek, a melyeken többé nem a trikolór, hanem a vörös zászló leng és a zászlón már a proletariátus forradalmi jelszava áll «Dolgozva élni — vagy küzdve meghalni». Ez a felkelés egyelőre még teljesen izolálva marad. De a júliusi királyság alatt elsősorban Lyonban és Parisban a munkásság egy része már forradalmi szellemben szervezkedik. Ebben a szervezkedésben még nincsen semmi egység. Közös jelszavuk, konkrét programjuk még nincsen. Határozott képet a jövőről még nem tudnak alkotni maguknak. Két főirányt mégis megkülönböztethetünk, az egyik Blanqui, a másik Louis Blanc nevével van összekapcsolva.

Blanqui nevét már akkor említettük, a mikor a forradalmi korszak összeesküvő típusairól beszéltünk. Ennek a típusnak Blanqui talán legjellemzőbb képviselője. Életének legnagyobb részét börtönben töltötte. Mikor szabad volt, bámulatos szervező tehetséggel egyik összeesküvést szötte a másik után. Senki nálánál nagyobb művészettel nem tudott olyan társaságokat alakítani, a melyeknek egyes tagjai egyáltalában nem bírtak tudomással a többiek létezéséről, vagy olyan utcai szemléket tartani a hívek fölött, a melyek alatt még a hívek sem sejtettek egymás jelenlétéről. Politikai és gazdasági elvei a szélső kommunizmussal is éppen csak hogy megelégedtek. Az öncél szemében a forradalom volt, és a francia proletariátus legelkeseredettebb része hozzá csatlakozott. Ennek a csoportnak nem voltak

formulázott kívánságai, mint az angol chartistáknak. Nem a politikai hatalomra fektetik a fősúlyt. Lelkükben a tulajdon ellen vad, daczos gyűlölet él és ez a gyűlölet programjuknak úgyszólván egyedüli pozitív pontja. Csak rombolni akarnak, a nélkül, hogy tudnák, mit fognak a rombolás után felépíteni.

Louis Blanc elveiben, feltevéseiben — mondhatjuk egész pályájában, viszont egy hasonló nagy, alapvető tévedést látunk, mint a mely Owen egész működését elhibázottá tette. És bár a fiatal, szenvedélyes francia újságíró és a komoly, szinte rajongó angol gyáros alakja és élete között vajmi kevés a külső hasonlóság, mindkettő, alapjában véve mégis ugyanahhoz az iskolához tartozott. Louis Blanc megtámadta az utópisztikus tanokat, kimutatta lehetetlenségüket, kicsúfolta őket — ámde a mikor a proletariátus helyzetének konkrét megoldásáról volt szó, ő is az utópszimushoz fordult és a «nemzeti műhelyek» felállítását hozta javaslatba.

A «nemzeti műhelyek» alapgondolata az volt, hogy az államnak kötelessége minden polgárnak munkát és tisztességes munkabért biztosítani. Miután azonban gazdasági válságok a magántermelést gyakran képtelenné teszik arra, hogy az összes munkakeresőket foglalkoztassa, miután a túlságos munkakinálat a béreket túlságosan lenyomja, az államnak magának nagy ipari telepeket kell felállítani, a melyben a munkát szervezi és a helyes arányokat biztosítja. Egy ilyen gazdasági berendezésnek tervét látjuk tehát felmerülni, a mely ugyan már bizonyos átmenetet képez Marx kollektivismusához,

de tulajdonképpen még teljesen a levegőben lóg. Louis Blanc és hívei nem mernek odáig elmenni, hogy az egész termelés államosítását kívánják, hanem szabad kezet hagynak a magántőkének és csak a proletariátus érdekében kívannak állami intézkedéseket. A francia munkások legnagyobb része ezt a tervet teljesen megfelelőnek tartotta. Biztos és jól megfizetett munkánál többet nem kívántak. A «nemzeti műhelyek» apostolai pedig az átmenetet rendkívül egyszerűnek képzelték, majdnem úgy, hogy mihelyest a kormány felállításukat elhatározza, az egész kérdés már rendezve van. A februári köztársaság alatt ezután kénytelenek voltak tévedésüket keserűen belátni.

Míg tehát az angol proletariátus forradalmi mozgalma elsősorban politikai célokért küzd, a francia munkások vezetői mélyebben láttak, és a gazdasági átalakulást tartották szem előtt. Az 1848-iki februári forradalom pedig alkalmat adott nekik arra, hogy eszméiket — ha csak rövid időre is — gyakorlatilag megvalósítsák.

Az 1848-ik esztendő emléke úgy a proletariátusnak, mint a középosztálynak egyaránt drága. Az általános európai mozgalom, a mely a párisi februári forradalmat követi, megfelel annak a képnek, a melyet az elnyomott osztályok egymáshoz való helyzetéről mondotunk. Angliában a chartisták utolsó, nagy kísérletüket teszik meg, hogy a forradalmat kitörésre bírják. Parisban a proletariátus a szociális köztársaságot állítja fel. Németországban és Ausztriában a középosztály véres mérkőzésben ütközik össze a földbirtokkal. Magyarországon, Lengyelországban, Olaszországban az összes

osztályok egyesülnek egy idegen elnyomatás ellen. Más és más érdekek ugyanazon jelszavak alatt folytatják küzdelmüket. Egy jellemző példa talán jobban világítja meg a helyzetet az elméleti fejtegetésnél. 1848-ban Kelet-Poroszországban és Orosz-Lengyelországban egy lengyel felkelés kísérlete történt, a melyet az érdekelt államok kíméletlen mérszárlással fojtottak el. A lengyel mozgalmak lényegét már szintén jeleztük fentebb, végső céljuk mindig az arisztokratikus osztályalkotmány visszaállítása volt. A párisi proletariátus azonban a lengyelek kudarcát ugyanazon elnyomatás művének tekintti, a mely elnyomatásban a februári polgári köztársaság részéről ők is osztoznak. Blanqui, a szélső kommunizmus apostola, a ki már Louis Blancot is a nép árulójának nevezi, teszi magáévá a lengyel nemesek ügyét, hívei élén betör a képviselőházba és az elnyomott nemzetek solidaritásának nevében segítséget és boszút kér a lengyelek számára.

Mély meghatottsággal, szent borzalommal gondolunk vissza a 48-as küzdelmekre. A lelkesedést, az áldozatkészséget, a bátorságot és a hatalmas erőt, mely megnyilvánult bennök, éppen oly jól ismerjük, mint azok, a kik dagályos frázisokkal emlékeznek meg róluk. Az egyén szempontjából közömbös, hogy milyen gazdasági és osztályérdekek állottak a mozgalom mögött, a melyben részt vett. Azok a munkások, kiket a párisi barrikádokon Cavaignac katonái lőttek le, éppen úgy az eszményért lelkesedtek, mint a hogy a legnemesebb idealizmus élt Windischgrätz bécsi vagy Haynau bresciai áldozataiban. És ha az 1848-ik év harcaiban

mégis más és más osztályszempontokat különböztetünk meg, ez a megkülönböztetés nem érinti azokat, a kik részt vettek bennök. A viták, a melyeket középosztály és proletariátus nem egy helyen az elesettek emlékéért folytat, merőben fölöslegesek. A szabadság fogalma a maga történeti megvilágításában, más érdekeknek felelt meg a berlini, más érdekeknek a párisi forradalomban. Azok számára azonban, a kik életüket áldozták érte, csak az örök eszményt jelentette, a mely kicsinyes osztályszempontoktól menten, tisztán élt lelükben.

Az 1847-ik esztendő súlyos gazdasági válságot hozott egész Európa számára, a melynek nemzetgazdasági okait részletesen kifejtteni lehetetlen. Főindoka kétségkívül a nagy ipari túltermelés. A nagy krízis Angliában kezdődött, de csakhamar az egész kontinensen érezték hatását. A középosztály és a proletariátus helyzetét egyaránt súlyossá válik. Az ipari termelés, a mely az elmúlt esztendők alatt a nyugateurópai államokban állandóan emelkedett, most hirtelen visszafejlődik. Gyárosok és kereskedők nem tudják áruikat eladni. Nagyipari telepek kénytelenek munkásaik egy részét elbocsátani, sőt nem egyszer az üzemet teljesen megszüntetni. Ezer és ezer munkás a létfenntartás minimumát sem képes megszerezni. A kiskereskedők, korcsmárosok, a kik a munkásokra vannak utalva, sorra csődbe jutnak. Nincs az a társadalmi réteg, a mely meg ne érezné a válság hatását. A nyomasztó gazdasági helyzet a szenvedélyeket természetesen fokozza. A polgárság éppen olyan kevéssé érti meg a krízis tulajdonképeni okait, mint a

proletariátus, az általános elkeseredés mindenütt a fennálló rendszerben keresi saját bajának okozóját.

Az európai forrongás Parisban kezdődött meg. Lajos Fülöp uralkodásának második felében a polgári osztály belső ellentéte mindig erősebb lett. Az a csoport, a melyet a dinasztikus ellenzék nevével jelöltünk meg fentebb, és a mely a nagyipar érdekeit képviselte, a 40-es években mindig erősebb lett. Lapjai állandóan hirdették, hogy a bankok és bankárok befolyását az államban meg kell törni. A képviselőház mostani összeállítása azonban nem felelt meg céljainak. A 200 frankos cenzus éppen azt az osztályt zárta ki a választásból, a melyre a nagy bourgeoisie a legbiztosabban számíthatott.

A «kis ember» sokkal jobban függött a gyárostól, vagy a nagykereskedőtől, mint a bankártól vagy a pénzváltótól. Éppen ezért a 40-es évek vége felé Franciaországban is parlamenti reform mozgalom indult meg. Ez a reformmozgalom azonban lényegesen különbözik attól, a mely hasonló név alatt a harminczas évek elején Angliában találkozunk. A míg az csak a bourgeoisie legvagyonosabb részének érdekében folyik, Franciaországban éppen a kis polgárságnak akarja megszerezni a politikai jogokat. Igaz, hogy a dinasztikus ellenzék sem akart a proletariátusról tudni, és az új választási törvénynek bázisa gyanánt a 100 frankos cenzust jelölte meg.

A februári forradalom tulajdonképen ebből a reform mozgalomból indult ki és első stádiumában úgyszólván a polgári osztály zárt ügye volt. A mikor a kormány egy ügynevezett «reform lakomát», a melyen tüntetésektől tartott, betiltott, a polgári ellenzék utczai moz-

galmat kezdett. Ez a mozgalom azonban csakhamar elvesztette eredeti jellegét.

A polgári köztársaságiak és a proletariátus átvették a vezetést. A harcz többé nem a kormány, hanem a királyság ellen irányul. Kis polgárság és proletariátus egyaránt a köztársaságot kívánja. Három napi utczai harcz alatt ez a kívánság győz és Lajos Fülöp menekülni kénytelen.

A februári forradalom tehát létrehozta a második francia köztársaságot, a melytől azonban mást várt a középosztály és mást a proletariátus. A kormányt továbbra is a nagy bourgeoisie tartja kezében, az egész különbség az, hogy a király elmenekült. Az uralkodó csoport kényes helyzetben van. A tömegek nyomása alatt elfogadta ugyan az új államformát, de nem volt hajlandó arra, a saját kiváltságos helyzetéről lemondani. A míg a közvetlen forrongás tart, az új köztársasági kormány engedményekkel próbálja lecsillapítani a fellázadt proletariátust. Elismeri a munkához való jogot és elfogadja Louis Blancnak nemzeti műhelyeit. A munkások tehát kivívták első győzelmüket. Ámde ez a győzelem nem tart sokáig. A «nemzeti műhelyek» a szocialis kérdést nem tudják megoldani. Szervezetük a lehető legszerencsétlenebb. Százezer munkanélkülinek másfél frank napidíjat biztosítanak ugyan, de mást, mint nagyobbára fölösleges földmunkát nem tudnak adni. Magasabbrendű munkások is kénytelenek töltéseket emelni és csatornákat ásni. A polgári osztály viszont elfojtott dühvel látja, hogy a «nemzeti műhelyek» czímén a munkások tulajdonképen állami segélyt

kapnak. A kommunisták állandó izgatásai a tulajdon ellen, az összes birtokos osztályokat szorosabb szervezkedésre bírják. Négy hónap sem telik el a februári napok után és a középosztály véres leszámolást tart a proletariátussal. A kormány elrendeli a «nemzeti műhelyek» becsukását. Ez az intézkedés felkelti a munkások haragját, Parisban ismét utcái harcok törnek ki. De ezek a harcok nem tartanak sokáig. A proletariátus egészen magára marad, és készületlenül, szervezetlenül nem tud sokáig ellenállni. A polgári rend katonái pedig olyan irgalmatlan mészárlásokat visznek véghez, hogy még a munkásosztály számos ellensége is nyíltan rosszalja őket.

Mikor a köztársaság katonái a Rue Transnonain első barrikádjá ellen nyomulnak, a kormány egyik tagja személyesen vezeti őket. Ez a tag az öreg Arago, a világ-hírű matematikus és csillagász, a ki Lajos Fülöp egész uralkodása alatt a szélső köztársasági párthoz tartozott. A mikor a barrikád közelébe ér, megszólítja a munkásokat, a kik a torlasz védelmére készülnek: — Miért álltok ott fenn? — A barrikád szélére egy munkás lép, ő is öreg, roskatag ember, épen úgy, mint Arago, és ő adja meg a választ: — Hogy miért állunk ide fenn? Ugyanabból az okból, Arago úr, a miért 1832-ben együtt állottunk a Cathedral St. Méy előtt a barrikádon. Nem emlékszik már erre az időre, Arago úr?

Nem azért mondtuk el ezt az esetet, hogy egy történelmi adomát beszéljünk el, hanem mert ebben a föltétlenül megtörtént párbeszédben benn van a 48

előtti fejlődésnek egész lényegé. A míg csak politikai kérdésekről volt szó, középosztály és proletariátus együtt haladt. De míg a politikai változás a középosztályt kielégítette, a proletariátusnak gazdasági reformokra volt szüksége, és mihelyest ez a szempont nyomult az előtérbe, régi fegyverbarátait magával szemben találta. A középosztály most ugyanazon érveket ismétli, a melyeket a földbirtok annak idején vele szemben használt. Nem osztályérdekekről van szó, hanem a «fennálló rend», a «tulajdon és család» védelméről, a melyet a fel forogatókkal szemben minden jó érzésű polgárnak meg kell védelmezni.

X.

Egy hónappal a júniusi harcok előtt a Chartismus utolsó nagy tüntetése, a mely Londonban forradalmat akar előidézni, minden vérontás nélkül kudarczczal végződik. A proletariátus tehát úgy Angliában, mint Franciaországban elveszítte a csatát. A második francia köztársaság és később a császárság épen úgy a középosztály hosszú uralmát jelenti, mint a hogy az angol munkások is több mint két évtizedig nem tudnak külső eredményeket elérni.

A 48-as esztendő forrongásai tehát úgy Angliában, mint Franciaországban a polgárság és a munkásság közötti osztályharcok jellegével bírnak. Egészen más képet kapunk, ha Európa keleti vagy déli részébe megyünk át, Berlinben, Bécsben, Budapesten 1848 már-

czius havában épen úgy forradalmak folynak le, mint Rómában vagy Milanóban, de ezekben még a régi uralkodó osztály áll szemben a társadalom összes többi rétegével.

Legérdekesebb feltétlenül a német mozgalom, már csak azért is, mert magában hordja a jövőndő német birodalom csiráját. Ha történetén végigmegyünk, polgári, ipari jellegét igen szembetűnő módon tapasztaljuk. Az új liberális kormányok élén mindenütt a nagy bourgeoisie képviselőit látjuk. A porosz miniszterelnök például a kölni kereskedelmi kamara elnöke lesz. A nyugat-porosz ipar és a kelet-porosz mezőgazdaság ellentétei a berlini parlamentben már majdnem olyan éles kifejezést nyernek, mint napjainkban. A német egység helyreállítása pedig egyenesen a polgárság gazdasági érdekéből folyik.

Fel kell tennünk, hogy a 48-as év eseményei legalább nagyjából ismeretesek. Mindenki, a ki történelemmel csak némileg is foglalkozott, tudja, hogy a párisi februári forradalom az általános európai elégtelenséget mindenütt kitörésre készítette. Berlinben elkekeredett harcz folyik a királyi csapatok és a polgárság között, a mely a csapatok visszavonulásával végződik. A király elbocsátja kormányát és alkotmányt ad, a melyben az angol és francia polgári liberalizmus főbb elveit elismeri. A királyi palota udvarán drámai jelenetek játszódnak le. A nép vállain hozza a barrikádok halottjait és kényszeríti az uralkodót, hogy tiszteletükre fedetlen fővel énekelje el a lutheránusok ősi egyházi dalát: «Erős várunk az Úr Isten». Hasonló

mozgalmak folynak le Münchenben, Karlsruheban, Stuttgartban. A polgári szabadelvűség mindenütt diadalmaskodik. És most egy különös látványban van részünk. Németország minden részéből a középosztály képviselői Frankfurtba sietnek és a nélkül, hogy bármilyen választókerülettől vagy más testülettől felhatalmazást vagy megbízást kaptak volna, egy úgynevezett «Vorparlamentté» alakulnak át. Ez a «Vorparlament» hosszas és eléggé unalmas viták után kimondja a német birodalom megalakulását. Az új német birodalom kiterjed a mai egész Németországra és Ausztriára; a császári címet a «Vorparlament» a porosz királynak ajánlja fel, a ki azt nem fogadja el, a «Reichsverweser» sajtáságos rangjával pedig a népszerű János osztrák főherceget kínálja meg, a ki köszönettel felveszi ezt a címet.

A német birodalom és német egység tudvalevőleg már 1849-ben ismét megszűnt, hogy csak huszonkét esztendő múlva támadjon fel újra. Válaszolnunk kell azonban arra a kérdésre, hogy a német középosztály nagy sietségét és lelkesedését mi okozta tulajdonképen.

Már az imént említettük, hogy a német földön a múlt század első felében milyen különös állami tagozottság uralkodott. Addig, a míg Németország gazdasági életében a mezőgazdaság érdekei túlnyomóak voltak, ennek a tagozottságnak legkellemetlenebb következményei még nem voltak észlelhetők. Idegen gabona, idegen gyümölcs, idegen marha nem árasztotta el az országot, a hazai piac igényeit pedig a

hazai termelés kielégítette. Mikor azonban Nyugat- és Dél-Németországban az ipar mindig nagyobb teret hódít, a száz különféle vámrendszer hátrányai azonnal jelentkeznek. Egyrésztől nincs egységes védelem, a mely a német ipart az idegen versenynyel szemben megvédje. Az angol gyárak termékei számos ponton vám nélkül juthatnak német földre. Egy fejlettebb ipar pedig természetesen olcsóbb és jobb árúkat tud eladni, mint egy olyan, a mely még a kezdet nehézségeit sem győzte le, a mely még nincs abban a helyzetben, hogy a legfinomabb gépeket, a legtanultabb munkásokat alkalmazhassa. A vámvédelem hiánya ezeket a nehézségeket egyenesen elviselhetetlenné teszi. A gyár, a mely Kölnben, Essenben vagy Bohumban épül, a bajor vagy Württemberg) határon hasonló vámot kénytelen árúért fizetni, mintha Manchesterben vagy Yorkban állana. A német középosztálynak az a része, a mely iparral és kereskedelemmel foglalkozik, a szabadkereskedelemtől egészen más képet nyer, mint angol osztálytársai. Amott a gabonavámok eltörlése és a szabadkereskedelem többi követelése annyit jelentett, hogy az uralkodó földbirtokosokkal szemben az iparos érdekek nyernek kielégítést. Németországban pedig éppen ellenkezőleg a szabadkereskedelem a nagy ipar fejlődésének legnagyobb ellensége.

A tizenkilencedik század második és harmadik évtizedében tehát Németországban szintén egy nagy gazdasági küzdelem indul meg, a mely legelszántabb, legodaadóbb támaszát a középosztályban találja. A küzdelem célja a nagy, általános német «Zollverein» ki-

építése, a mely az egész német, osztrák földet egységes vámterületté alakítja át és a német ipar termékeit magas védővámok által a külfölddel szemben versenyképessé teszi. Ennek a mozgalomnak elméleti vezetői, első sorban Friedrich Liszt és Nebenius épen olyan rendszert állítottak fel a maguk tanainak igazolására, mint Adam Smith és követői. Ha az angol polgári szabadelvűség az emberiség nevében követelte az összes vámsorompók lerombolását, a német középosztály egy kevésbé általános, de annál szentebb fogalmat, a nemzetet állította vele szemben. «A nemzeti munka védelme», a «nemzeti munka szervezése» azok a jelszavak, a melyeket Liszt nyomán az egész német középosztály hirdet. A szabadkereskedelem szerintük megalázó, kozmopolitikai valami — minden jó hazafinak a védővámok mellett kell lennie.

A «Zollverein» 1848-ig is egyre jobban fejlődik. Legnagyobb akadálya az a mélyreható ellenszenv, a mely Dél- és Észak-Németországot mindig elválasztotta egymástól. Ennek az ellenszenvnek történelmi indokolásába most nem mehetünk bele, de kétségtelen tény, hogy München és Berlin ötven vagy száz esztendővel ezelőtt is épen olyan rossz viszonyban élt egymással, mint akár napjainkban. A gazdasági érdek azonban lassan legyőzte a faji és történelmi ellentéteket. A dél-német államok már a harminczas évek végén sorra a «Zollverein»-hez csatlakoznak, a melyet pedig a gyűlölt Poroszország vezet. Megkezdí a sort Hessen-Darmstadt, de példája igen hamar követőkre talál. Már 1848-ban Ausztrián és néhány hajthatatlan államon

vagy városon, mint például Hannoveren, Hamburgon, Brémán kívül egész Németország egységes vámterületet képez.

Mikor azután a 48-as események mindenütt a bourgeoisie kezébe adják a politikai hatalmat, ennek első feladata, hogy a régi ideált megvalósítsa és az egységes gazdasági területet végleges formában megalapítsa. A «Zollverein» részint nem ölelte fel az összes érdekeket, részint időleges, felbontható jelleggel bírt. A német császárság azonban minden további kétségnek egyszer és mindenkorra véget vetett volna és ezért siet a frankfurti parlament a német császárságot helyreállítani.

Ezen a helyen is ismételjük azt, a mit már fentebb többször mondtunk, a világért sem vonjuk kétségbe, hogy számos német hazafi egészen önzetlenül, minden mellékgondolat nélkül lelkesedett a német egységért. De ahhoz, hogy akár a szabadkereskedelem, akár a «Zollverein» a köztudatba átmenjenek, a lelkesedés egymaga nem elegendő, és különben is ennek a lelkesedésnek tárgya országok szerint változik. Láttuk, hogy az angol és német középosztály vámpolitikai eszménye lényegében különbözik egymástól. Németország következő gazdasági fejlődésében azonban még sokkal különösebb ellentéteket fogunk látni.

A gazdasági fejlődés a 49-es politikai reakcióval nem szűnt meg. Ha nem is sikerült hirtelenül, egy csapásra az eddig uralkodó osztály kiváltságos helyzetét megszüntetni, az ötvenes és hatvanas évek folyamán ez az átmenet mégis megtörtént. Az ipar és kereske-

delem fokozatos jelentőséget nyer az államban. A 48-as év nagy szabadelvű reformjai egy időre elvesztek ugyan, de a «Zollverein» szüntelenül tovább erősödött. És érdekes, de kétségbevonhatatlan tény, az ötvenes esztendőekben a «Zollverein» legnagyobb ellenségei, a szabadkereskedelem legmelegebb barátai a földbirtokos osztály tagjai, az úgynevezett agráriusok lettek.

Különös fordulat valóban. Az agrárius mai fogalma a leghevesebb védvámbarátot jelenti. A szabadkereskedelem egész rendszere, összes előfeltételei, összes következtetései merev ellentétben állanak a konzervatív világfelfogással. Agrárius és konzervatív érdekek majdnem kivétel nélkül összeesnek egymással. Az imént láttuk, hogy az angol gabonavámharcz tisztára a földbirtokos és iparos osztály mérkőzése volt. Ámde ugyanaz a szempont, mely Anglia squirejeit és lordjait a vámok lelkes híveivé tette, Pomeránia és Mecklenburg junckerjeinél éppen az ellenkező eredményt idézte elő. Westmorelandi squirek és pomerániai junckerek egyaránt saját osztályuk érdekeit, saját hatalmi állásukat és befolyásukat tartották szem előtt. Míg azonban Angliában a szabadkereskedelem mindezt veszedelemmel fenyegette, Németországban éppen a szabadkereskedelem volt legbiztosabb szövetségese.

Az ötvenes évek elején Sir Robert Peel, a gabonavámokat eltörlő törvény szerzője, egy üdvözlő feliratot kapott Németországból, a melyet a keltezés helye után «elbingi feliratnak» szoktak nevezni, és a melyben az angol miniszterelnöknek a szabadkereskedelem körül

szerzett bokros érdemei meleg és elismerő szavakkal voltak méltatva. A szöveg alatt a porosz nemesség legkiválóbb nevei álltak. Az egész porosz mezőgazdaságnak alapos okai voltak, hogy kitörő örömmel fogadja az angol vámpolitikát. A kelet-elbiai gabonakivitel legjobb piacza ezen időben Anglia volt. Az angol hajók, melyek ipari csikkekkal megrakodva jöttek át az északi és keleti tenger kikötőibe, olcsón szállították vissza a német búzát, tojást vagy húst. Mindezen élelmi szereket az angol piacon jóval magasabb áron lehetett eladni, mint odahaza és a gabonavámok eltörlése most az eladás feltételeit még kedvezőbbé tette. Az angol középosztály és a német agráriusok érdeke tehát összeesett egymással. 1853-ban Gladstone eltörli a fogyasztási vámokat; megszünteti az angol vámtarifa több mint száz tételét, egyszóval a szabadkereskedelem elveit majdnem teljes érvényre emeli. A manchesteri iskola lelkes szavakban magasztalja ezt a lépést. Ennek az iskolának programja ez idő tájban már véglegesen kialakult, és el kell ismernünk, hogy ez a program nem volt a nagyszabású gondolatok híjával. A nemzetközi munkamegosztásnak egy olyan eszménye lebegett szemük előtt, a mely beláthatlan időkre Angliának biztosította volna a világhatalmat. Ha a szabadkereskedelem elvei mindenütt győzni tudnak, az angol iparnak nem kell versenytársaktól félni, mert védővámok nélkül egy ország ipara sem versenyezhet vele. A föld egész ipara tehát Angliában összpontosulna, Anglia volna mintegy a műhely, a mely az öt világrészt ruhával, gépekkel, fegyverekkel ellátja. A mezőgazdaságra Angliának egy-

általában nincsen szüksége. A külföld el fogja látni nyersanyaggal és élelmi szerrel, az angol gazdasági életre pedig sokkal előnyösebb, ha a berkshirei mezőkön kémények füstölögnek, mintha juhok legelnek rajtuk.

A német agráriusoknak ezen terv ellen, még ha teljes terjedelmében át is értették volna, nem lehetett semmi kifogásuk. Ellenkezőleg, ez a fejlődés két irányban is megfelelt saját érdekeiknek. Az angol piac a jövőben mindig emelkedő árakat ígért, mert hiszen minél kisebb lesz Angliában a mezőgazdasági termelés, annál jobban lesz kiszolgáltatva az ő árúiknak. Az a gondolat pedig, hogy a nemzetközi szabadkereskedelem a német ipar fejlődését meg fogja akasztani, csak kellemes lehetett nekik. Ehhez képest a német agráriusok teljesen magukévá tették az angol szabadkereskedelmi jelszavait. Egy Prince-Smith nevű ügynök, a kit az angol kormány a szabadkereskedelmi propaganda érdekében Németországba küldött és a ki színleg mint nyelvmester működött, a junckerek lelkes támogatását élvezte. Az előbb említett elbingi feliratnak ő volt az értelmi szerzője és az aláírásokat a legnagyobb könnyűséggel tudta megkapni. A középosztály viszont makacs ellenszenvvel utasítja vissza azt a tanítást, a melynek igazságait egy negyedszázad múlva épen az agráriusokkal szemben ő hangsúlyozza kétségbeesett erélylyel, a melynek védelmére szinte könnyörgő szavakkal a proletariátus szövetségét keresi.

XI.

A proletariátus utópisztikus korszaka 1848-ban végleg befejeződik. A «nemzeti műhelyek» kudarcza azt látszott bizonyítani, hogy még ott is, a hol a politikai hatalom egy időre a munkásság kezébe kerül, átmeneti intézkedésekkel nem tudnak helyzetükön javítani. Sem a chartismus, sem a februári forradalom még nem bírt öntudatos gazdasági programmal. A forradalmi szocializmus igazi fejlődése akkor kezdődik el, a mikor ez a gazdasági program kialakul. Az utópista fejlődés legkiválóbb vezetői francziák voltak; a forradalmi szocializmus doktrinairjait egy német építi fel. Marx Károly tanai fordulópontot jelentenek az ipari proletariátus történetében.

Kevés alakja van a históriának, a ki oly mélyreható emléket hagyott volna maga után, mint Marx Károly. Arczképe egyaránt díszíti a norvég és délamerikai munkás lakását. A föld legnagyobb politikai pártja az ő szellemi hagyományait követi. Tanításai külön alapul szolgálnak egy politikai, egy gazdasági, egy történelmi, egy filozofiai rendszer számára. Neve a legczéltudatosabb, legrendszeresebb forradalommal lett egyértelmű. És ha mindezeket tudva, Marx pályáját közelebbről vizsgáljuk, csodálkozva fogjuk tapasztalni, hogy a forradalmi elem ebből az életből majdnem teljesen hiányzott. Lényében semmi sincs abból a hatalmas szenvedélyből, abból a belső tűzből, a mely a forradalmi vezérek rendes tulajdonsága. A romantika

zománcza, a mely a másik nagy német munkásvezér, Lassalle Ferdinánd életét és halálát bearanyozta, ő nála teljesen hiányzik. Nem volt rajongó mint Owen vagy Fourier, nem volt összeesküvő, mint Blanqui, nem volt népszónok, mint Louis Blanc. Az ő erőssége a nagy, áttekintő tudás, az éles bonczoló elme, a szüntelen kritika — előnyök, a melyeket inkább egy szobatudósnál, mint egy politikai párt megalapítójánál szoktunk csodálni. És Marx lényében tényleg mindig a tudós lép az előtérbe. Mint tudós figyelte meg a jelenségeket és vont le belőlök kérlelhetetlen logikával következtetéseit. A míg a marxizmus előfeltételei megállottak, logikája teljesen megdönthetetlen volt, és ez adta meg nagy erősségét.

A 48-as év után következő reakció Marxot, a ki eddig mint német újságíró működött, angol száműzetésbe küldte és ott töltötte el egész ezutáni életét. Elég ideje és alkalmja volt arra, hogy mélyen belemerüljön az angol gazdasági élet tanulmányozásába, és ezek a tanulmányok szolgáltak alapul neki, a mikor a forradalmi szocializmus rendszerét megalkotta. Kétségtelen, hogy az ötvenes és hatvanas évek gazdasági helyzetét csak a legkevesebben ismerték úgy, mint ő. Mindenki, a ki történelmi fejtegetéseit olvassa, el fogja ismerni, hogy korának társadalmi és osztálymozgalmaival valódi jelentőségük szerint Ítélt meg. Ámde a jelen ismerete túlságos mértékben befolyásolta ítéletét akkor is, a mikor a jövő fejlődés képét kereste, i Mindaz, a mit mondott és írt, megfelel Anglia az időszeri helyzetének, de mihelyest ez a helyzet az idők

folyamán megváltozott, a marxizmus legnevezetesebb tételei elvesztették alapjukat.

Éppen abban az időben, a melybe Marx tartózkodásának első évei esnek, a munkások és a középosztály között az ellentétek látszólag mindig nagyobbak lesznek. A proletariátus hasztalan keresett segítséget Owen ábrándjaiban, hasztalanul követte a charta politikai programját, sorsa folytonosan rosszabbodott. A gyárak kíméletlenül pusztították a kisipar utolsó maradványait is. A munkásosztály szaporodása a munkaáért mindig olcsóbbá tette. A proletariátus lakása élleme, ruházata mindig rosszabb lett. A gyárosok nőket, gyermekeket alkalmaznak, a kik még mélyebbre nyomják le a munkabéreket. A munkások szakegyletei, az úgynevezett trade-unionok állandó üldöztetésnek vannak kitéve. Az általános nyomor mindig nagyobb lesz. A szegényházak lakói ijesztően szaporodnak. A vidéki városok egymásután írnak fel a parlamenthez, és a szegényügy valamilyen rendezését kérik. Az ipari telepek pedig mindig nagyobb szerűek lesznek. Bányák és kohók egy kézben egyesülnek. A birminghami gyáros nemcsak a saját gyárát tartja a kezében, hanem egyúttal főrészevényese a vasútnak, a mely áruit a tengerparthoz viszi, tulajdonosa a hajóknak, a melyek a tengerentúli szállítást végzik. Egyrészt a folyton-folyvást fokozódó szegénység, — másik oldalon a tőkék állandó egyesülése, íme ez az a kép, a melyet Marx éles szeme az 50-es évek Angliájában láthat.

A következtetések, melyeket ő ebből a képből levon, abból indulnak ki, hogy a gazdasági fejlődésnek

nasonló irányban kell tovább haladnia, mint a hogy az eddig történt. Száz esztendő elég volt ahhoz, hogy a mostani állapotot megteremtse. A következő száz évben tehát szükségképen a következő fog történni: a nagy tőkék, a melyek már most is mindig jobban és jobban tömörülnek, egy bizonyos idő múlva aránytalanul kevés kézben fognak összpontosulni — sőt el kell jönni majd egy időnek, a mikor ezeknek száma oly csekély lesz, hogy már önmagában véve ez is az egész fennálló gazdasági rendet mintegy ad absurdum viszi. Hasonló arányban fejlődik az általános elszegényedés. A kisipar, a közvetítő kereskedelem, egyszerűen az átmeneti osztályok megszűnnek és mindnyájan lesüllyednek az ipari proletariátus tagjai közé. Ennek az ipari proletariátusnak helyzete mindig tűrhetetlenebb lesz, míg végre egy nagy általános, szociális forradalom az egész gazdasági rendet halomra dönti. Marx ezt a szociális forradalmat a jobb jövőendő szükségyszerű előfeltételének tekintette, éppen ezért azt kívánta, hogy a proletariátus minden eszközzel siettesse kitörését. Az uralkodó osztály minden közeledésnek, minden szociálpolitikai reformjának ezen tanítás értelmében a legmervebb visszautasításra kell találnia a proletariátus részéről, és tényleg, mikor a német birodalmi gyűlésen a munkás-balesetbiztosítási törvényt először tárgyalták, a szocialista képviselők zárt sorokban ellene szavaztak.

A marxizmus, és vele együtt a forradalmi szocializmus lényege tehát az, hogy a fennálló keretből semmit sem szabad meghagyni, mindent alapjában le kell rombolni — ámde ezekről a keretokről teljes tudó-

mást vesz. Az utópista ideáloktól elsősorban ebben különbözik. Nem várja a proletariátus jobb jövőjét egy bizonytalan, csodálatos fordulattól, hanem teljesen benne gyökerezik a ténylegesen fennálló viszonyokban. Persze, a mikor a jövő államáról kell beszámolnia, kissé nehéz helyzetben van, de azért különösen a marxismus első két évtizedében erre a kérdésre is kimerítő választ ad. Az új gazdasági rendszer az úgynevezett «kollektivismus» lesz, a mi alatt a termelési eszközök államosítását kell érteni. A mostani nagy aránytalanságnak és igazságtalanságnak okát ugyanis abban kell keresnünk, hogy egyesek, tőkéjük segítségével a termelési eszközök, a gépek, kizárólagos birtokába helyezték magukat. Mindaddig, a míg ez lehetséges lesz, a munkásnak helyzete a tőkepénzzel szemben sohasem tud lényegében javulni. Bár a termelés az egyéni munka nélkül nem történhetik meg, a gépek birtoka mégis a termelésnek úgyszólván egész nyereségét a tőkének biztosítja. A kollektív gazdasági rend tehát az összes gépeket állami tulajdonná teszi és mindenkinek munkája arányában adja meg részét a termelt értékekből.

A forradalmi szocializmus mint befejezett, egységes rendszer jelenik meg, a mely az ipari proletariátusnak határozott programot ad. A marxismus dogmái tényleg hosszú ideig a munkásság szemében megrendíthetetlenek voltak és csak a legutolsó esztendőök kezdték meg egy másik elmélet lassú felépítését. De ha az ipari proletariátus öntudatos, szervezett része úgyszólván mindenütt a szocialis forradalom alapján állott is, az

eleven élet egy egészeit más fejlődés tüneteit mutatja.

Marx tanainak egyik leglényegesebb fogyatkozásáról különben már fejtegetéseink elején is megemlékeztünk. Az ő szemében elnyomott osztályok és ipari proletariátus teljesen azonos fogalmak. Minden tétele, minden példája, minden következtetése mindig csak az ipar ellentétes érdekeire vonatkozik. Fentebb említettük, hogy éppen a német szocializmus egyik legerősebb oszlopa volt az, a ki a marxizmus igazságait a parasztproletariátus számára tarthatatlanoknak jelezte. És maga Marx is 1848-ban közvetlenül szemlélhette, hogy a bourgeoisie és ipari proletariátus megkülönböztetése még nem meríti ki az összes osztályokat. A második francia köztársaság történetében a döntő szerepet sem a régi földbirtokos nemesség, sem a bourgeoisie, sem a proletariátus — hanem a parasztosztály játszotta.

XII.

A parasztok a tizenkilencedik század történetében ritkán tömörülnek öntudatos osztályérdekek körül. A nyugati iparos államokban a mezőgazdaság mindig jobban a háttérbe szorul, Kelet-Európában pedig a mezőgazdasági proletariátus oly kedvezőtlen viszonyok között él, a műveltség oly alacsony fokán áll, hogy kitérései körülbelül az ipari munkásoknak első durva lázongásaival helyezhetők egy sorba. A magyar vagy lengyel parasztmozgalmaknak lényege körülbelül az,

hogy az urakat agyon kell ütni, a földet pedig közöttük felosztani. Úgyszólván csak egy esetet ismerünk, a mikor a parasztok öntudatosan és egységesen járnak el.

A francia köztársaság történetét ott hagytuk el, hogy a középosztály a proletariátus kommunistikus mozgalomát elfojtja. A júniusi utcai harcok után a bourgeoisie kezd teljesen megbarátkozni a polgári köztársaság gondolatával. A tulajdon elleni támadások el vannak háritva és a francia nagy iparosok, bankárok egészen kellemesnek találják az új helyzetet. Az orleansi dynasziát úgy tekintették, mint a maguk osztály-érdekének biztosítását, ugyanezt a szerepet tölti be az új köztársaság is. Az alkotmány, a melyet ezen köztársaság számára elkészítenek, tehát arra van hivatva, hogy a polgári osztály uralmát minél hosszabb időre biztosítsa. A köztársaság elnöki székére Cavaignac tábornokot jelölik, a ki a júniusi harcokban a kormány csapatait vezényelte és a ki minden tekintetben megfelel annak az ideálnak, a melyet a bourgeoisie a jövő köztársasági elnökről megalkotott magának. Kissé korlátolt, kissé makacs katona, a ki teljesen barátainak befolyása alatt áll és a ki másrészt elegendő erélylyel bír arra, hogy a proletariátus egy esetleges újabb támadását újra leverje.

Mikor azonban az elnökválasztás napja eljön, a polgári osztály, első sorban a párisi bourgeoisie, kellemetlen meglepetésben részesül. Ezt a meglepetést a vidéki parasztok szerezték nekik, a kik a választás napján tömör sorokban vonultak fel és Cavaignac-kal szemben

Napoleon Lajos hercegre szavaztak. Soha, sem azelőtt, sem azután a parasztok ilyen nagy számban nem gyakorolták politikai jogukat, úgy, hogy ezen választás egy szemtanuja egyenesen «a parasztok insurrectiójáról» beszél. Öt millió szavazatnál több egyesült Napoleon Lajos hercegre, a kinek elnökségét különben mindenki úgy fogta fel, mint lépcsőt a császári trón felé.

A szabadelvű történetírók hosszasan magyarázzák ezt a fordulatot. Semmi kétség — a francia paraszt reakzionárius érzelmei egyszerre kitörtek. A középosztály klerikalizmussal, royalizmussal, bonapartizmussal és hasonló elvont fogalmakkal próbálta az ötmillió szavazatot megindokolni. Elvont fogalmaknak azonban a francia parasztság állásfoglalásához nem volt semmi köze. Mindenki, a ki a második francia köztársaság történetéből nemcsak a képviselőházban elhangzott phrasisokat ismeri, egészen tisztán láthatja azt az utat, a melyen Napoleon Lajos angol száműzetésből a francia köztársaság vezető állásába jutott.

A februári forradalom változásai a vidéken nem keltettek túlságos örömet. Nem mintha Lajos Fülöp személye vagy a királyság maga túlságosan népszerű lett volna. De a félig kis polgári, félig szocialis mozgalom, a mely Parisban lefolyt, a vidéken csak igen kevés rokon érdeket talált. A szocialismus jelszavai az összes birtokos osztályok szemében gyűlöltek voltak. Az auvergnyi vagy provencai paraszt, a ki fáradságosan művelte a maga telkét, a kit a jelzalog súlya folyvást erősebben nyomott, — nem élt irigylésreméltó viszonyok között. Sem ideje, sem kedve nem volt arra, hogy a

socializmus elméletei között mélyreható és finom különbséteket tegyen. Nem tudott Louis Blanc, Blanqui vagy Fourier létezéséről, mindössze annyit hallott vagy olvasott, hogy Parisban, Lyonban és más helyeken szervezetek vannak, a melyek minden tulajdont el akarnak venni. A februári köztársaság első intézkedései teljes mértékben felébresztették ezen elemek gyanúját. A «nemzeti műhelyek» felállítása azt látszott bizonyítani, hogy az állami hatalom tényleg annak a csoportnak a kezébe jutott, a mely ingyenélőket a többi polgár költségén napidíjakkal akar dédelgetni. Korlátozott felfogásuk nem is tudta volna megérteni, hogy a párisi bourgeoisie és a párisi proletariátus tulajdonképpen halálos ellenségek, az ő szemükben a februári köztársaság a tulajdont fenyegeti. A köztársasági kormány egy egész sereg elhibázott pénzügyi intézkedése ezt a hitet csak még erősítette, mikor pedig áprilisban a pénzügyminiszter a négy egyenes adónak minden frankját 45 centimes pótdadóval terhelte még, a mérték betelt. A köztársaság ettől a naptól kezdve Franciaország minden parasztjának szemében ellenség gyanánt állott, a melytől az első kedvező alkalommal szabadulni kell. A bourgeoisie hiába hivatkozott arra, hogy a munkásokat június havában lekartácsolta. Néhány mértföldnyire Parison túl ezeknek a harczoknak tulajdonképeni jelentőségét már nem értették, a 45 centimes pótdadó pedig továbbra is fenmaradt.

A jelölt, a kiben a parasztok bizalma öszpontosult, a 19-ik század történetének legérdekesebb alakja. Pályáját, életét e helyen nem ismételjük, de egyéniségé-

nek jellemző vonása éppen a mi szempontunkból figyelemet érdemel.

Napóleon Lajos herceg életének első felében tulajdonképpen maga is a carbonarik nemzetközi társaságába tartozott. Ha talán nem is volt kifejezetten tagja a titkos szövetségnek, érdekei hosszú évekig összeestek az övéikkel. A herceg éppen úgy az összeesküvő életét folytatta, mint Mazzini bármelyik híve. A későbbi abszolút császár republikánusokkal és szocialistákkal szoros összeköttetésben állott. Kora ifjúságától kezdve császári nagybátyjának öröksége szinte rögeszméjévé vált, szármalasan meghiúsult kísérletei, a melyek majdnem a köznevetség tárgyává tették, csak még erősítették makacsságát és kitartását. Franciaország minden elégtelenségében szövetségest keresett, a kis polgári bourgeoisnak a köztársaságot ígérte, a proletariátus számára könyvet írt a «szegénység kiirtásáról», mely munka a szocialista irodalmat egy újabb utópiával növelte. És tényleg a herceg neve egy idő múlva már egy bizonyos programot jelentett, a mely egészen különböző érdekeket kapcsolt össze. A parasztság között a bonapartista emissariusok különösen nagy sikerrel dolgoztak. A nagy Napóleon emléke ezen osztályban még erősen élt. Heine Henriknek, a ki a harminczas években a francia vidéket beutazta, feltűnt, hogy a francia paraszt legjobb szobáját majdnem kivétel nélkül Napóleon képe díszíti. Ezekben a képekben szinte vallásos felfogás nyilatkozott meg. Akár azt a jelenetet ábrázolják, a mikor Napóleon a gaffai kórházban a pestisbetegek ágyához lép, akár

azt, a mikor már ő is kiengesztelődve, megbékülve fekszik szentilonai halálos ágyán, élénken emlékeztetnek a katolikus vallás szent képeire. A parasztok, a kik a köztársasággal nem tudtak megbékülni, belekapaszkodtak a Napoleon névbe, a melylyel a herczeg ügynökei a jobb jövőt kapcsolták össze. A proletariátus nagy része, a mely a polgári köztársaságtól mitsem várhatott, a melynek legjobb vezetői a júniusi napok alatt elvesztek, a mely programm és doktrína nélkül állott — szintén csatlakozott a parasztok mozgalmához és a polgári Cavaignac-kal szemben arra a Napóleontra szavazott, a kinek neve nem *egy osztály*; hanem csak *egy ember* uralmát jelentette.

A második francia császárság, a mely Napoleon elnökségét csakhamar felváltja, tényleg azon az alapon épült fel, hogy egy osztálynak sem engedi át a kizárólagos uralmat. III. Napóleonnak tagadhatatlan lángeszze ebben a berendezésben nyilatkozik meg. A tapasztalatok, melyeket életének mozgalmas éveiben bőségesen megszerzett, megtanították arra, hogy az osztályállam legnagyobb ellenségeit a hatalomból kizárt osztályokban növeli nagyra. Az ő rendszere tehát az volt, hogy egyik osztálynak érdekeit sem engedi az előtérbe nyomulni. Nem támaszkodik sem a földbirtokra, sem a bourgeoisiera, sem a proletariátusra, hanem valamennyire. Gondolatmenete az lehetett, hogy ha az állami rend minden osztálynak szabad fejlődést biztosít, ha nagyszabású pénzügyi tervekkel a bankcsoportnak kedvez, szerencsés kereskedelmi és gyarmatpolitikával a nagyipar és kereskedelem érdekeit

mozdítja elő, folytonos állami munkákkal a proletariátus számára jobb életviszonyokat teremt meg — ez az állami rend kevesebb rázkódtatásnak lesz kitéve, mint akár a legitim Bourbonok, akár a polgári Orleansok uralma.

Ennek a felfogásnak csak logikus következménye volt, hogy a császárság a parlamentaris kormányformát úgyszólván teljesen megszüntette; mert hiszen a parlamenti többség mindenkor egy bizonyos osztálynak érdekeit tartotta szem előtt.

A császárság alapgondolata tehát egyáltalában nem volt a reakció, a mivel a hatalomból kizárt bourgeoisie vádolta. Ellenkezőleg, egy majdnem utopiastikus állapotot próbált megteremteni, meg akarta szüntetni az osztályok harczát. Már abban az előbb idézett kis munkában, a melyet a trónkövetelő Napoleon Lajos herczeg a harni fogságban írt, a szerző azt hangsúlyozza, hogy az osztálykülönbségeket meg kell szüntetni. Kétségtelen, hogy a történelmi fejlődés törvényeit az egyes ember nem változtathatja meg, — annyi azonban bizonyos, hogy a második császárság látszólagos retrográd intézményeit ebből a szempontból kell megítélni.

Bármilyen nagyok is voltak azonban a külső eredmények, melyeket a császári kormány a krími vagy olasz háborúban elért, a francia társadalmat nem tudta átalakítani. A középosztály fájdalmasan érezte, hogy azt a kiváltságos állását, a melyben húsz esztendőn keresztül része volt, elvesztette. A proletariátus magáévá tette a marxizmus tanait, és a nagy szocialis forradalomra készült. A császárság tulajdonképeni támasza

csak a vidéki parasztok nagy tömege lehetett. Ez a támasz azonban az évek folyamán mindig gyöngült. A kommunista köztársaságtól való félelem 1848-ban a parasztokat közös akcióra bírta, mihelyest azonban ez a félelem elmúlt, ismét nem törődtek a politikai kérdésekkel.

Köztudomású tény, hogy a második francia császárság a szedani katasztrófa után nem tudta magát tovább fentartani, és helyét ismét a köztársaság váltotta fel. Ez a hirtelen bukás az első pillantásra meglepő, úgyszólván érthetetlen. Sedannal a francia nemzetet kétségkívül nagy csapás érte, de hasonló csapások más nemzetek történetében is előfordultak, a nélkül, hogy hasonló következményekkel jártak volna. A novarai és custozzai ütközetek, a melyek 1848-ban Carlo Alberto sardiniai király egész erejét megsemmisítették, Piemont számára szintén kétségbeesett helyzetet teremtettek. A győztes Poroszországnak történetében olvashatjuk, hogy volt egy idő, a mikor a porosz ifjúság virága Jena és Auerstädt mezőin halva feküdt, a mikor a porosz várak és városok egymástán nyíltak meg a francia seregek előtt, a mikor a porosz király futva menekült országának határa felé, hogy azután a határfolyam szigetén egy porosz királyné könnyezve alázza meg magát a korzikai hódító előtt. Ámde sem Piemont, sem Poroszország rendjei ezen válságos időben egy pillanatig sem gondoltak az államforma megváltoztatására vagy a dynastia elűzésére. Mi volt tehát az ok, a mely Sedan után ilyen rögtönes változást tudott előidézni?

A választ erre a kérdésre a császárságnak éppen az imént ismertetett tendenciája adja meg. Egy olyan állami rend, a mely egy osztálylyal sem azonosítja magát, válságos helyzetekben egy osztálynak feltétlen támogatására sem számíthat. A középosztály sietett a háború által előidézett zavart felhasználni és a Napoleon által megbuktatott polgári köztársaságot proklamálta.

A proletariátus vezetői a nagy nemzeti katasztrófában alkalmas időpontot láttak arra, hogy a maguk eszményét, a romboló szocialis forradalmat megkezdjék. Az az osztály, a mely a császárságot 48-ban és 52-ben megcsinálta, a parasztság, szintén nem állt helyt saját műveért. A mikor Napoleon Lajosra szavaztak, abban a meggyőződésben tették ezt, hogy a Napoleon név befelé nyugalmat, kifelé fényes győzelmeket jelent. Most pedig a francia fegyverek meg voltak alázva, fiaik, testvéreik elestek a háborúban, házaikba német katonák voltak elszállásolva, a kik levágták háziállataikat, elvették szénájukat, — egyszóval tulajdonukat veszélyeztették. A köztársaság, a mely azt ígérte, hogy véget vet a háborúnak és megszabadítja őket az idegenektől, most éppen úgy a személy és a tulajdon védelmét jelentette, mint két évtizeddel ezelőtt a bonapartismus és éppen azért hozzája csatlakoztak.

A polgári osztály tehát egy nagy szerencsétlenség révén visszakapta uralmát, de mielőtt azt végleg megtudná szilárdítani, a németeken kívül még egy belső ellenségével is végezni kell. Mialatt az új köztársaság megbízottjai a német ügyvivőkkel a béke pontjai fölött

tárgyalnak, a párisi proletariátus megkísérti a nagy szociális forradalmat.

A hatvanas esztendőök a marxizmus doktrínáit általánosan elterjesztették és az ipari fejlődés ezen időben még mindenütt igazolni látszott következtetéseiket. A nagy tőke tényleg jobban és jobban tömörül. A második császárság alatt vasúti és ipari spekulációk óriási vagyonokat teremtettek meg, igaz, hogy a tőzsdejáték ismét ezeket és ezeket juttatott koldusbotra. Az állami munkák nem tudták a munkásokat kielégíteni. A szociális forradalom szüksége a francia proletariátus általános meggyőződése lett. Ennek a forradalomnak kitörését Marx nem jelölte meg pontosan, hanem más, nagy gazdasági és politikai válságokkal hozta kapcsolatba. Úgy látszott, hogy Franciaországban ez az időpont most érkezett. Az ország nagy része egy idegen hatalom kezén volt. A köztársasági kormány még nem tudott berendezkedni, a bourgeoisie egyes csoportjai csak nagy nehezen egyeztek meg egy kis időre, a Bourbonok és Orleansok hívei résen állottak, egyszóval a zűrzavar teljes volt. Hozzájárult, hogy az új köztársaságnak a versaillesi békében két virágzó és gazdag, francia tartományt, Elzászt és Lotharingiát, a béke ára gyanánt át kellett engednie Németországnak. Franciaország keleti részét ez a változás gazdasági érdekeiben a legérzékenyebben érintette, a nemzeti büszkeség, a hazaszeretet pedig az egész országban lázongva támadt fel a kormány «árulása» ellen. Ezt az általános elkeseredést használta fel a párisi munkásosztály, a mikor a hatalmat hirtelenül kezébe

kerítette és a maga forradalmi kormányát állította az ügyek élére.

Erős különbséget kell tennünk, ha a francia proletariátus 48-as és 71-es mozgalmát összehasonlítjuk. 48-ban minden ötletszerűen történik, szervezet nincsen, utópisztikus és forradalmi eszmények chaotikus zűrzavarban váltják fel egymást. A 71-es Commune pedig egyenesen a marxismus elveinek megvalósítása, a rendszeres szocialis forradalom, a mely arra számít, hogy rövid időn belül magával tudja ragadni az egész világ proletariátusát.

A párisi kommune még mindig nem talált pártatlan történetíróra. A polgári osztály gyűlése a legfelelőbb színekben festi működését, a felkelő munkásokban csak gyújtogatókat, rablókat, gyilkosokat lát, a kiknek emlékéitől minden nemesebb vonást egyenesen megtagad. A szocialista írók természetesen éppen az ellenkező képből egyeznek meg, szerintök a Commune a legszentebb eszményeket valósította meg és mindazok, a kik ez eszmények védelmében a köztársasági csapatok fegyverei által elestek, mint az emberiség vértanúi haltak meg. A két felfogás kölcsönösen ingerelte egymást és hosszú időre lehetlenné tette az objectiv ítéletet. Ez az objectiv ítélet a kommune számos eseményét kétségtelenül helyteleníteni fogja, magának a felkelésnek jogosultságát azonban nem tekintheti más szempontból, mint a XIX. század többi osztályharczát. Az absolut igazság a történelmi fejlődésben sehol sem érvényesül. A francia proletariátus az általános forradalommal sem többet, sem kevesebbet nem akar el-

érni, mint a mit az angol középosztály például a gabonavámok elleni küzdelmével célzott — a maga osztályát jobb helyzetbe akarja hozni. Azt, hogy külön osztályérdekeknek megvan-e a maguk jogosultsága, minden bizonynyal vitatni és tagadni lehet, különbséget közöttük tenni azonban nem szabad. Bizonyos, hogy a Commune tagjai között voltak olyanok, a kikben a rombolás, a pusztítás szükségességének hite annyira erőssé lett, hogy az eszköz mintegy önczellá vált. Ámde ezer és ezer emberben ilyen indokokat feltételezni nem lehet. A párisi proletariátus nagy része bizonyára nem lelte különös gyönyörét abban, hogy épületeket gyújtson fel és foglyokat öljön le. Ha mégis megtette, az a meggyőződés vezette őket, hogy a sorsuk javulásának parancsoló előfeltételét teljesítik, hogy a szocialis átalakulás vér és lángtenger nélkül nem mehet véghez.

A Commune felkelése éppen olyan szomorú kudarczczal végződött, mint a 48-as barrikádharcz. A polgári köztársaság csapatai megismételték Cavaignac katonáinak példáját, a francia proletariátus második szervezett haroza is vérbe fült. A forradalmi szocialismus tanai azonban nem veszítettek erejükből. Az első kísérlet ugyan nem sikerült — mondották a marxisták — de ez nem bizonyít semmit. A francia elvtársak csak roszszúl választották meg az időpontot, egy kis területi zürzavarnak túl nagy jelentőséget tulajdonítottak, nem számoltak a német hadseregre, közelségével és Európa többi országának ez idő szerinti kedvező gazdasági viszonyaival. A nagy, szocialis forradalom nem csak egy

országgra fog szorítkozni, hanem általános lesz, éppen azért egy általános gazdasági válságnak kell megelőznie. De ez a válság rövid idő múlva biztosan be fog következni.

A forradalmi szocialismus legerősebb, legrendszeresebb, mondhatnók legelméletibb támaszát Németországban találta, a melynek ipari proletariátusa hosszú ideig teljesen ezen elmélet hatása alatt állott és áll nagy részben most is. És miként a marxismus legkiválóbb magyarázóit továbbfolytató! németek voltak, németek vállalkoztak arra is, hogy ezen elméletek első rendszeres kritikáját megadják és ezzel a szocialismus harmadik fejlődési korszakának theoretikus alapját előkészítsék.

XIII.

A német munkásság 48 előtt még nem játszik önálló szerepet. Ismételve hangsúlyoztuk már e lapok folyamán, hogy a modern szocialismus gyáripár nélkül nem tud megerősödni. A gyáripár pedig Németországban csak a hetvenes évek elején virágzik fel. Annál rohamosabb a következő esztendőök fejlődése, a mely bizonyos tekintetben még az angol ipari forradalom arányait is felülmúlja. A Zollverein 1866-ban egész Németországot egységes gazdasági területté alakította át, a német-francia háború pedig végre létrehozta a német császárságot és ezzel a középosztály régi álma teljesezésbe ment. A rajnai tartományokban, Szászországban, Sziléziában a gyárak szinte ijesztő számmal szaporod-

nak. Az 5 milliárdos hadi kárpótlás, melyet Franciaországnak a hetvenes évek elején fizetnie kellett, első sorban az iparnak vált előnyére, a melyet az új vámok kifelé is erősen védtek. A keleti német tartományok ezen években még nagy gabonafölösleget termelnek, a mely Angliában biztos piacra talál — a kedvező árak, a melyeket a csatornán túl elérnek, azután abba a helyzetbe hozza őket, hogy a nyugoti tartományok iparának jól fizető vevőivé váljanak. Az ipari munkások száma egyre növekedik. De a míg annyira megerősödtek, hogy öntudatos osztályt tudjanak képezni, az angol és francia proletariátus más fejlődésének nevezetes stádiumain esett túl; a melyek természetszerűleg visszahatottak német osztálytársaikra is.

A német munkásosztály történetében találunk éppen olyan céltalan rombolásokat, éppen olyan utópisztikus regényeket, mint a milyeneket Angliában és Franciaországban láttunk. A sziléziai takácsok felkelése, a kik vad dühvel rombolták le a gyárosok házait és telepeit, a modern német irodalom egyik legérdekesebb színdarabjának szolgál alapjául. De mire a német ipar és vele a munkások öntudata kifejlődik, — a szocialismus már messze benn tart második korszakában.

Az utópiák világát a positiv és céltudatos harcz váltotta fel. Ez a harcz azonban Németországban sem kezdődött a marxista tanok alapján, mert ezeknek felfogásához sokkal fejlettebb értelem, sokkal mélyebb belátás szükséges, mint a milyennel a német proletariátus az ötvenes évek vége körül rendelkezett. Miként az angol chartismus vagy Louis Blanc csoportja

is a politikai hatalmat tűzte ki közvetlen céljául, a nagy német munkásmozgalom az általános választási jog érdekében indult meg.

A német proletariátusnak van egy melancholikus dala, a mely a boroszlói temetőről szól. A boroszlói temetőnek csendes sírjában pihen az a halott, — a ki, mint a dal mondja, «Schwerter uns gab», a kit a szocialista festők kezében a lángoló karddal szoktak ábrázolni.

Ez a kép ott csüng minden szocialista szakegylet falán a Marxé mellett, és ennek a két képnek rendes felfogása talán a legtalálóbban jelöli meg a két férfiú jelentőségét. Marx képe csak a főt emeli ki, és ez a hatalmas, bozontos fő magas, gondolkozó homlokával annyira leköt, hogy nem is tudjuk a hozzátartozó alakot elképzelni. Lassalle Ferdinand pedig ott áll a küzdőtéren, öve körül a vérvörös zászlóval, kezében a karddal, a melyet a sárkányformájú tőkének szívébe márt. Ez a kétféle felfogás talán öntudatos, talán öntudatlan Symbolismus; Marx feje mintegy az elméletet, Lassalle küzdő alakja a gyakorlati harczot személyesíti meg.

És bármennyire is hirdessék is az orthodox marxisták a rideg theoriát, a német munkás szívéhez mégis Lassalle emléke áll közelebb. Ő igen — benne meg voltak a forradalmár tulajdonságai. Ő tudott szavával lázítani, ő fel tudta ébreszteni az alvó szenvedélyeket. Lényének meg volt az a vonzó ereje, a melytől még ellenségei sem tudtak szabadulni. A munka, a melylyel a német proletariátust szervezte, megérdemli a dalnak

dicséretét, igazában ő adta az első fegyvereket a munkások kezébe.

Az «Allgemeiner deutsche Arbeiterverein»-ban, a melyet ő alapított, találták a munkások érdekei az első öntudatos képviselőt, ha mindjárt ez a testület a marxizmus doktrínáit még nem vitte keresztül programjában.

A szocializmus ellenfeleitől gyakran halljuk, hogy Lassalle és Marx két egészen különböző alapon állottak, hogy Lassalle tulajdonképpen nemzeti érzésű volt, és hogy ha korai tragikus halála be nem következik, a német munkásosztály fejlődése egészen más irányban történt volna. Nem hisszük azonban, hogy ezek az állítások alappal bírnának. A fejlődés menetét nem egyes személyek határozzák meg, hanem a tényezőknek egész bonyolult láncolata. Lassalle egyénisége hatalmas befolyást gyakorolt a tömegre, az teljesen bizonyos. De a gazdasági helyzet alakulását ő sem tudta volna megváltoztatni, ez a helyzet pedig szükségképpen a marxizmushoz vezetett.

Láttuk, hogy a kor miként vonta le következtetéseit az ötvenes évek gazdasági életéből. Mindezen jelenségek azonban, a melyek tanainak előfeltételül szolgálnak, Németországban csak a hatvanas és hetvenes években következnek be. A kisipar fokozatos pusztulása, a tőkék tömörülése, a munkások növekedő nyomora, egyszóval Marx elméleteinek veleje, nem volt megannyi merész feltevés, ellenkezőleg a tanok formulázója a már meglévő helyzetnek további azonos fejlődésére számított. A német földön azonban minden úgy tűnik

fel, mint Marx jóslatainak teljesülése. A hamburgi vagy esseni munkás, a ki először hallotta a forradalmi szocializmus elveit, kénytelen volt bevallani, hogy az utóbbi tíz esztendőben tényleg ugyanazt tapasztalja, mint a mit Marx már húsz esztendővel azelőtt megmondott. És minél jobban erősödik a kapitalista társadalom, annál nagyobb lesz a forradalmi szocializmus tábora, míg végűi az «Allgemeine deutsche Arbeiterverein» is csatlakozik hozzája és úgy Lassalle, mint Marx követői egyesülnek.

A marxizmus tanai az első időben teljes ridegségükben jelennek meg a német proletariátus öntudatában. A polgári társadalommal való minden érintkezést, még mint lehetőséget is, eleve kizárja programjából. Nem akar tőle semmit sem elfogadni, nem akar vele még csak tárgyalni sem. Minden erejét, minden igyekezetét a szocialis forradalom előkészítésére fordítja, a mely majd meghozza a nagy leszámolást.

Érdekes, de tagadhatatlan tény, hogy eleinte a forradalmi munkáspárttal szemben a porosz, illetőleg a későbbi német kormány nem tanúsított túlságos ellenszenvet. Sőt Bismarck a Lassalle-féle árnyalattal bizonyos összeköttetést is tartott fenn, az általános választási jog behozatala által pedig a parlamentet is megnyitotta a proletariátus számára. Bajosan tehetjük fel, hogy a porosz «junckerek» a marxizmus tanaiban bármilyen rokonszenves vonást tudtak volna felfedezni. Mi tehát az oka ennek a jóakaratnak?

A válasz erre a kérdésre nem nehéz. A harcz, a mely a földbirtok és ipar, vagy más szóval a nemes-

ség és a polgárság között Angliában és Franciaországban már a század első felében befejeződött, Németországban még a mai napság sem szűnt meg. Igaz, hogy a középosztály tagjai a politikai és gazdasági hatalom egy tetemes részét birtokukba vették. De — különösen Franciaországban — a régi uralkodó osztály egy bizonyos kiváltságos állást még mindig megőrizett. A hadsereg és az államhivatalok, még mindig úgyszólván az ő számukra vannak fenntartva. A polgári osztály nem habozott ezen «középkori állapotok» ellen állandó küzdelmet hirdetni. Minél jobban gyarapodott a bourgeoisie vagyonban, minél nagyobb lett befolyása a választásoknál, minél több képviselőt tudott a Reichstagba küldeni, ennél nehezebb feladat volt a régi rendi hagyományok utolsóit is megőrizni. A konservatívek tehát majdnem megőrültek, a mikor a szocializmus mindig erősebben támadta a bourgeoisiet. A «jövő államát» még nem vették komolyan, a szocializmusban csak ellenfeleik eddigi egységes táborának megbontását látták. Nem féltek az általános választási jogtól sem, mert teljesen látták előre, hogy a szocializmus nem az ő vidéki kerületeiket fogja elhódítani, hanem a polgári liberalismussal a városi mandátumokban osztozkodni.

A nyolczvanas évek elején azonban fordulatt állott be a német konservatívek gondolkozásában. A szocialista párt nem csak a szabadelvűeknek lett veszedelmes ellenség, agitációja lassan félelemmel töltötte el az összes elemeket, a kik a létező állami és gazdasági rendhez ragaszkodtak. A marxizmus német vezetői

hangosan kürtölték, hogy a szociális forradalom már a küszöbön áll. Jósolataikban még az időpontot is megjelölték, mely a fennálló rendszer végét magával hozza. Ezeknek a jóslatoknak fenyegető jelentőséget adtak a kísérletek, melyekkel néhány örült Vilmos császár életére tört. Az uralkodó osztályokat általános rémület fogta el. A szocializmus, anarchizmus, nihilizmus fogalmai összekeverődnek képzeletükben. Földbirtok és nagyipar egyetért abban, hogy a szociálisták munkáját a legszigorúbb, a legkivételesebb intézkedésekkel kell lehetetlenné tenni. A birodalmi gyűlés elfogadja az úgynevezett «szocialista törvényt», a mely a munkások mozgalma elé az összes kigondolható akadályokat gördíti. A szocialista törvény nemsokára meghozza következményeit, a rendőrség a munkásegyleteket sorra bezárja, a törvényszékek a szociálisták vezetőit évekre a börtönbe küldi; ugyanazok a rendszabályok, melyek hajdan a polgári szabadelvűség fejlődését gátolni akarták, most a munkásokkal szemben találnak alkalmazást.

A «szocialista törvény» következményei előtt menekült angol földre az a férfiú, kinek nevét a szocializmus új korszakával szokás kapcsolatba hozni. Miként harmincz esztendővel ezelőtt Marx Károly úgy talált most Bernstein Ede is új hazát a brit szigeten. A két név ma a tudományos szocializmusban ellentétbe jutott egymással; a Marx-féle tanok és elméletek Bernsteinban első, komoly szocialista kritikusokra találtak. Pedig Marx és Bernstein teljesen ugyanazon típus képviselői. Természetük teljesen megegyezik egymással, Bernstein

sem agitátor, ő sem tudja a gyűlések szenvedélyét felkorbácsolni, ő is az elméletek világában él, — éppen úgy mint Marx. Az iskola, a melyben tanultak, mindkettőjükénél ugyanaz. Bernstein is Anglia gazdasági és szociális viszonyait kutatta, belőlük merítette következtetéseit, bennük látta az általános fejlődés jövődó képét — éppen úgy, mint Marx. Valóban, a mi a két férfiú tanítását elválasztja egymástól, az tulajdonképen nem más, mint harmincz esztendő Anglia történetéből.

Mert más volt a kép, a mely Marx szemei előtt létezett akkor, a mikor a «Kapitalt» megírta, más az, a melyet Bernstein látott, a mikor a marxizmus doktrínáit a marxizmus eredeti talaján vizsgálni kezdte. Nem az újítás vágya vezette ezeket a tanulmányokat. Bernstein fiatalsága merev forradalmi szocializmusban telt el; a szegény mozdonyvezető fia éppen úgy ragaszkodott az erőszakos átalakulás gondolatához, mint a német proletariátus összes többi vezetői. A mikor egy hosszú börtönbüntetés elől Angliába menekült, még nem kételkedett. De neki is éles szeme, bonczoló, skeptikus elméje volt, s az, a mit naponta látott és tapasztalt, nem maradhatott gondolkozásában nyom nélkül. És lassan, nehéz belső küzdelmek között kezd eltávolodni eredeti álláspontjától és be kell ösmernie önmaga előtt, hogy a fejlődés nem történik abban az arányban, a melyet Marx előre megjelölt.

A kontinens szociálpolitikai irodalma az angol viszonyokat egy egészen különös, egészen sajátos fejlődés eredményei gyanánt állította oda. Különösen nagy szerepet játszottak ezekben a fejtegetésekben az úgy-

nevezett «trade unionok», az angol munkások szakszervezetei. Unos-untig hallottuk és halljuk az elcsépelet frázist, hogy a «trade unionok» Anglia egész szociális mozgalmát átalakították. Még a kontinentális szocializmus legnagyobb ellenségei is megváltoztatják hangjukat, ha az angol munkáskérdésről beszélnek. — Hjah persze, ha nálunk is olyan munkások volnának, mint Angliában, akkor minden egészen másképpen történik. De hát sajnos, sajnos — a «trade unionok» csak Angliában vannak. — Ha mindezt halljuk, szinte azt hihetnők, hogy az angol munkásokat egy jótékony csoda hirtelenül átalakította, a vérszomjas lázadók békés, megfontolt polgárokat csinált — és ennek a csodának «trade union» a neve.

A «trade unionok» tagadhatatlanul nagy jelentőségét azonban ez a felfogás határozottan túlbecsüli. Igaz, hogy az angol szakegyetek rendkívüli hatalommal bírnak. Igaz, hogy ezek a szakegyesületek a munkaviszonyok megállapításával ma már szinte egyenrangú tényezők lettek a munkaadókkal. Igaz, hogy a munkabérek fokozatos emelkedése a trade unionok árszabályaiban parancsoló sankenziót nyert. Mindez azonban nem mint a modern angol fejlődés alapja, hanem ellenkezőleg, mint ennek a fejlődésnek következménye jelentkezik. Más szóval nem a trade unionok idézték elő az angol munkásosztály kedvezőbb helyzetét, hanem megfordítva ez a kedvezőbb helyzet adott nagyobb hatalmat és jelentőséget a munkások szakegyeteinek. Vagy talán még helyesebben: mindkét tényező kölcsönösen hatott egymásra.

Marx nagy tévedése abban állott, hogy a proletariátus sorsában folytonos rosszabbodást látott előre. Ez a rosszabbodás azonban egy bizonyos pontnál megszűnt. A hatvanas évek elején az angol proletariátusból az iparos munkások lassan kiemelkednek. A politikai jogokat, a melyeket a chartismus nem tudott kivívni számukra, egy új fordulat az alsóbb középosztály számára hozzáférhetővé teszi. Érdekes, hogy az 1867-es parlamenti reformot nem a liberális, hanem ellenkezőleg a konzervatív párt viszi keresztül, a mely most ugyanabban a helyzetben van, mint a milyenben 1832 előtt a whigek voltak. A mióta ez az utóbbi párt magáévá tette a polgári szabadelvűség jelszavait, a toryk vannak úgyszólván program nélkül. A földérdekek teljesen a háttérbe szorultak, ha a toryk a liberálisokkal szemben, mint egyenrangú ellenfelek akarnak fellépni; új elemekkel kell kapcsolatot keresniök. És miként 1832-ben a whig lordok szövetségre lépnek a nagy ipan-al és nagy kereskedelemmel, 1867-ben a tory arisztokrácia a radikális polgárságot és a munkásosztályt próbálja a maga számára meghódítani. Természetes, hogy a szabadelvűek nem maradhatnak hátra, a következő esztendőekben liberálisok és toryk egymást múlják felül a szociálpolitikai előrelátásban. A munkásvédelem az egész téren megindul. Külön törvények védik a gyermekeket, a nőket, az öregeket; a tíz órás munkaidő a szocialismus egyik lényeges követelését valósítja meg; az új 1871-es Union-Act pedig teljes szabadságot biztosít a szakegyleteknek. A munkabérek, különösen a tanultabb munkások számára, állandóan emelkednek és

ehhez képest javul a proletariátus élete is. A batterseei munkástelep lakója, a ki a maga saját, kerttel körített házában lakik, a ki tagja a községi és megyei képviselőtestületnek, a ki mérsékelt ideig dolgozik tiszta, egészséges helyiségben és ezért a munkájáért megfelelő bért kap — egészen más ember, mint az a rongyos, beteg, éhes proletár, a ki gépeket rombolt és a véres forradalomról álmodozott.

A gazdasági forradalom talán még most is foglalkoztatja elméjét, de a keserűség, a dacz, a gyűlölet, a mely egykor szívét eltöltötte, már nem él benne. Az állami hatalom most már az ő érdekében is működik és ő boldogulását inkább abban találja, ha még kedvezőbb munkavédelmi törvényekért küzd, ha kötelező balesetbiztosítás, köteles nyugdíj érdekében fejti ki erejét, mintha a bizonytalan forradalom phantomaiba merülne el. *Az ipari proletariátus elérkezeti küzdelmének harmadik stádiumába.* Míg az utópisták a fennálló keretekről egyáltalában nem vesznek tudomást, míg a forradalmárok ezeket a kereteket előbb le akarják rombolni, *az új fejlődés ezeken a kereteken belül valósítja meg céljait.*

A revizionizmusnak, a hogy ezt az új irányt nevezik, körülbelül ez a lényege. És ez volt a tanulság, a melyet Bernstein angol tartózkodásából merített, és a mely meggyőzte arról, hogy a marxismus programja bizonyos tekintetben kritikára és revízióra szorul. És mikor a kilenczvenes évek végén a száműzetésből hazájába visszatért, az ottani viszonyok még csak megerősítették ebben a meggyőződésében.

Ugyanez a feladat, tudniillik amely Angliában 1860 és 1880 között ment végbe, a következő hús esztendő alatt a német viszonyok képét is megváltoztatta. A fejlődő ipari élet a proletariátus sorsát egy bizonyos időn túl szüntelenül javította. A szociális forradalomtól való félelem az uralkodó osztályokat szociálpolitikai reformokra bírta, amelyeket ugyan a munkások elvben ridegen visszautasítottak, a melyeknek előnyeit azonban gyakorlatilag mégis csak ők élvezték. Essen vagy Bielefeld körül ugyanolyan tiszta kellemes munkásotthonok épültek, mint a hamersmithi rétek között. A berlini «Nord» vagy «Ost» utcáin nem vánszorognak többé sápadt, roskadozó alakok, a nagyobb kereset, a kisebb munkaidő jobb táplálékot, több alvást enged, mint azelőtt. Újabb és újabb intézmények gondoskodnak a proletariátus szellemi szükségleteiről is. Népszerű előadások terjesztik a tudományt, olcsó folyóiratok, mulattató és hasznos olvasmányokkal látják el népeiket és gyermekeiket. Munkáskönyvtárak, munkáskaszinók, munkásszínházak nyílnak meg. Mindezt összefoglalva, a német ipari proletariátus éppen úgy kezd berendezkedni a fennálló társadalmi keretek között, mint annak idején a közép-osztály.

Ennek a fejlődésnek belső tartalmát fejezi ki azután Bernstein híres tétele, a melylyel a szociálizmus új irányát úgyszólván formulázta. «Das Endziel gilt mir nichts, die Bewegung gilt mir Alles.» A proletariátus érdeke többé nem az, hogy csendes passzivitásban várja a jövő forradalmát.

Az utóbbi évtizedek tanulsága kétségessé tette ennek a forradalomnak bekövetkezését, az pedig mindenképpen bizonyos lett, még ha tényleg ki is törne valaha, hogy ez a kitörés nem a közvetlen, hanem csak a távoli, az igen távoli jövőben fog történni. Éppen ezért az öntudatos munkásnak az a kötelessége, hogy osztálya jelenlegi érdekeit minél hathatósabban előmozdítsa.

Bernstein felfogása az orthodox szocialisták felháborodott tiltakozását vonta maga után. «Árulásnak», «elvtagadásnak» nevezték, a pártból való kizárását követelték, a legsúlyosabb gyanúsításokkal illették személyét és működését. A szocialista párt kongresszusai évek óta heves és elkeseredett vitákban foglalkoznak a revizionistákkal, mert Bernstein nem maradt egyedül; a német szocializmus tudományos és politikai vezetői közül számosan csatlakoztak hozzá. A polgári sajtó hangosan ujjongott, a mikor a gyűlölt ellenség látszólagos szakadását látta. Cikkei Bernstein személyét mint követendő mintaképet állították oda, akitől Bebel és társai sokat tanulhatnak. Az ellenfél elismerése pedig természetesen csak megnehezítette a revizionisták helyzetét a saját pártjukban.

Pedig Bernstein és iskolájának újításai távolról sem mennek olyan messzire, amint azt a szabadelvű felfogás rendesen felteszi. A marxizmus alapvető nemzetgazdasági tételeiben nem nyúlnak hozzá, csak a gyakorlati következtetéseit változtatják meg annyiban, a mennyiben a fejlődés éppen szükségessé teszi. A revizionizmus legmerészebb állítása kétségkívül az, a

melyet előbb idéztünk, és amely a fősúlyt a mozgalomra fekteti. Ámde az orthodoxok haragja arra kényszerítette hirdetőjüket, hogy nyilvános pártgyűlésen alávesse magát a párt elitélő kritikájának. Bernstein összes szűkebb elvtársai még mindig gyanúsak a német proletariátus nagy zöme előtt, a mely a dogmák szentségét féltékenyen őrzi.

A német szocializmus egyik alapos ismerője néhány évvel ezelőtt úgy nyilatkozott, hogy a forradalmi szocializmus merev jelszavai élénken emlékeztetik bizonyos vallásos kultuszokra, a melyek nagy ünnepeken szentnek tartott ereklyéket hordanak körül. A hívők sietnek, hogy tiszteletüket és hódolatukat térdhajtással, csókkal méltóan kifejezzék, az ereklyét azután ismét visszaviszik a szentélybe és egy esztendeig senki sem gondol reá, mindenki végzi a maga mindennapi dolgát. A, modern proletariátus osztályharczában ez a jelenség szintén előfordul. Az évi kongresszusokon a régi forradalmi ereklyéket ünnepélyesen körülhordják, mindenki leveszi kalapját előttük, mindenki hangosan hirdeti szentségüket — a fejlődés pedig zavartalanul folyik tovább. Franciaországban a szocializmus az utolsó években szorosan egyesül a középosztályllyal, nehogy a köztársaság vezetése a régi osztályok kezébe jusson. Az engesztelhetetlenek ugyan kétségbe vannak esve, a mikor egy koalíciós minisztériumba egy szocialista miniszter is belép és a forradalmi szocializmus tanait ily szemmel látható módon sérti meg. De a tény maga kétségbevonhatatlan. A német középosztály nagy küzdelme pedig, a mely szintén az utóbbi évek-

ben az agrárius érdekek ellen folyik — a szabadelvűség és a szocializmus bizonyos szövetségét hozta létre.

A nagy német vámpolitikai harcz, a mely a 90-es évek eleje óta folyik, a legjobb, a legjellemzőbb érveket szolgáltatja azon felfogás számára, a mely a történelemből a jelszavakat ki akarja küszöbölni. Láttuk, hogy az ötvenes és hatvanas esztendőkből a «szabadkereskedelem» és «védvám» elvei Németországban is megvoltak, de éppen ellentétben Angliával, a földbirtokok szabadkereskedő, a nagy ipar védvamos álláspontot foglalt el. Egy negyedszázad sem telik azonban el, és a két tőke egészen kifejezetten szerepet cserél. A nagyipar egy tekintélyes része arra a meggyőződésre jut, hogy a szabadkereskedelem tényleg annyira áldásos, hogy jótéteményeiből Németországot sem szabad megfosztani. Azoknak fiai pedig, a kik az elbingi felirat — Robert Peelt a gabonavámok eltörléséért üdvözölték, az állam legelső, legparancsolóbb érdeke gyanánt a gabonavámokat jelölik meg. Míg az ötvenes évek védvamos gyárosai állandóan a «nemzeti munkáról» beszéltek, a modern német agrárius hazafiatlannak, kozmopolitának, vörös gazembernek jelenti ki a védvámok minden ellenségét.

A két osztályt nem elméleti tanulmányok bírták reá álláspontjának elhagyására. A német vámküzdelmek lényege tulajdonképpen teljesen azonos a 90-es évek angol gabonavámharczával. A német középosztály döntő mérkőzése a földbirtokkal csak a XIX-ik század végén kezdődött meg és ez a döntő mérkőzés folyik

akkor, a mikor a kereskedelmi szerződésekről és autonóm vámtarifáról olvasunk.

A német birodalom gazdasági életében még a nyolczvanas évek elején a mezőgazdaság állott első helyen a kilenczvenes népszámlálás adatai ezt a helyet azonban már az iparral foglalkozóknak adják. Úgy látszott, hogy Németország teljesen ipari állammá alakul át. De a fenyegetett osztály reakciója nem maradt el. A földesurak elkeseredése már huzamosabb idő óta fokozódott, most pedig a «Bund der Landwirthe»-ben egy kifejezett szervezetet nyert. A régi rendi társadalom összes elemei egy félig támadó, félig védelmi háborúban egyesülnek és ennek a háborúnak célja a gabonavámok emelése.

A míg a kelet-elbiai birtokok nagy gabonafölösleggel rendelkeztek és ez a fölösleg Angliában jó piaczia talált, a pomeraniai gazda igen helyesnek találta ezeket az elveket, a melyek árúját vám nélkül engedik a londoni vagy liverpooli piacra. De a fölösleg ideje régen elmúlt. A német birodalom népessége szintén háromszorosra szaporodott fel, a mezőgazdasági üzemek száma viszont erősen csökkent. A hazai szükséglet egy tetemes része is már a külföldi gabonára szorult. Ez a külföldi gabona pedig hihetetlen mennyiségben és hihetetlenül olcsó áron érkezik meg. A tengerentúli államok, elsősorban Anglia és Argentína, az európaiak között Oroszország oly óriási felületeken termelik a gabonát, a melyekről az európai arányok ismerője fogalommal sem bír. A tengerentúli és az orosz gabona lenyomja a hazai gabona árát is,

a német földbirtok kénytelen évről-évre kisebb nyereséggel megelégedni. A középbirtokosok már egyenesen arról panaszkodnak, hogy gabonavámok nélkül nem tudnak megélni. Teljesen érthető tehát, hogy a szabadkereskedelemtől mitsem akarnak többé hallani és magas gabonavámokban látják érdekeik egyedüli védelmét.

De megváltozott a német nagyipar helyzete is. Az a veszedelem, mely egykor angol részről fenyegette őket, már régen megszűnt. A német gyárak már nemcsak kiállják a versenyt Leeds vagy Hull bármely telepével, sok tekintetben felül is múlták őket. Sőt a legutolsó esztendőkből éppen az angol középosztály az, a mely a német verseny ellen védelmet kíván a kormánytól és kierőszakolja azt a törvényt, a mely minden német árút a kötelező «Made in Germany» felirattal lát el. Különösen a német iparnak az arisze, a mely nyersanyagokkal dolgozik, már nemcsak, hogy nem találja érdekét a védővámoknak, hanem ellenkezőleg, ezek a védővámok két szempontból is a terhére vannak. A nyersanyagokra kiszabott vámtételek saját termelését drágítják meg. A gabonavámok felemelése pedig szükségképen maga után vonná a gabonatermelő államoknak, elsősorban Oroszországnak megtorló intézkedéseit, a melyek a német ipar termékeit csak tetemes vámmal terhelve engednék át a határon.

A nagyipar tehát átveszi az agráriusok régi jelszavát, és most ő követ szabadkereskedelmi, védvám ellenes tendenciákat. Nem mehetünk bele a német vámküzdelmek részleteibe, de ki kell emelnünk azt a

tényt, hogy ebben a küzdelemben a középosztály fő-támasza, főerőssége a szocialista párt volt.

A szocializmus érdeke két ponton is belekapcsolódott a szabadkereskedelmi politikába. Nyíltan csak az élelmiszerek drágítását hangsúlyozták, a melyet a fel-emelt gabonavámok szükségképen maguk után vonnak és a mely ellen a nép képviselőinek a legerélyesebben állást kell foglalniok. De bármennyire nagy és őszinte a proletáriátus elkeseredése a «gabonauzsora» ellen — hallgatva önmaga . előtt is eltitkolva még egy másik szempont is belejátszik küzdelmébe. A bourgeoisie kétségtelen ellensége, a melynek minden forradalmi szocialista a legcsúfosabb bukást kívánja. De ha az agráriusok győznek, ha az új német vámtarifa tényleg a külfölddel kötött kereskedelmi szerződések felbon-tását vonja maga után, a bourgeoisie kellemetlen hely-zete az ő sorsára is döntő befolyással lesz. A nagy gazdasági válság, mely az 1901-2 esztendőben Né-metországot sújtotta, fenyegető előjelekkel szolgált, magában Berlinben közel százezer munkanélküli volt. Mi lesz akkor, ha a termelés az egész vonalon csök-kenni fog, ha bányák, kohók, gyárak egymásután be fogják szüntetni üzemüket? Igaz, hogy Marx egy ily általános válságot a szociális forradalomra nézve igen kedvezőnek tart. Igaz, hogy a német szocializmus minden esztendőben újra hangsúlyozza, hogy kizáró-lag a marxizmus alapján áll. De bármilyen meggyőző legyen is az elmélet, nincsen német munkás, a ki arra vágyódnék, hogy családjával együtt hajlék és kereset nélkül álljon, bármilyen előnyös volna is ez a jövő

fejlődésre. És éppen ezért teljes erővel segítik a bourgeoisie harczát, sőt azt is kénytelenek eltűrni, hogy polgári lapok egyszerre tisztelettel és szeretettel szólnak a «gabonauzsorások» ellenségeiről. A sokat megtámadott Bernstein-féle mondást éppen a szocializmus ezen hivatalos álláspontja igazolja a legjobban.

Fejtegetésünk elején az osztályharczok lefolyásának törvényét abban találtuk, hogy ezek a harcok sem győzelemmel, sem vereséggel, — hanem kölcsönös kompromisszummal végződnek. A modern német kereskedelempolitikai ellentétek nemcsak a szocializmus és a nagy ipar egyik részét egyesítették közös jelszó alatt, a nagy ipar másik része ismét az agráriusokhoz közeledett. A középosztály az a része, a mely nyersanyagokat termel, éppen úgy követeli a védvámokat, mint az agráriusok, mert a külföldi behozatal az ő áraikat is lenyomja. És ilyen módon azt a sajátságos képet látjuk, hogy egységes táborban csak a konzervatívok és a szocialisták harcolnak, a liberalizmus érdekei megoszlottak és így két ellenségével is kompromisszumot volt kénytelen kötni.

Az osztályérdekek fejlődésének ezen tipikus példájával be is fejezem előadásomat. Összefoglalást fölöslegesnek tartok, vezető gondolatomat úgyis talán túlgyakran állítottam az előtérbe. Csak még egy megjegyzést azok számára, kik kritikus szemmel olvassák végig e lapokat. Nem a «tizenkilencedik század osztályharczait» akartam megírni; jól tudom, hogy sem a keret, mely rendelkezésemre áll, sem az előtanulmányok, melyeket megtettem, erre a feladatra nem ele-

gendők. Csak egy kis összefüggő képet próbáltam alkotni a tizenkilencedik század osztályharcaiból, a mely ezen harcok természetét és jelentőségét igazi mivoltukban mutatja be. Ha az, ki e könyvecskét végig olvassa, a történelem tanulmányozásához egy oly szempontot kapott, a melyet eddig talán nem vett kellő módon figyelembe — e munkának minden igénye bőségesen ki van elégítve.